

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İLLET SEBEBİ OLARAK TEFERRÜD

el- 'İLELÜ'L-KEBİR ÖZELİNDE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe GÜLER

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2018

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İLLET SEBEBİ OLARAK TEFERRÜD
el-‘İLELÜ’L-KEBİR ÖZELİNDE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe GÜLER

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 020116YL26 numaralı Ayşe GÜLER'in hazırladığı "İllet Sebebi Olarak Teferrüd *el-İletü'l-kebir* Özelinde" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/07/2018 günü (11:30 – 12:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Halit ÖZKAN
İstanbul Şehir Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşe GÜLER

20/07/2018

ÖZ

İllet Sebebi Olarak Teferrüd *el-‘İlelü’l-kebîr* Özelinde

Râvinin hadis rivâyetinde tek kalması hadis ilminde “teferrüd” olarak ifade edilir. Râvinin tek kalması âlimler tarafından şüpheyile karşılanan bir durumdur. Teferrüd, hadislerdeki illetlerin tespitinde önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. İlel kitaplarında teferrüd sebebiyle ta‘lîl edilen pek çok hadis mevcuttur. Zayıf râvinin teferrüdünün kabul edilmeyeceği konusunda âlimler görüş birliği içindedir. Güvenilir (sika) râvinin teferrüdü meselesi ise bu şekilde net değildir. Sika râvinin teferrüd ettiği bazı hadisler âlimler tarafından sahîh kabul edilirken bazıları da illetli olmaları sebebiyle reddedilmiştir. Âlimlerin ta‘lîl ettikleri bu hadisler incelendiğinde, sika râvinin teferrüdünün müstakil olarak bir illet sebebi olmadığı ve râvinin teferrüdüne eşlik eden bazı durumların hadisin muallel kabul edilmesinde etkili olduğu görülür.

Bu çalışmada, Tirmizî’nin *el-‘İlelü’l-kebîr* isimli eserinde Buhârî’nin sika râvinin teferrüdüyle ta‘lîl ettiği hadisler özelinde, sika râvinin teferrüdü meselesi ele alınmış ve râvinin tek kalmasının reddedilmesini gerektiren hususlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: illet, teferrüd, sika, *el-‘İlelü’l-kebîr*, Tirmizî, Buhârî

ABSTRACT

Tafarrud as a Cause of Illah on the Basis of *'Ilal al-Tirmidhî al-kabîr*

When a transmitter is the only person who narrates a certain tradition, this is called “tafarrud” in the science of hadith and scholars of this area have been suspicious of that position. Tafarrud has been a significant element in determining ilal al-hadith and there are many traditions in the books of ilal that were determined to be defective because of tafarrud.

There is an agreement among the scholars of hadith that it is not possible to accept the tafarrud (isolation) of a weak transmitter whereas it is not also possible to assert anything certain about the tafarrud of a reliable one. Some isolated traditions narrated by reliable transmitters were regarded as saḥîḥ by hadith scholars, while some others were refused because of their deficiencies. When the latter is analyzed deeply, it is possible to say that the tafarrud of a reliable transmitter is not solely regarded as a reason for the deficiency of a hadith; there are some other factors that co-exist with the isolation of the narrator, as a result of which the hadith is regarded as mu‘allal (deficient).

In this study, the issue of the tafarrud of a reliable transmitter is discussed on the basis of *'Ilal al-Tirmidhî al-kabîr*, by analyzing the ahadith which Bukharî regarded as deficient because of the tafarrud of the narrator and in relation with this, the conditions which require the rejection of the tafarrud of the transmitter are detected.

Key Words: Illah, tafarrud, isolation, reliable transmitter, *'Ilal al-Tirmidhî al-kabîr*, al-Tirmidhî, al-Bukharî

ÖNSÖZ

Hadis ilminin temel gayesi Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerin sıhhatini tespit etmektir. Hicrî birinci yüzyıldan itibaren bir yandan rivâyet faaliyeti devam ederken diğer yandan rivâyet edilen hadislerin sıhhatinin tespitine yönelik, münekkid âlimler tarafından büyük bir çaba sarf edildiği görülür. Sahîh hadisin en temel iki şartı râvilerinin güvenilir olması ve hadisi birbirinden rivâyet eden râviler arasında bir kopukluk (inkıtâ) bulunmamasıdır. Bununla birlikte âlimler, sika râvilerin nadiren de olsa yanılmaları ve hadisi yanlış rivâyet etmeleri ihtimalini göz önünde bulundurarak bu iki şartı haiz her hadisi sahîh kabul etmemişlerdir. Hadisin sıhhatini ortadan kaldıran bu durum, hadis usûlünde illet olarak isimlendirilmiştir. Râvinin bir hadisin rivâyetinde tek başına kalması (teferrüd) ve aynı hadisi rivâyet eden diğer râvilere muhalefet etmesi, illet tespiti hususunda en temel iki unsurdur. Bununla birlikte teferrüd ve muhalefetin doğrudan hadisin sıhhatini zedeleyen hususlar olduğunu söylemek de mümkün değildir. Nitekim râvisinin tek başına kaldığı veya diğer râvilere muhalefet ettiği ve âlimlerin sahîh olduğuna hükmettikleri pek çok hadis vardır.

Bir illet sebebi olarak sika râvinin teferrüdünü ele alan bu çalışma, hangi şartlarda râvinin tek başına kalmasının hadisin sıhhatini engelleyen bir durum olduğunu tespit etmeyi hedeflemektedir. Meselenin usûl kitaplarındaki teorik boyutunun âlimlerin bu konudaki uygulamalarıyla desteklenmesi, konunun anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir husus olarak görülmüştür. Buradan hareketle Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr* isimli eserinde Buhârî'nin sika râvinin teferrüdüyle ta'lîl ettiği hadisler belirlenmiş ve bu hadislerle ilgili kapsamlı bir araştırma yapılarak âlimlerin bu konuda takip ettikleri yöntemle ilgili bazı hususlar tespit edilmiştir.

Bu çalışma konu ve kaynakların tanıtıldığı kısa bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Birinci bölümde öncelikle illet ve teferrüd kavramlarının hadis usûlü eserlerindeki tanımı ve kapsamının incelenmesinin ardından "ferd, garîb, ziyâdetu's-sika, şâz ve münker" kavramları teferrüdle ilişkili olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde ana hatlarıyla *el-İlelü'l-kebîr* eseri de tanıtılmıştır. İkinci bölümde *el-İlelü'l-kebîr*'den seçilen hadislerin her biri müstakil olarak incelenmiştir. Bu inceleme esnasında öncelikli olarak Buhârî'nin ta'lîl sebebinin anlaşılması

hedeflenmiştir. Bununla birlikte konunun anlaşılması açısından önem arz etmesi hasebiyle söz konusu hadislerle ilgili diğer âlimlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Bu şekilde sika râvinin teferrüdü meselesindeki farklı görüşler de tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu çalışma neticesinde tespit edilen hususlar özetlenmiştir. Bir illet sebebi olarak sika râvinin teferrüdünü ele alan bu çalışma, Türkiye’de ilelü’l-hadis alanında yapılan çalışmalara mütevazı bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Başından itibaren çalışmayı takip eden ve her bölümünü titizlikle okuyup yönlendirmelerde bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet YÜCEL’e teşekkür ederim. Ayrıca tezi okuyup önemli katkılarda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Doç. Dr. Halit ÖZKAN’a da teşekkür ederim. Lisans yıllarından itibaren üzerimde emeği olan, konunun belirlenmesinde ve çalışmanın muhtelif yerlerinde görüşlerinden istifade ettiğim hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmed SNOBAR’a şükranlarımı sunarım. Çalışmanın seyriyle ilgili istişarelerde bulunduğum ve önemli tavsiyelerde bulunan Arş. Gör. Dr. Muhammed Enes TOPGÜL’e, çalışmanın tamamını büyük bir özveriyle okuyarak düzeltmelerde bulunan kıymetli arkadaşım Rahime KARAYİĞİT’e, isnad şemalarının oluşturulmasında yardımcı olan Arş. Gör. Ömer Faruk MADEN’e ve emeği geçen diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarım boyunca istifade ettiğim İSAM kütüphanesi yönetici ve personeline de ayrıca teşekkür ederim. Son olarak büyük fedakârlıklarla beni yetiştiren, her zaman desteklerini yanımda hissettiğim anne babama şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	
KONU VE KAYNAKLAR.....	1
1. KONU.....	2
2. KAYNAKLAR.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMLAR ve el-‘İLELÜ’L-KEBİR.....	6
1.1. İLLET.....	7
1.1.2. İlletin Tanımı.....	7
1.1.3. İllet Türleri.....	11
1.1.4. İllet Tespiti.....	13
1.2. TEFERRÜD.....	14
1.2.1. Teferrüdün Tanımı.....	15
1.2.2. Teferrüdün Sebepleri.....	17
1.2.3. İllet Sebebi Olarak Teferrüd.....	19
1.2.4. Teferrüdün İlişkili Olduğu Kavramlar.....	23
1.2.4.1 Ferd.....	24
1.2.4.2. Garîb.....	25

1.2.4.3 Ziyâdetu's-Sika.....	27
1.2.4.4. Şâz.....	28
1.2.4.5. Münker.....	31
1.3 ANA HATLARIYLA <i>el- 'İLELÛ'L-KEBÎR</i>	33
İKİNCİ BÖLÜM	
<i>el- 'İLELÛ'L-KEBÎR</i>'DE BUHÂRÎ'NİN SİKA RÂVİNİN TEFERRÛDÜYLE TA'LÎL ETTİĞİ HADİSLER.....	44
2.1. SENEDLE İLGİLİ.....	46
2.1.1 Aslı Mürsel Olan Hadisin Mevsûl Rivâyet Edilmesi.....	47
2.1.2 Aslı Mevkûf Olan Hadisin Merfû Rivâyet Edilmesi	57
2.1.3. Senedde Fazladan Bir Râvinin Zikredilmesi	64
2.1.4. Kalb.....	67
2.1.4.1. Bir Hadisin İsnadının Başka Bir Hadise Terkîb Edilmesi	67
2.1.4.2 Bir Râvinin Hadisinin Başka Bir Râviden Rivâyet Edilmesi	70
2.1.5. Meşhur Bir İmamdan Teferrüd	75
2.1.6. Zayıf Râviden Teferrüd	78
2.1.7. Zayıf Râvinin Sika Râviyle Değiştirilmesi/İdrâc Edilmesi	86
2.2. METİNLE İLGİLİ	93
2.2.1. Sahâbîden Nakledilen Meşhur Rivâyete Muhalefet	93
2.2.2 Sahâbîden Nakledilen Fetvaya Muhalefet	99
2.3 DEĞERLENDİRME	106
SONUÇ.....	111
BİBLİYOGRAFYA.....	116
ÖZGEÇMİŞ.....	126

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.mlf.	adı geçen müellif
b.	ibn
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
diğer.	diğerleri
Hız.	Hazreti
nşr.	neşreden (tahkik eden)
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
s.a.	sallallahu aleyhi ve sellem
t.y.	basım tarihi yok
y.y.	basım yeri yok

GİRİŞ
KONU VE KAYNAKLAR

1. KONU

Müslümanların hadislerle ilişkisi varoluşsal bir zeminde gerçekleşmiştir. Zira Hz. Peygamber'in sünneti, Müslüman bireyin hayat ölçülerinin belirlenmesinde Kur'an'dan sonra ikinci kaynaktır. Hz. Aişe'nin Allah Rasûlü'nün (s.a.) ahlakı hakkında "Onun ahlakı Kur'an ahlakıydı." şeklindeki sözleri ise sünnetin, Kur'an'ın nebevî yorumu olarak anlaşılmasına imkân sağlar. Dolayısıyla sünnete ittibâ' Kur'an'a ittibâ'dır. Hz. Peygamber'in sünnetinin en önemli kaynağı ise hadislerdir. Hz. Peygamber'in "*Her kim benim sözlerimi işitip koruyup anlayıp başkasına tebliğ ederse Allah onun yüzünü ağartsın! Nice fıkıh bilgisi sahipleri vardır ki bu bilgiyi kendisinden daha fakih olanlara tebliğ ederler.*"¹ sözleriyle hadis rivâyetini teşvik etmesi de hadislerin Müslümanların hayatındaki merkezî konumunu gösterir. Müslümanlar da sahâbe döneminden itibaren hadislerin tespiti ve korunması adına hadis rivâyetine büyük önem atfetmişlerdir. Onların bu gayreti sayesinde hadislerin büyük bir kısmı pek çok tarikten rivâyet edilmiştir.

Hadis münekkidleri bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit ederken o hadisin bütün tariklerini bir araya getirip birbirleriyle mukayese etmişlerdir. Hadis ilminde muâraza olarak ifade edilen bu usûl, rivâyetlerde râvilerden kaynaklanan hatalar varsa bunların tespit edilmesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte rivâyet faaliyetinin tabii seyri içerisinde bazı hadislerin tek bir tarikten rivâyet edildiği görülür. Hadis ilminde *teferrüd* ve *infirâd* kavramlarıyla ifade edilen bu tek kalış, bazen bir metnin mutlak olarak sadece tek bir isnadla rivâyeti şeklinde olduğu gibi bazen de isnaddaki bir râviye nispetle vuku bulmuştur. Rivâyet dönemi hadis münekkidleri bu tür hadisler için çoğunlukla *garîb* lafzını kullanmışlardır. Âlimlerin "Râvinin bu hadisine mütâbaat edilmemiştir." (لا يتابع عليه), "Bu hadisi sadece falan kişinin rivâyetiyle biliyoruz." (لا نعرفه إلا من حديث فلان), "Bu hadis sadece bu tarikle biliniyor." (لا يعرف إلا من هذا الوجه) ve benzeri ibareleri de teferrüde işaret eden ifadelerden bazılarıdır.

Teferrüd her ne kadar doğrudan hadisin sıhhati hakkında bilgi veren bir kavram olmasa da hadislerde asıl olan pek çok tarikten rivâyet edilmesi olduğundan münekkid âlimler, râvinin bir hadisin rivâyetinde tek kalmasını şüpheyle karşılamış ve söz konusu teferrüdün keyfiyetini araştırmışlardır. Âlimler bir hadisteki teferrüdün keyfiyetini tespit

---

¹ Tirmizî, "İlim", 7.

ederken birçok hususu göz önünde bulundurmuşlardır. Bunların en başında teferrüd eden râvinin durumu gelir. Tespit edilebildiği kadarıyla zayıf râvinin teferrüdünün kabul edilmeyeceği konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Sika ve sadûk râvilerin teferrüdü ise daha detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir. Zira bu râviler genel anlamda hadisleri aslına uygun şekilde rivâyet etmekle meşhur olsalar da bu durum, onların hatadan âri oldukları anlamına gelmez. Nitekim hadis ilminin en güvenilir râvilerinin dahi hata yapmaktan kurtulamadığı pek çok âlim tarafından ifade edilmiştir.

Teferrüd, hadisteki muhtemel hataya/illete dair önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple rivâyet dönemi hadis münekkidlerinin ve onların metodunu takip eden sonraki âlimlerin, sika râvinin tek başına rivayet ettiği bir hadisi pek çok açıdan değerlendirdikten sonra hadis hakkında hüküm verdikleri görülür. Bu âlimlerin nazarında sika râvinin teferrüd ettiği hadis, sahîh olabileceği gibi zayıf da olabilir. Karineler yardımıyla râvinin hatasından kaynaklandığı tespit edilen teferrüd reddedilirken râvinin hadis öğrenmeye iştiyakı, kuvvetli hafızası ve hocasıyla arasındaki hususi ilişki gibi sebeplerden kaynaklanan teferrüd ise makbul görülür.

Müteahhirûn dönemi ve daha sonrasında yapılan bazı hadis tahrîc ve tenkidleri incelendiğinde, teferrüd meselesinde mütekaddimûn dönemi hadis münekkidlerinin metodlarından farklı bir yol izlendiği görülür. Bu ikinci yaklaşıma göre sika râvinin teferrüdü mutlak olarak makbuldür. Mütekaddimûn döneminde çeşitli karinelerle illetli olduğu tespit edilen pek çok teferrüd, bu görüş sahiplerince râvisinin Buhârî'nin (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) kitaplarında rivâyetleri bulunan râvilerden olmasına dayanılarak tashîh edilmiştir.

Bu çalışmada teferrüd meselesi hadisin sıhhatini ortadan kaldıran illet bağlamında ele alınacaktır. Bununla birlikte zayıf râvinin teferrüdünün genel olarak reddedilmesi ve illetin asıl mevkiinin sika râvilerin hadisleri olması göz önünde bulundurularak çalışmanın konusu sika râvinin teferrüdüyle sınırlandırılmıştır. Konunun çalışmaya esas alınmasında, mütekaddimûn dönemiyle müteahhirûn ve daha sonraki dönemler arasında farklı şekillerde ele alınması ve bu durumun hadislerin sıhhat değerlendirmesindeki tesiri de etkili olmuştur. Usûl kitaplarında teorik olarak ele alınan sika râvinin teferrüdü meselesi hakkında münekkid âlimlerin değerlendirmelerinin görülebileceği temel eserler illel literatürüdür. Buradan hareketle konunun usûl eserleri temelinde ortaya konulmasının ardından bir illel kitabından seçilecek örneklerle desteklenmesi uygun görülmüştür. Hadis

ilminin altın çağı olarak kabul edilen hicrî üçüncü asırda, ilelü'l-hadis alanında mütehasıs iki âlimin değerlendirmelerini içermesi hasebebiyle bu örnekler Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-İlelü'l-kebîr* isimli eserinden seçilmiştir.

2. KAYNAKLAR

Bu çalışmanın illet ve teferrüd bahislerinin teorik olarak ele alındığı birinci bölümünde mütekaddimûn dönemi ve sonrasında telif edilen pek çok hadis usûlü eserine müracaat edilmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'i,² İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmi'l-hadîs*'i³ ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar*'ı⁴ en çok başvurulan usûl eserleri arasında zikredilebilir.

el-İlelü'l-kebîr'den seçilen hadislerin incelendiği ikinci bölümde, hadislerin tahrîci yapılırken mümkün mertebe rivâyet kitaplarının çoğuna müracaat edilmiştir. Âlimlerin bu hadisler hakkındaki görüşlerinin tespiti için; Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848-49) *el-İlel*,⁵ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*,⁶ İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *İlelü'l-hadîs*⁷ ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlelü'l-vâride*⁸ isimli ilel kitaplarının yanında Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*,⁹ Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Duafâ*,¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîh*,¹¹ İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî*¹² isimli eseri gibi pek çok farklı esere de müracaat edilmiştir. Hadisler hakkında modern dönemde yapılan değerlendirmelerle ilgili ise

² Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihi*, nşr. Ahmed b. Faris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.

³ İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, nşr. Nureddin İtr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.

⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nühbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Nureddin İtr, Dımaşk: Matba'atu's-Sabâh, 1421/2000.

⁵ Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, nşr. Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl rivâyetü'l-Mervezî*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Bombay: Dâru's-Silefiyye, 1988.

⁷ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-ilel*, nşr. Saîd b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreyisi, Riyad: y.y., 1427/2006.

⁸ Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, nşr. Mahfûzurrahmân es-Selefi, Riyad: Dâru Taybe, 1985.

⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.

¹⁰ Ukaylî, *Kitâbu'd-duafâ*, nşr. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1420/2000.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâi min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1436/2015.

¹² İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, nşr. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1436/2015.

rivâyet kitaplarının Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1419/1999), Şuayb el-Arnaût (1438/2016), Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Muhammed Avvâme gibi muasır âlimler tarafından hazırlanan tahkikli neşirleri kullanılmıştır. İkinci bölümde râvilerle ilgili bilgilerde pek çok ricâl eserinden istifade edilmekle birlikte dipnotlarda çoğunlukla, kendinden önceki eserleri cem' etmesi hasebiyle İbn Hacer'in *Tehzîbu't-tehzîb*¹³ isimli kitabına atıf yapılmıştır.

Muasır dönem çalışmaları içinde teferrüde ilgili Abdulcevâd Hemâm'ın *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecü'l-muhaddisîn fî kabûlihî ve raddihî*,¹⁴ Muhittin Düzenli'nin *Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramı ve Diğer İstilahlarla İlişkisi*¹⁵ ve Mut'ib b. Halef'in *Efrâdu's-sikât beyne'l-kabul ve'r-radd*¹⁶ isimli eserleri de bu çalışma esnasında başvurulan kitaplar arasındadır. Tespit edilebildiği kadarıyla teferrüd konusunu etraflıca ele alan ilk çalışma Hemâm'ın çalışmasıdır. Bu kitabın aslı, yazarın 2006 yılında Dımaşk Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Hemâm bu çalışmasında teorik olarak etraflıca ele aldığı konuyu aynı zamanda incelediği pek çok örnek hadisle de desteklemiştir. Düzenli'nin çalışması ise konunun ele alındığı başlıkların tertibinin farklılığı ve incelenen hadislerin isnad şemalarının verilmesi yönüyle Hemâm'inkinden ayrılmaktadır. Mezkûr iki çalışmada da teferrüd konusu genel anlamda ele alınmıştır. Mut'ib'in hususen sika râvilerin teferrüdünü incelediği eseri ise yazarın 2006 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezine dayanmaktadır. Bu çalışmada konunun usûl eserlerindeki teorik boyutu ayrıntılı bir şekilde sunulmuş ardından da konuyla ilgili çok sayıda örnek hadis incelenmiştir.

Hadis ilimlerinin en önemlisi kabul edilen ilelü'l-hadis alanında Türkiye'de yapılan akademik çalışmaların sayısı son yıllarda artmakla birlikte, sika râvinin teferrüdü meselesinin ilelü'l-hadis bağlamında ele alındığı bir çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu çalışmayla alana mütevazı bir katkı sağlamak hedeflenmiştir.

---

¹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da' ve ve'l-İrşâd, t.y.

¹⁴ Abdulcevâd Hemâm, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecü'l-muhaddisîn fî kabûlihî ve raddihî*, Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.

¹⁵ Muhittin Düzenli, *Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramı ve Diğer İstilahlarla İlişkisi*, Bişkek, 2015.

¹⁶ Mut'ib b. Halef b. Mut'ib es-Sülemî, *Efrâdu's-sikât beyne'l-kabul ve'r-radd*, Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1433.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMLAR ve el-‘İLELÜ’L-KEBİR

Bir illet sebebi olarak sika râvinin teferrüdü meselesinin esasını illet ve teferrüd kavramları oluşturur. Dolayısıyla burada bu iki kavramın hadis ilmindeki tanımları ve kapsamaları ele alınacaktır. Ayrıca bu bölümde çalışmanın temel kaynağını oluşturan Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr* isimli eseri de ana hatlarıyla tanıtılmaya çalışılacaktır. Tirmizî'nin ve eserde hadislerin illetleri hakkındaki görüşlerini naklettiği hocası Buhârî'nin hayatları ve hadis ilmindeki konuları pek çok çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alındığından burada tekrar edilmesine gerek duyulmamıştır.

1.1. İLLET

Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren hadislerin sıhhat değerlendirmesiyle ilişkili olarak muhaddislerin kullandıkları illet kavramı, müteahhirûn dönemi ve sonrasında şuyû bulan sahîh hadis tanımında da zikredilmiştir. Bu tarife göre hadisin sahîh olmasının şartlarından biri illetli olmamasıdır. Burada kavramın usûl eserlerindeki tanımları ve illet eserlerinin içeriklerinden hareketle illetin kapsamı ve türleri belirlenmeye çalışılacak, ardından da âlimlerin illetin tespitinde takip ettikleri yöntem üzerinde durulacaktır.

1.1.2. İletinin Tanımı

Sözlükte “hastalık, sahibini asıl işinden engelleyen ârız bir durum”¹⁷ gibi anlamlara gelen illet, bir hadis ıstılahı olarak “Dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan hadiste araştırma sonucunda tespit edilen ve hadisin sıhhatini ortadan kaldıran (kâdih) gizli (gâmid/hafî) kusur/sebep” olarak tarif edilmiştir. İletinin tespit edildiği hadis ise ma‘lûl ya da muallel hadis şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁸ Hadis usûlü âlimlerinin ekseriyeti tarafından kabul edilen bu tarifteki “dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıma” kaydı muktezasınca illet sadece sika râvilerin muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri hadislerde bulunur. Diğer bir ifadeyle zayıf râvilerin hadisleri ve isnadında kopukluk olan hadisler (munkatı‘) illet bahsinin sınırları dışında kalır. Zira sahîh hadisin şartlarından ilk ikisi râvilerinin tamamının adâlet ve zabt sahibi olmaları ve isnadının muttasıl olmasıdır. Zayıf

¹⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luga*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979, IV, 13-14.

¹⁸ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, nşr. Nureddin İtr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1404/1984, s. 90.

râvinin hadisini ve munkatı‘ hadisi muallel hadis kategorisinin dışında bırakan bir diğer husus da illet tanımındaki gizlilik kayıdır. Nitekim söz konusu iki hadisin zayıflığı herhangi bir araştırmaya gerek duyulmadan açık bir şekilde anlaşılır.

İlel kitaplarının muhtevaları incelendiğinde mütekaddim ulemânın kullanımında illet kavramının daha geniş bir anlama sahip olduğu görülür. Söz konusu eserlerde dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan (râvileri sika ve senedi muttasıl) hadislerin yanında zayıf râvilerin hadisleriyle munkatı‘ hadisler de mevcuttur. İbnu’s-Salâh bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Bizim burada zikrettiğimiz hususların dışında, illet kelimesinin asıl/sözlük anlamı gözetilerek, hadisin sıhhatini ortadan kaldıran ve zayıf sınıfına düşüren diğer sebeplere de illet ismi verilebilir. İlelü’l-hadis kitaplarında yalan, gaflet, hafıza zayıflığı ve benzeri sebeplerle yapılan cerhlerin çokça bulunması da bu sebeptir.¹⁹

Hâkim en-Nîsâburî’ni “İlet çoğunlukla sika râvilerin hadislerinde görülür.”²⁰ şeklindeki ifadesi ise mezkûr illet tanımındaki sınırlamanın gerekçesine işaret eder niteliktedir. Zira ilel kitaplarında her ne kadar zayıf râvilerin hadisleri bulunsun da illetli olduğu söylenen hadislerin ekseriyeti güvenilir râvilerin rivâyetleridir.²¹ Nitekim San‘ânî (ö. 1182/1768) de aynı hususu “Bu tarif illetlerin çoğunluğuna göre yapılmış gibidir. Zira ileride de görüleceği gibi âlimler gizli olmayan açık gerekçelerle ve hadisin sıhhatini etkilemeyen hususlarla da hadisleri ta‘lîl etmişlerdir.” sözleriyle ifade etmiştir.²² Öte yandan mütekaddim dönemi âlimlerinin illeti biri geniş diğeri dar iki farklı anlamda kullandıkları da söylenebilir. Abdurrahman b. Mehdî’den (ö. 198/813-14) nakledilen “Tek bir hadisin illetini öğrenmeyi daha önce bilmediğim 20 yeni hadisi yazmaya tercih ederim.”²³ sözü ve âlimlerin ilel ilmini hadis ilimlerinin en şerefli olarak addetmeleri tespiti zor, gizli illete işaret eder. Bununla birlikte ilel kitaplarının içeriği bu âlimlerin illeti “geniş

¹⁹ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 92-93.

²⁰ Hâkim en-Nîsâburî, *Ma‘rife*, s. 359-360.

²¹ *el-İlelü’l-kebîr*’deki 717 hadisten 50’si zayıf râvi sebebiyle, 21’i de meçhûl râvi sebebiyle tenkit edilmiştir. İbn Ebû Hâtim’in *İlelü’l-hadis* isimli eserini bu gözle inceleyen Mahir Yasin Fahl, kitapta açık bir cerhle ta‘lîl edilen 247 hadis tespit ettiğini ifade etmiştir. (Mahir Yasin Fahl, *Eseru ileli’l-hadis fi ihtilâfi’l-fukahâ*, Amman: Dâru Ammâr, 1420/2000, s. 15.) Bu sayının kitaptaki toplam hadis sayısına (2840) oranla oldukça az olduğu görülmektedir.

²² Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr li-meânî tenkîhi’l-enzâr*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, t.y., II, 27.

²³ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 359.

anlamda hadisle ilgili açıklanması gereken hususlar” manasında da kullandıklarını göstermektedir. Tirmizî ve İbn Ebû Hâtim gibi âlimlerin kitaplarında sahîh ve hasen hadislerin bulunması da illetin bu geniş manasıyla ilişkilidir. “Dolayısıyla söz konusu eserlerde bulunan hadislerin tamamının illetli olduğu düşünülmemelidir.”²⁴

İlletin kapsamındaki bu daralma, sika ve zayıf râvilerin hadisleri hakkındaki genel kanaatle de ilişkili olabilir. Zira hatalarının çok olması sebebiyle zayıf kabul edilen râvinin, hadisi doğru olarak zabt ettiğine dair bir karine olmadığı müddetçe rivâyeti reddedilirken hatalarının az olmasından hareketle güvenilir kabul edilen sika râvinin hadisi ise hatasına işaret eden bir karine olmadığı müddetçe kabul edilir.²⁵ Râvilerle ilgili bu genel durum, sika râvinin hatasını tespit etmeyi zorlaştırır. İbn Hacer de “Sika râvinin farkında olmadan hatalı bir şekilde rivâyet ettiği hadis, ondan *tahammül* edilir ve râvisinin güvenilirliğine itimad edilerek hadisle amel edilir. Bu durum da şeriatta olmayan bir hususla amel etmeye sebep olur.”²⁶ şeklindeki sözleriyle bir yandan bu zorluğa diğer yandan da konunun ehemmiyetine işaret eder. İşte sika râvinin hadisinin bu durumu, illetin sika râvinin hatalarına hasredilmesine sebebiyet vermiş olabilir.

Öte yandan müteahhirûn döneminde efrâdını câmi‘ ağıyârını mâni‘ bir şekilde tarif edilen hadis ıstılahlarının mütekaddimûn dönemindeki kullanımları incelendiğinde, illetin kapsamında görülen bu daralmanın diğer pek çok ıstılah için de geçerli olduğu fark edilir. Bu durum kavramların ıstılahlaşma süreciyle açıklanabilir. Zira erken dönemde kavramlar henüz ıstılah haline gelmemiş ve âlimler hadis tenkidi için kullandıkları kelimeleri sözlük anlamlarıyla uyumlu olarak daha geniş kapsamda kullanmışlardır.²⁷

İllet tanımında dikkat çeken bir diğer husus ise sıhhati ortadan kaldırmasıdır. Halîlî (ö. 446/1055) bazı illetlerin hadisin sıhhatine zarar vermediğini ve bu tür illetlerin bulunduğu hadisleri “sahîhun ma‘lûlun” şeklinde vasıflandırılabilirliğini söylemişse de²⁸

²⁴ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016, s. 211.

²⁵ Hamza Abdullah el-Melîbârî, *el-Muvâzene beyne 'l-mütekaddimin ve 'l-müteahhirîn fî tashîhi 'l-ehâdis ve ta 'lîliha*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2001, s. 107-108.

²⁶ İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî bi-şerhi Sahîhi 'l-Buhârî*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid ve Saîd el-Lehhâm, Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1434/2013, I, 421; Mut'ib, *Efrâd*, s. 253.

²⁷ Hemâm, *et-Teferrüd*, s. 83-86.

²⁸ Halîlî, *el-İrşâd fî ma 'rifeti ulemâi 'l-hadis*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989, I, 160. İbnu's-Salâh da “Âlimlerden biri, muhalefet türlerinden kâdih olmayan bazı durumları da illet olarak isimlendirmiştir... Bu kişi sahîh hadisin kısımlarından birinin de sahîh ma‘lûl olduğunu söylemiştir.” sözleriyle ismini zikretmeksizin Halîlî'nin bu kullanımına işaret etmiştir. (İbnu's-Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 93)

hadis usûlü âlimleri arasında bu kullanımı takip eden başka biri tespit edilememiştir.²⁹ İletin sıhhate etkisi konusunda, isnadının illetli olduğu tespit edilen bir hadisin sahîh tariklerinin bulunmasıyla söz konusu illetin olumsuz etkisinin giderilebileceği de ifade edilmiştir.³⁰ Ancak bu durumun hadisin senedi değil metni hakkında geçerli olduğunu ifade etmek gerekir. Zira ilel kitapları incelendiğinde pek çok rivâyetleri bulunan hadisin bir tarikinin illetli olduğu tespit edildiğinde bu tarikin muallel kabul edildiği ve hadisin başka tariklerden sahîh olarak nakledilmesinin söz konusu illetin olumsuz etkisini ortadan kaldırmadığı görülür.³¹ Aksi halde illet tespitinin herhangi bir işlevi kalmaz. Çünkü muallel hadislerin pek çoğu başka tariklerle sahîh olarak nakledilmiştir.

Netice itibariyle erken dönemde hadislerle ilgili açıklanması gereken her türlü durumu ve râvi hatasını teşmil edecek şekilde geniş bir anlamda kullanılan illet, daha sonraki dönemlerde güvenilir râvilerin hatalarının tespitinin zorluğuna ve önemine binaen dış görünüş itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan hadislerin sıhhatini ortadan kaldıran gizli sebeplere hasredilmiştir. Buna göre her illet hadisin sıhhatini ortadan kaldırdığı halde hadisin zayıf sayılmasını gerektiren her sebep illet kabul edilmemektedir. İbn Hacer el-Askalânî “Hata, hadisin tüm tariklerinin bir araya getirilmesi ve detaylı bir şekilde incelenmesi neticesinde karinelerin delaletiyle tespit ediliyorsa bu hadis mualleldir.”³² diyerek illet olarak isimlendirilen hatanın hususiyetine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla

---

²⁹ Düzenli, Hâkim en-Nisâbüri'nin de “bu hadisin sahîh bir illeti vardır” [لهذا الحديث علة صحيحة] şeklindeki ifadesini Halîlî'nin mezkûr ibaresiyle aynı anlamda, sıhhati etkilemeyen bir illet manasında kullandığını söylemiştir. (Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şaz*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2016, s. 58-59.) Ancak Hâkim'in sözünün bu şekilde anlaşılması isabetli görünmemektedir. Zira müellif söz konusu ifadeyi illet türlerini açıklarken 9. ve 10. türlere verdiği örnekler için kullanmıştır. İlgili hadisler dikkatli bir şekilde okunduğunda müellifin “sahîh bir illet” nitelmesiyle “açık, sarîh bir illet” anlamını kastettiği görülür. Zira ilk hadiste mezkûr ibarenin ardından râvinin, hadisin isnadında alışılmış yolu takip ederek (sülûku'l-câdde) yanıldığını ifade ettikten sonra [والمندر بن عبد الله أخذ طريق المجرة فيه] isnadın doğru şeklini vermiş ve Müslim'in bu ikinci tarihi kitabına aldığını söylemiştir. İkinci hadiste ise merfû olarak nakledilen hadisin sahîh bir illetinin olduğunu söylemiş ve ardından hadisi mevkûf olarak (sahâbî râvinin fetvası) nakletmiştir. (Hâkim, *Ma'rife*, s. 372-374.) Görüldüğü gibi her iki hadisteki illet de hadisin sıhhatini zedeleyen türdedir. Nitekim râvinin yanılarak hadisi farklı bir isnadla rivâyet etmesi ve aslı mevkûf olan bir hadisin merfû olarak rivâyet edilmesi ilel kitaplarında sıklıkla görülen illet türlerinden ikisidir. Söz konusu eserlerde âlimlerin bu iki sebeple tad'if ettikleri pek çok hadis mevcuttur. Dolayısıyla Halîlî ve Hâkim'in ifadelerindeki lafız benzerliğinden hareketle bu iki âlimin söz konusu lafızlarla aynı manayı murad ettiklerini söylemek, gerekli incelemeyi yapmadan aceleyle yapılmış bir değerlendirme gibi görünmektedir.

³⁰ Düzenli, *Gizli Kusurlar*, s. 135, 145.

³¹ Konuyla ilgili detaylı açıklama için bkz. Hamza Abdullah el-Melîbârî, *Nazarât cedîde fi ulûmi'l-hadis*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003, s. 115-118.

³² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 92.

hadisteki hata, râvinin cerh edilmiş olması veya seneddeki inkıta' gibi açık sebeplerle tespit edilebiliyorsa bu hadisin muallel hadisten daha genel bir tür olan zayıf hadis kapsamına girdiği söylenebilir.³³ Hâkim en-Nisâbûrî'nin "Hadis pek çok gerekçelerle ta'lil edilir ancak râvinin cerhi bu gerekçelere dâhil değildir. Zira cerh edilmiş râvinin hadisi çok zayıftır ve reddedilir."³⁴ şeklindeki sözü de hadisin zayıf sayılmasına sebep olan her durumun illet olarak değerlendirilmeyeceğini gösterir.

1.1.3. İlet Türleri

Hadisin sıhhatini ortadan kaldıran illet, senedde olabileceği gibi metinde de olabilir. Bununla birlikte ilel kitaplarının muhtevaları incelendiğinde tespit edilen illetlerin çoğunlukla senedle ilişkili olduğu görülür. Bu durum, metinde tespit edilen bir illetin netice itibariyle isnaddaki râvilerden birinin hatası olduğu gerçeğiyle açıklanabilir. Bu sebeple münekkid âlimlerin çoğunlukla seneddeki probleme işaret etmekle yetindikleri görülür.

Tespit edilebildiği kadarıyla Hâkim en-Nisâbûrî, illet kavramını türlerine göre taksim eden ilk âlimdir. Müellif, en sık karşılaşılan 10 illet çeşidini örneklerle açıklayarak kitabına almıştır.³⁵ Daha sonraki pek çok usul eserinde de Hâkim'in bu tasnifinin takip edildiği görülür. Suyûtî (ö. 911/1505) Hâkim'in zikrettiği bu illet türlerini başlıklandırmış ve özetleyerek kitabına almıştır.³⁶ Konuyla ilgili yapılmış müstakil çalışmalarda illet türleri detaylı bir şekilde ele alındığından³⁷ burada sadece söz konusu 10 illet türünün zikredilmesiyle yetinilecektir.

- 1- Dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan bir hadisin isnadında, hadisi naklettiği hocasından semâi bilinmeyen bir râvinin bulunması.
- 2- Sika hâfız râvilerin mürsel olarak rivâyet ettikleri bir hadisin, dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan muttasıl bir senedle rivâyet edilmesi.

³³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92. (Nâşirin değerlendirmesi.)

³⁴ Hâkim, *Ma'rifê*, s. 359-360.

³⁵ Hâkim, *Ma'rifê*, s. 361-374.

³⁶ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016, III, 373-383.

³⁷ Kudret Karaçam, "İlel Edebiyatı ve Kuralları", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2004); Düzenli, *Gizli Kusurlar*, s. 133-261.

- 3- Bir sahâbînin rivâyetiyle bilinen hadisin, farklı bölgelerdeki râvilerin birbirlerinden rivâyet ederken yanılması sonucu başka bir sahâbîden nakledilmesi. Medineli râvilerin Kûfelilerden (yanılarak) rivâyet etmeleri gibi.
- 4- Bir sahâbînin rivâyetiyle mahfûz olan hadisin, rivâyetteki semâî tasrih eden bir lafız sebebiyle sahâbî zannedilen bir tâbîiden rivâyet edilmesi. Söz konusu hadis aslında o tâbîînin rivâyetiyle de bilinmiyordur.³⁸
- 5- An‘ane ile rivâyet edilen bir hadisin senedinde bir râvinin düşmesi. İsnaddaki bu inkita‘ aynı hadisin sahîh bir tarikinin delaletiyle tespit edilir.³⁹
- 6- Bir hocadan rivâyette ihtilaf edilmesi: Hocadan rivâyet edilen mahfûz hadis munkatı‘ olduğu halde bir başka tarikte hadisin muttasıl olarak rivâyet edilmesi.⁴⁰
- 7- Bir hocadan rivâyette ihtilaf edilmesi: Bir rivâyette isnadda ismiyle zikredilen râvinin diğer bir rivâyette mübhem bırakılması.
- 8- Râvinin mülâki olduğu ve kendisinden bazı hadisler dinlediği bir hocadan dinlemediği hadisleri arada vasıta olmaksızın rivâyet etmesi.
- 9- Belli bir isnad zinciriyle pek çok hadis rivâyet eden râvinin muayyen bir hadisi başka bir isnadla rivâyet etmesi ve râvilerden birinin farklı isnadla nakledilen bu hadisi, o râvinin alışılmış isnadıyla nakletmesi.
- 10- Aslında mevkuf olan bir hadisin merfû olarak rivâyet edilmesi.

---

³⁸ Yılmaz, Hâkim’in zikrettiği bu illet türünü şu şekilde ifade etmiştir: “Bir sahâbînin hadisi olarak bilinen bir hadisin sıhhatini ifade eden bir açıklama yapılmadan yanlışlıkla bir tâbîiden rivâyet edilmesi. Yani hadisin mürsel olarak rivâyet edilmesi. Hatta söz konusu hadis, o tâbîî tarafından bilinmeyebilir.” Rahile Yılmaz, “İbn Ebî Hâtim er-Râzî’nin “İlelü’l-Hadis” Adlı Eserinde Vasledilmekle İletli Saydığı Mürsel Rivâyetler” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 28; Düzenli ise aynı illeti şu şekilde ifade etmiştir: “Sahâbîye ait olduğu bilinen bir hadisin tâbîiden rivâyet edilmesi”. Düzenli, *Gizli Kusurlar*, s. 134.

³⁹ Bu illet türü Düzenli tarafından “Hadisin senedinde kopukluk olması” şeklinde ifade edilmiştir. (Düzenli, *Gizli Kusurlar*, s. 134.) Ancak Hâkim’in bu türe verdiği örnek incelendiğinde buradaki illetin tedlis olduğu görülür.

⁴⁰ Yılmaz bu illet türünü “Hadisin, aslında bir râvi tarafından müsnet olarak rivâyet edilmesine rağmen, munkatı rivâyetinin şöret bulması.” şeklinde ifade ederken (Yılmaz, “İbn Ebî Hâtim”, s. 28) Düzenli ise “Müsnet olmayan bir hadisin müsnet olarak rivâyet edilmesi” cümlesiyle ifade etmiştir (Düzenli, *Gizli Kusurlar*, s. 134). Ancak Hâkim’in verdiği örnek incelendiğinde mezkûr ifadelerin söz konusu illeti ifade etmede yeterince açık olmadığı görülmüştür.

1.1.4. İlet Tespiti

Dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını haiz olan hadislerde bulunan illetlerin tespiti hadis ilminin en zor ve en önemli meselesi olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple bu alanda herkesin söz söyleyemeyeceği ve sadece “Allah tarafından ince bir anlayışla rızıklandırılan, hafızası kuvvetli, râvilerin derecelerini bilen, isnad ve metin tenkidinde meleke sahibi olan” âlimler tarafından illetlerin tespit edilebileceği söylenmiştir.⁴¹ Hadis tarihindeki vakıa da bu şekilde olmuştur. Nitekim gerek rivâyet döneminde gerek sonraki dönemler incelendiğinde hadislerin illetleri hakkında mütehasıs olan münekkidlerin sayılarının oldukça az olduğu görülür. Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/776), Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zür‘a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Tirmizî ve Dârekutnî hicrî ilk dört asırda bu alanda temâyüz etmiş âlimlerden bazılarıdır.⁴²

Râvinin “hafızasının ve dikkatinin mükemmel olmaması, eksik ezberlemesi, unutmaması, kitabından rivâyet ediyorsa kitabını kaybetmesi”⁴³ gibi sebeplerden kaynaklanan illeti ortaya çıkarmak için münekkidlerin başvurduğu yöntem, hadisin tüm tariklerini bir araya getirip birbirleriyle mukayese etmektir. Râvinin hadisin rivâyetinde tek kalması (teferrüd) ve diğer râvilere muhalefet etmesi, rivâyetlerin mukayesesi esnasında illete işaret eden iki temel durum olarak zikredilmiştir.⁴⁴ Teferrüd ve muhalefet her ne kadar iki farklı durum olarak düşünülebilirse de muhalefetin, aynı hadisi rivâyet eden diğer râvilerden ayrılmak yani bir nevi tek kalma anlamına geldiği düşünülürse bu yönüyle teferrüdün bir türü olarak değerlendirilmesi de mümkündür.⁴⁵ Diğer bir ifadeyle râvinin kimsenin rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet ederek teferrüd etmesi mümkün olduğu gibi hadisin herhangi bir yerinde diğer râvilere muhalefet ederek teferrüd etmesi de mümkündür. Bu açıdan bakıldığında teferrüdün illet tespitindeki temel unsur olduğu söylenebilir.

---

⁴¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92.

⁴² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92.

⁴³ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 182.

⁴⁴ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 90.

⁴⁵ Hemâm, *et-Teferrüd*, s. 144.

Münekkid âlimler teferrüd ve muhalefeti tek başına illet sebebi olarak kabul etmemiş ve bu iki durumu ek karineler ışığında değerlendirmişlerdir. Âlimlerin değerlendirmeleri incelendiğinde söz konusu karinelerin çoğunlukla râvilerin durumlarıyla ilişkili olduğu görülür. İbn Receb el-Hanbelî, illet tespitinin iki esasa dayandığını söylemiştir. Bunlardan birincisi önde gelen sika râvilerin derecelerini bilmektir ki bu şekilde birbirleriyle ihtilaf etmeleri durumunda hangisinin tercih edileceği tespit edilebilir. İkincisi ise sika olmakla birlikte bazı durumlarda rivâyet ettikleri hadisleri zayıf kabul edilen râvileri bilmektir. Bu râviler, genel olarak güvenilir kabul edildikleri için duafâ kitaplarında da zikredilmemişlerdir.⁴⁶ İbn Receb'in sözünü ettiği bu iki esas, mütekaddimûn dönemi âlimlerinin hadis tenkid metodunun temelini oluşturur. Müteahhirûn dönemi ve sonrasında ise hadisler hakkında yapılan tashîh-tad'îf değerlendirmelerinde bu hususların çoğunlukla gözardı edildiği görülür. Muasır dönemde yapılan hadis değerlendirmeleri incelendiğinde, bunların çoğunda râvinin genel anlamdaki güvenilirliğinin esas alındığı fark edilir. Buna göre hadisi rivâyet eden râvi sika ise hadis de sahîhtir. Sika râvilerin dereceleri, özel durumları ve seneddeki râviler arasındaki ilişki ağları gibi illet tespitinde esas kabul edilen unsurlarınsa tashîh-tad'îf çalışmalarında sıklıkla ihmal edilmektedir. Bu durum çalışmanın ikinci bölümünde incelenen hadislerle daha açık bir şekilde ortaya konulacaktır.

1.2. TEFERRÜD

Teferrüd kavramının erken dönemlerden itibaren râvinin diğer râvilerin rivâyet etmediği bir hadisi tek başına rivâyet etmesi anlamında⁴⁷ ilel, ricâl, tarih ve tahrîc kitaplarında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Hadis usûlü eserlerinde ise kavram müstakil olarak ele alınmayıp daha çok ferd, garîb, şâz, münker ve ziyâdetü's-sika bahislerinde incelenmiştir. Teferrüdün usûl eserlerinde müstakil olarak ele alınmaması muhtemelen doğrudan hadislerle ilgili bir niteleme olmayıp râvinin fiili hakkında bilgi veren bir kavram olmasıyla ilişkilidir. Burada öncelikle rivâyet dönemi âlimlerinin teferrüdü ifade şekillerinden hareketle kavramın tanımı, kapsamı ve hadis usûlünde hangi konulara

⁴⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlel*, II, 664.

⁴⁷ Melîbârî, *el-Muvâzene*, s. 71.

tekabül ettiği tespit edilecektir. Daha sonra râvinin hadis rivâyetinde tek kalmasının sebepleri ve teferrüdün hangi durumlarda illet sebebi olarak kabul edildiği zikredilecektir. Ayrıca bu bölümde, teferrüdün ilişkili olduğu diğer ıstılahlar üzerinde de durulacaktır.

1.2.1. Teferrüdün Tanımı

Âlimler râvinin hadisin rivâyetinde tek kalmasını teferrüd dışında başka şekillerle de ifade etmişlerdir. “Garîb”, “lâ yu‘rafu illâ min hâza’l-vech”, “lem yervihi illâ fulân”, “lem yuhaddis bihî illâ fulân” teferrüdü ifade etmek için kullanılan ifadelerden bazılarıdır. Çok yaygın olmamakla birlikte “fâide” ve “hasen” kavramlarının da erken dönemde teferrüd anlamında kullanıldığı görülmüştür. İbn Adî, Hassân el-Kirmânî hakkında söylenen “Hadislerinin tamamı fevâiddir.” sözündeki fevâidle kastedilenin garîb hadisler olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Ahmed b. Hanbel de “Muhaddislerin ‘bu hadis garîbdir’ ya da ‘fâidedir’ dediklerini duyarsan bil ki o hadis hatalıdır...”⁴⁹ sözünde garîb ve fâideyi eş anlamlı olarak teferrüd manasında kullanmıştır. Hadis edebiyatında, bir muhaddisin başka kimsede bulunmayan rivâyetlerini bir araya getirdiği kitapların fâide kelimesinin çoğulu olan fevâidle isimlendirilmesi de bu sebeptir.⁵⁰ Ümeyye b. Hâlid, Şu‘be’ye “Niçin Abdülmelik’i terk ediyorsun? Halbu ki onun hadisleri hasendir.” diye sormuş, Şu‘be de “Ben de o hadisleri hasen oldukları için terk ettim.” (مِنْ حُسْنِهَا فَرَزْتُ) şeklinde cevap vermiştir.⁵¹ Şu‘be’nin burada *hasen* nitelemesiyle Abdülmelik’in sika râvilere muhalefet ederek tek başına kaldığı münker hadisleri kastettiği söylenmiştir.⁵² İclî (ö. 261/875), Hammâd b. Seleme hakkındaki “Hadisleri hasendir. Başkalarında olmayan 1000 hasen hadisinin olduğu söylenmiştir.”⁵³ şeklindeki değerlendirmesinde Hammâd’ın teferrüd ettiği hadisleri hasen olarak vasıflandırmıştır. İbrahim en-Nehâî’nin (ö. 96/714) “Muhaddisler bir araya geldiklerinde içlerinden birinin, hadisleri arasındaki en *hasen*

⁴⁸ İbn Adî, *el-Kâmil, el-Kâmil fi duafâi’r-ricâl*, nşr. Mâzin es-Sirsâvî, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, t.y IV, 46.

⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 142; Tarık b. İvadullah, *Şerhu lugati’l-muhaddis manzûme fi ilmi mustalahi’l-hadis*, Cize: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002, s. 104-105.

⁵⁰ Şevkânî, *el-Fevâidu’l-mecmû’a fi’l-ehâdisi’l-mevzû’a*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y., s. 482 (Nâşirin notu); M. Yaşar Kandemir, “Fevâid”, *DİA*, XII, 500.

⁵¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 790.

⁵² Hâlid b. Mansur Düreys, *el-Hadisü’l-hasen li-zatihi ve li-gayrihi: dirase istikrâiyye nakdiyye*, Riyad: Dâru Edvai’s-Selef, 1426/2005, I, 49-50.

⁵³ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1985, I, 319; Mut’ib, *Efrâd*, s. 52.

hadisi rivâyet etmesinden hoşlanmazlardı.” cümlesindeki en hasen manasındaki “ahsen” hakkında Hatîb el-Bağdâdî: “İbrahim ahsen kelimesiyle garîbi kastetmiştir. Çünkü garîb hadis herkes tarafından bilinmediği için meşhur hadisten daha hoş karşılanırdı. Muhaddisler münker rivâyetleri bu kelimeyle ifade ederlerdi.”⁵⁴ demiştir.

Bir grup rivâyet, ricâl ve tahrîc kitapları esas alınarak yapılan bir incelemede âlimlerin teferrüdü şu anlamlarda kullandığı tespit edilmiştir:

1. Mütâbaat ve şahidi olmaksızın hadisin aslının sadece bir tarikten bilinmesi.
2. Râvinin senedin tamamında tek başına kalması.
3. Râvinin senedin herhangi bir yerinde tek kalması. Hadisi muayyen bir hocadan tek başına rivâyet etmesi gibi.
4. Hadisin sadece bir beldenin râvileri tarafından rivâyet edilmesi.
5. Râvinin hadisin senedinde veya metnindeki bir ziyadeyle teferrüd etmesi.
6. Râvinin hadisin senedinde veya metninde diğer râvilere muhalefet etmesi.⁵⁵

Hadislerde görülen teferrüd şekillerini ortaya koyan bu maddeler aynı zamanda kavramın ilişkili olduğu diğer hadis usûlü ıstılahlarına da işaret etmektedir. İlk dört madde usûl eserlerinde ferd hadis başlığında ele alınır. Teferrüd denildiğinde akla ilk gelen kavram da çoğunlukla ferd hadis olur.⁵⁶ Ancak görülebildiği kadarıyla teferrüd, ferde göre daha kapsamlı bir kavramdır. Zira daha önce de ifade edildiği gibi ferd kavramı hadisi niteleyen bir ıstılahken teferrüd râvinin fiiliyle ilişkili bir durumdur. Dördüncü maddedeki teferrüd, usûlde ziyade/ziyadetu’s-sika bahsinde ele alınırken beşinci madde şâz ve münker başlıkları altında incelenir. Bu dört kavram ileride “Teferrüdle İlişkili ıstılahlar” başlığı altında detaylı olarak işlenecektir.

Teferrüd her ne kadar râvinin hadis rivâyetinde tek kalmasını ifade eden bir ıstılah olsa da bazı durumlarda mütâbii olan bir rivâyet için de râvisinin teferrüd ettiğinin söylendiği görülür. Tezin ikinci bölümündeki bazı örneklerde de görüleceği üzere bu durum, mütâbii rivâyetin zayıf olması veya hadisin, teferrüd eden râvinin rivâyetiyle

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvi ve âdâbu’s-sâmi’*, nşr. Mahmud Tahhân, Riyad: Mektebetu’l-Ma’ârif, 1983, II, 100.

⁵⁵ Hemmâm, *et-Teferrüd*, s.89.

⁵⁶ Yusuf Ziya Keskin teferrüd ve ferd kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmıştır. Yusuf Ziya Keskin, “Ferd”, *DİA*, XII, 368-369.

meşhur olması ve mütâbi rivâyetin muhaddisler arasında yaygın bir şekilde bilinmemesi gibi sebeplerle açıklanabilir.

1.2.2. Teferrüdün Sebepleri

Hadis tarihinde hicrî birinci asır ve ikinci asrın ilk çeyreği sistematik rivâyetin henüz başlamadığı ve ilim talebi için yapılan yolculukların (rihle) henüz yaygınlaşmadığı dönemlerdir. Bu dönemde halka kurarak hadis rivâyet eden bazı sahâbe ve tâbiûnun yanında, olaylar oldukça ihtiyaca binaen hadis rivâyet edenler de vardı.⁵⁷ Bu durum, tâbiînden bir râvinin diğer râvilerin duymadığı bir hadisi sahâbîden rivâyet etmesinin tabiî karşılanmasına sebep olmuştur. Etbau't-tâbiînin tâbiînden rivâyetleri için de kısmen aynı durumdan söz edilebilirse de daha sonraki dönemde rivâyet faaliyetinin sistematik bir hale gelmesi ve hadis talebiyle yapılan yolculukların (rihle) yaygınlaşmasıyla İslam coğrafyasının bölgeleri arasındaki ilmî hareketlilik hız kazanmıştır. Bu hareketliliğin semeresi olarak bir bölgede rivâyet edilen bir hadis diğer bölgelerde de meşhur olmuş ve bu şekilde hadisler pek çok tarikten rivâyet edilmiştir. Bu dönemden itibaren münekkid âlimler, bir râvinin kimsenin rivâyet etmediği bir hadis rivâyet etmesini şüpheyle karşılamış ve sebeplerini araştırmışlardır. Zehebî (ö. 748/1348) de sika ravilerin teferrüdünü yukarıda zikredilen tarihî süreçle birlikte şu şekilde değerlendirmiştir:

Sika hâfız râvilerden tâbiîn tabakasına mensup biri teferrüd ederse onun hadisi sahîhtir. Şayet etbâu't-tâbiîn tabakasına mensup biri teferrüd ederse bu durumda onun hadisi sahîh garîb olarak isimlendirilir. Etbâu't-tâbiînin râvilerinden birinin teferrüd ettiği hadis ise garîb ferd ismini alır. Bu son grubun teferrüd ettiği hadis oldukça nadirdir. Bu tabakadaki bir hadis imamının yüz bin hadisi içerisinde ancak iki üç hadiste teferrüd ettiği görülür. Daha sonraki tabakalarda ise teferrüd mümkün değildir.⁵⁸

⁵⁷ Bekir Kuzudüşli, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017, s. 104.

⁵⁸ Zehebî, *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadis*, nşr. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut: Mektebu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1425, s. 77. Eşer, Zehebî'nin “*صحیح، وإن كان من أصحاب الأتباع، قيل: غريب فرد... فإن من الأتباع، قيل: صحیح غريب، وإن كان من أصحاب الأتباع، قيل: غريب فرد...*” şeklindeki mezkûr ifadesini “sika hâfız kimse tâbiîden tek kalarak rivâyet ederse *sahîh*, etbâ'dan münferiden rivâyet ederse *sahîh garîb*, etbâ'ın ashabından tek başına rivâyette bulunursa *garîb ferd* denir.” şeklinde tercüme etmiştir. (Ahmet Eşer, “Teferrüdün İki Temel Kavramı: Ferd ve Garîb Hadis (İlelü't-Tirmizi Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2015), s. 17.) Ancak bu tercüme teferrüd eden râvilerin tabakaları cihetinden hatalı görünmektedir.

Bu çalışmanın konusu da sika râvilerin teferrüdü olduğundan burada sadece sika râvinin teferrüdünün sebepleri üzerinde durulacaktır.

Sika râvilerin teferrüd ettiği rivâyetler incelendiğinde söz konusu teferrüdlere bir kısmının hatadan kaynaklanırken diğer bir kısmının ise herhangi bir hata söz konusu olmaksızın râviyle ilgili bazı hususiyetlere dayandığı görülür. Râvinin; hocasıyla hususi ilişkisi, hocasının yanında uzun süre kalması ve ondan çokça hadis dinlemesi gibi durumlar hocasının diğer talebelerinin rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet etmesine imkân sağlayabilir. Bazı râviler mümkün olduğu kadar çok sayıda hocayla görüşüp çok hadis dinlemek için özel gayret göstermişlerdir. Bu râvilerin hadis dinleme hususundaki ihtiyaçları diğer râvilerin bilmediği hadisleri öğrenip rivâyet etmelerine vesile olmuştur.⁵⁹ Bunun bir örneği Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) hakkında nakledilen şu rivâyette görülür:

İsmail b. Abdurrahman el-Ezdî'nin naklettiğine göre Ebû Asım şöyle demiştir: İbn Cüreyc'in hadislerinin tamamını ondan dinlediğimi düşünüyordum. İbn Cüreyc vefat ettiğinde kabrinin başındayken Süfyân bana baktı ve "Ey Dahhâk, Atâ'nın farz namazların Kâbe'nin içinde kılınmasının keraheti hakkındaki hadisini biliyor musun?" diye sordu. Ben bilmediğimi söyleyince Süfyân "Bu hadisi bana kabrin sahibi (İbn Cüreyc) tahdîs etti." dedi. Daha sonra ben de bu hadisi İbn Dâvûd'a tahdîs ettim o da "Süfyân bunun gibi kimsede olmayan hadisleri bilir. Vekî', Muhammed b. Bişr ve benim Mis'ar'dan dinlemediğimiz hiçbir hadisin kalmadığını düşünüyordum. Mis'ar vefat ettikten sonra Süfyân bize Mis'ar'dan dinlediği üç hadis rivâyet etti. Bu hadisleri aramızdan hiç kimse bilmiyordu."⁶⁰

Görüldüğü gibi Süfyân'ın hadis öğrenmeye olan ihtiyakı kimsenin bilmediği hadisleri hocasından dinleyip rivâyet etmesine imkân sağlamıştır. Teferrüdün sebeplerinden biri de râvinin hadisi kendisinden rivâyet ettiği hocasının ilim ehli arasında meşhur olmamasıyla ilişkili olabilir. Özellikle sistematik hadis rivâyetinin henüz başlamadığı ve ihtiyaca binaen hadis rivâyetinin yaygın olduğu dönemlerde daha çok rastlanan bu durum da râvi hatasının söz konusu olmadığı teferrüd sebeplerinden biri olarak zikredilebilir.

Yukarıda zikredilen sebeplerin yanında sika râvilerin teferrüdlerinin bir kısmının da râvinin hatasından kaynaklandığı görülür. Sika râviler hakkındaki genel kanaat hadisleri aslına uygun olarak rivâyet etmeleri ise de bu onların hiç yanılmadığı anlamına

⁵⁹ Mut'ib, *Efrâd*, s. 175.

⁶⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 231.

gelmez. Zira sika râvi için söz konusu olan zabtının tam olması durumu, hiç hata yapmaması değil hatasının az olması anlamındadır. Nitekim Süfyân es-Sevrî “Hatadan kurtulabilen hiç kimse yoktur. Ekseriyetle hadisleri doğru bir şekilde hıfz eden râvi bazı hataları olsa dahi hâfız olarak kabul edilir...”⁶¹ diyerek râvinin zabtıyla ilgili hükmün ekseriyete göre verildiğini söylemiştir. Müslim de *et-Temyîz*’de râviler arasında hafızası en güçlü ve en dikkatli olanların dahi hata yapmaktan ve yanılmaktan kurtulamadıklarını ifade etmiştir.⁶² Tirmizî’nin “Kuvvetli hafızalarına rağmen hadis ilminin önde gelen âlimlerinden hiçbiri hatadan ve yanılmaktan kurtulamamıştır.”⁶³ şeklindeki sözü de aynı duruma işaret eder. Binaenaleyh pek çok rivâyette münekkid âlimlerin, râvinin güvenilirliği ve rivâyet ettiği hadisin durumunu ayrı değerlendirdikleri görülür. Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Sevvâr’ın teferrüd ettiği bir hadis hakkında “Râvi sika sikadır, hadis ise garîbdir.” demiştir.⁶⁴ Başka bir râvi hakkında ise “Abdülmelik sikadır, Kûfe’nin en hâfız râvilerindedir. Ancak bazı hadislerde yanılmıştır. Atâ’nın bazı mevkûf hadislerini merfû olarak rivâyet etmiştir.”⁶⁵

İdrâc, tashîf ve tahrif, râvilerin yorumlarının rivâyetleşmesi ve sulûku’l-câdde hatadan ayrı müstakil teferrüd sebepleri olarak zikredilmişse de⁶⁶ bunların hepsinin temelde râvi hatasından kaynaklandığı âşikardır.

1.2.3. İlet Sebebi Olarak Teferrüd

Râvinin fiilini niteleyen bir kavram olarak teferrüd, doğrudan hadisin sıhhatini etkileyen bir husus olmasa da illete işaret eden önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. İbnu’s-Salâh illetin “râvinin teferrüdü, diğer râvilere muhalefeti ve bunlara ilave karinelerle” tespit edildiğini söylemiştir.⁶⁷ Esasen muhalefetin de bir tür tek kalışı ifade ettiği göz

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma’rifeti usûli ilmi’r-rivâye*, nşr. Mahir Yasin el-Fahl, Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1432 I, 345; Salâhaddîn b. Ahmed el-İdlîbî, *Menhecu nakdi’l-metn inde ulemâi’l-hadisi’n-nebevî*, Ammân: Dâru’l-Feth, 1434/2013, s. 91.

⁶² Müslim, *Kitâbu’t-Temyîz*, Riyad: Vizâratu’l-Maârif, 1410/1990, s. 170. (M. Mustafa el-A’zamî’nin *Menhecu’n-nakd inde’l-muhaddisîn: neş’etuhu ve târihuhu* kitabıyla beraber neşr edilmiştir.)

⁶³ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 432.

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*, nşr. Beşşar Avvad Ma’rûf, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983, VI, 170.

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985, VI, 108.

⁶⁶ Düzenli, *Teferrüd*, s. 206-216. Râvilerin yorumlarının rivâyetleşmesine verilen örnekler incelendiğinde bunların idrâcdan farklı olmadığı görülür.

⁶⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 90.

önünde bulundurulduğunda, teferrüdün illetin ortaya çıkarılmasında en temel unsur olduğu söylenebilir. “Râvinin bu hadisine mütâbaat edilmemiştir” şeklinde teferrüde işaret edilerek ta‘lîl edilen pek çok hadis vardır. Münekkid âlimlerin teferrüde işaret ederek ta‘lîl ettikleri hadisler incelendiğinde, söz konusu hadislerin muallel kabul edilmesinde teferrüdün yanında rivâyetin hatalı olduğuna işaret eden ilave karinelerin de olduğu fark edilir. Bu karineler, teferrüd eden râvinin adalet ve zabt açısından derecesi ve rivâyetin durumuyla ilişkilidir. Sahîh olduğuna işaret eden bir karine bulunmadıkça zayıf râvinin rivâyetinde tek kaldığı bir hadisin, râvisinin durumundan dolayı reddedileceği açıktır. Cerh ta‘dîl kitaplarında bu tür râvilerin teferrüdü hakkında “Teferrüd ettiği hadisle ihticâc edilmez.” (لا يحتج به إذا انفرد) ve benzeri ifadeler kullanılmıştır.⁶⁸ Bu tezin konusu olan sika râvinin teferrüdünün durumu ise bu kadar net değildir. Zira sika râvinin rivâyeti, râvinin hatasına işaret eden bir karine olmadığı müddetçe makbul kabul edilir. Râvinin güvenilirliğine duyulan güven ise hatasının tespitini zorlaştırır. Bununla birlikte râvinin hatasına delalet eden bir karine bulunduğunda, sika râvinin teferrüd ettiği hadisin muallel olduğu hükmüne varılır. Bu durum hadis münekkidlerinin hadislerle ilgili değerlendirmelerinde, isnadın zahiri ve râvilerinin güvenilirliğiyle yetinmeyip çeşitli karineleri de göz önünde bulundurduklarını gösterir.⁶⁹ Binâenaleyh sika râvinin teferrüdünün mutlak olarak kabul edildiği ve teferrüd sebebiyle muallel kabul edilen rivâyetlerin zayıf râvilerin hadisleriyle sınırlı olduğunu düşündüren şu ifadelerin ilel kitaplarındaki vakıyyla örtüşmediği söylenebilir:

Hafız ve güvenilir imamların teferrüdünün kabulü konusunda hadis imamları herhangi bir tereddüt göstermemişlerdir. Ancak râvide hafıza zayıflığı ve benzeri bir durum söz konusu olduğunda yani râvi zayıf olduğunda ise onun tek kalmasının vehmine işaret eden bir karine olduğunu kabul etmişlerdir. Bu nedenle ilel eserlerinde râvilerin teferrüd etmesi veya tek kalması hadisesi delil olarak veya yardımcı bir unsur olarak dile getirildiğinde söz konusu rivâyette tek kalma ile itham edilen râvilerin hemen hepsinin cerh ta‘dîl açısından durumlarının problemliliği olduğu görülmektedir.⁷⁰

⁶⁸ Örnekler için bkz. İbn Hibbân, *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Mahmud İbrahim Zayed, Haleb: Dâru'l-Va'y, 1976, I, 195, 207, 212, 218, 260, 262. Müslim de aynı gerekçeyle iki rivâyeti ta‘lîl etmiştir. (Müslim, *et-Temyîz*, s. 215.)

⁶⁹ Mut'ib, *Efrâd*, s. 163.

⁷⁰ Düzenli, *Teferrüd*, s. 259.

Nitekim Ahmed b. Hanbel “Muhaddislerin ‘bu hadis *garîbdir* veya fâidedir’ dediklerini duyduğunda bil ki o hadis, ya hatalıdır ya başka bir hadisle karışmıştır ya râvi yanılmıştır ya da isnadı olmayan bir hadistir. Hadisi Şu‘be ve Süfyân rivâyet etmiş olsa dahi böyledir.”⁷¹ sözüyle hadis ilminde “imam” kabul edilen râvilerin teferrüdlerinin dahi illetli olabileceğini ifade etmiştir. Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) Mekkelilere yazdığı risaledeki “Mâlik, Yahya b. Saîd gibi sika muhaddislerin rivâyetleri dahi olsa *garîb* hadislerle ihticâc edilmez...”⁷² şeklindeki uyarısı da Mâlik ve Yahya b. Saîd gibi râviler dahi olsa teferrüd etmelerinin hatadan kaynaklanabileceği şüphesine dayanır. Beyhakî’nin (ö. 458/1066) “Doğru sözlü bir râvi yazdıklarında yanılabilir. Bir hadisi diğeriyle karıştırarak isnadı zayıf bir hadisi sahîh isnada ekleyebilir. Yanlış yazılabilir, hatalı işitilebilir, hafıza aldatabilir (وقد يزل القلم ويخطئ السمع، ويخون الحفظ،) ve râvi kasıt olmaksızın şâz bir hadis rivâyet edebilir.”⁷³ şeklindeki sözleri de aynı şekilde güvenilir râvinin teferrüdünün illetli olma ihtimaline işaret etmektedir.

Sika râvinin teferrüdünün mutlak olarak makbul kabul edilmesi ve teferrüd sebebiyle muallel kabul edilen rivâyetlerin hemen hepsinin zayıf râvilerin teferrüdü olduğu şeklindeki söylem görülebildiği kadarıyla râvi odaklı bir hadis tenkid metoduna dayanmaktadır. Sika râvinin teferrüdü meselesindeki bu yaklaşım, klasik dönem hadis usûlü eserlerinde de görülür. Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) aşağıdaki ifadeleri sika râvinin teferrüdünün mutlak olarak kabul edilmesi hususunda hiçbir ihtilafın olmadığını düşündürmektedir:

İlim ehlinin tamamı, sika râvinin teferrüd ettiği hadisin kabul edilmesi gerektiği hususunda ittifak etmiştir. Diğer râvilerin bilerek ya da bilmeyerek bu hadisin rivâyetini terk etmeleri, sika râvi için bir muhalefet teşkil etmediği gibi onun adaletini zedeleyici ve rivâyetini geçersiz kılan bir durum da değildir.⁷⁴

İbnu’s-Salâh, Hatîb’in bu genel ifadelerini biraz daha sınırlandırmış ve sika râvinin diğer râvilere muhalefet etmeksizin tek başına rivâyet ettiği hadis hakkında “teferrüd eden râvi

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 142.

⁷² Ebû Dâvûd, *Risâle ila ehli Mekke fi vasfi Sünenihi*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1435/2014, s. 47.

⁷³ Beyhakî, *Ma’rifetu’s-sünen ve’l-âsâr*, nşr. Abdülmü’ti Emin Kal’acî, Karaçi: Câmiatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1991/1412 I, 144.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 246.

âdil hâfiz, itkân ve zabt yönünden tevsîk edilmiş biriye teferrüd ettiği hadis kabul edilir. Bu râvinin teferrüdü hadisin sıhhatine zarar vermez.” demiştir.⁷⁵ İbnu’s-Salâh sözlerinin devamında zabt açısından biraz daha aşağıda olan râvilerin teferrüdünün de hasen seviyesinde kabul edildiğini ifade etmiştir.⁷⁶ Mezkûr iki âlimin teorik olarak ifade ettikleri bu durum, tezin ikinci bölümünde incelenen rivâyetlerde İbn Hibbân (ö. 354/965), Hâkim en-Nîsâbüri, İbn Abdülhâdî (ö. 744/1343) ve bazı muasır âlimlerin hadis değerlendirmelerinde de görülmektedir.⁷⁷

Sika râvinin teferrüdünün mutlak olarak kabulü, zayıf râvininkinin reddi ve bu ikisi arasında orta seviyede kabul edilen râvinin teferrüdünün ise hasen addedilmesi şeklindeki râvi odaklı bu yaklaşım son dönem hadis tenkidinde de sıklıkla görülmektedir. Ancak muasır araştırmacılardan Hamza Melîbârî’nin de ifade ettiği gibi “bu durumun her hadise uygulanabilecek külli bir kaide olarak kabul edilmesi sıhhatli bir yol değildir. Zira teferrüde ârız olan birbirinden farklı durumlar vardır ve bu durumlara göre teferrüdün hükmü de değişiklik gösterir.”⁷⁸ İbn Receb de bu durumu şu sözleriyle açıklamıştır:

Mütekkaddim dönemi hadis âlimlerinin çoğu, râvisinin tek kaldığı ve sika râvilerden hilafına bir rivâyetin gelmediği hadis hakkında “Râvinin bu hadisine mütâbaat edilmemiştir.” diyerek bu durumu hadisin illeti olarak görmüşlerdir. Hafızası kuvvetli ve adaletiyle meşhur olan Zührî ve onun gibi râviler bundan müstesnadır. Bununla birlikte önde gelen bazı sika râvilerin teferrüdlerini münker görüp reddettikleri de olmuştur. Mütekaddim ulemânın hadis tenkidinde her hadise tatbik etikleri genel geçer kaideleri yoktur, onlar her bir hadisi kendi şartlarında özel olarak tenkid etmişlerdir.⁷⁹

İbn Receb’in bu tespiti münekkid âlimlerin hadis tenkidinin sadece râvi odaklı olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle bu âlimlerin tenkid metoduna göre râvinin sika olması rivâyetin sahîh olması için gerekli bir şart olmakla birlikte yeterli şart değildir. Karineler teferrüdün sıhhatine delalet ediyorsa hadis kabul edilir, hadisteki bir illete delalet ediyorsa

⁷⁵ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 70-71.

⁷⁶ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 71.

⁷⁷ Bu âlimlerin konuyla ilgili değerlendirmeleri tezin içerisinde ilerleyen bölümlerde nakledilecektir.

⁷⁸ Melîbârî, *el-Muvâzene*, s. 74.

⁷⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhü İleli’t-Tirmizî*, nşr. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1436/2015, II, 582.

teferrüd reddedilir.⁸⁰ Hadisteki illet sebebiyle teferrüdün reddini gerektiren karineler ya teferrüd eden râvinin kendisiyle ya da rivâyetle ilgilidir. Muayyen bir hocasının hadislerinde hafızasının zayıf olması, ihtilata uğraması, muayyen bir şehirdeki rivâyetlerinin zayıf olması gibi bir takım zamansal ve mekânsal şartlardan dolayı sika bir râvinin teferrüd ettiği bazı hadisler reddedilebilir. Bazı hadisler de lafzı veya manasındaki bir durumdan dolayı hatalı olduğu düşünülerek reddedilebilir.⁸¹ Ancak hadis münekkidlerinin bu konuda her hadise tatbik ettikleri muttarid kurallarının olmayışı söz konusu karinelerin tespitini zorlaştıran bir durumdur. Bununla birlikte ikinci bölümde, incelenen hadislerden yola çıkılarak tespit edilen bu karinelere bazıları zikredilecektir. Sika râvinin teferrüdü meselesinde sözü edilen farklı iki yaklaşım da yine ikinci bölümde âlimlerin hadisler hakkındaki değerlendirmeleriyle daha detaylı bir şekilde ortaya konacaktır.⁸²

1.2.4. Teferrüdün İlişkili Olduğu Kavramlar

Hadislerde görülen teferrüd farklı şekillerde gerçekleşebilir. Râvinin; “hadisin senedinin tamamında veya herhangi bir yerinde tek başına kalması, hadisin senedinde veya metnindeki bir ziyadeyle teferrüd etmesi ve hadisin senedinde veya metninde diğer râvilere muhalefet etmesi” teferrüdün üç temel türüdür. Bunlardan birincisi hadis usûlü eserlerinde ferd ve garîb hadis başlığı altında ele alınırken, teferrüdün ikinci şekli ziyâdetü’s-sika, üçüncü şekli ise şâz başlığı altında incelenir. Münker hadis, usûl eserlerinde zayıf râvinin sika râviye muhalefeti şeklinde tanımlansa da rivâyet döneminde sika râvinin teferrüd ettiği pek çok hadisin de bu kavramla nitelendiği görülür. Binâenaleyh söz konusu ıstılahların ele alınıp incelenmesi teferrüdün daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli görünmektedir. Bununla birlikte mezkûr ıstılahların her biri müstakil çalışmalara konu olduğundan⁸³ burada ilgili kavramlar sadece teferrüdle ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

⁸⁰ Abdülganî Muhammed Nâdir Addâ, *el-Karâin ve eseruhâ fi ta'lili'l-ehâdis: dirâse te'siliyye tatbikiyye*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2017/1438, s. 348.

⁸¹ Muhammed Mucîr el-Hatîb, *Ma'rîfetu medâri'l-İsnâd ve beyânu mekânetihi fi ilmi ileli'l-hadis*, Riyad: Daru'l-Meymân, 2007/1428, I, 479.

⁸² İki metot arasındaki farklılık için bkz. Mut'ib, *Efrâd*, 253-267; Melîbârî, *el-Muvâzene*, s. 73-77.

⁸³ Ahmet Eşer, “Teferrüdün İki Temel Kavramı”; Yusuf Suiçmez, “Sika'nın ziyadesi (Ziyâdetü's-sika)” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri

1.2.4.1 Ferd

Hadis usûlü müellifleri “ma‘rifetu’l-efrâd” başlığı altında ele aldıkları ferd hadisi, çoğunlukla tarif etmeksizin nev‘ilere ayırmak suretiyle açıklama yoluna gitmişlerdir.⁸⁴ Halîlî dışındaki diğer müellifler ferd hadisi râvinin isnadda tek kalış yerine göre mutlak ve nisbî şeklinde ikiye ayırmışlardır.⁸⁵ Buna göre râvinin tek kaldığı kısım senedin aslı denilen sahâbînin bulunduğu yer olursa mutlak teferrüd, senedin aslında değil de ortasında bir yer olursa nisbî teferrüd şeklinde isimlendirilir.⁸⁶ Halîlî ise diğer müelliflerden ayrılarak ferd hadisi sıhhat bağlamında incelemiş ve teferrüd eden râvinin durumuna göre dört kısma ayırmıştır.⁸⁷

Tespit edilebildiği kadarıyla ferd hadis hakkındaki ilk tarif Meyyânişî’ye (ö. 581/1185) aittir. Müellif ferd hadisi “Sika râvinin, diğer râvilerden ayrılarak hocasından tek başına rivâyet ettiği hadis”⁸⁸ şeklinde tanımlamıştır. Sika râvinin teferrüd ettiği hadisle sınırlanan bu tarifi görülebildiği kadarıyla Meyyânişî’den sonra takip eden olmamıştır. Zira âlimlerin ferd hadis kullanımları incelendiğinde râvinin durumu hakkında herhangi bir kaydın olmadığı görülür. Buradan hareketle ferd hadisin “râvisinin teferrüd şekillerinden herhangi biriyle münferiden rivâyet ettiği hadis”⁸⁹ şeklinde tarif edilmesi vakıya daha uygun görünmektedir. Bu tarife göre her türlü râvinin teferrüd ettiği hadis ferd hadistir. Bu teferrüd mutlak olarak kimsenin rivâyet etmediği bir hadisi

---

Anabilim Dalı,1998); Nurullah Şevket Biker, *Ziyâdetü’s-sikât ve mevkıfu’l-muhaddisin minhâ: dirâse nakdiyye müvâzene*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007/1428 (2 cilt); Abdurrahman b. Nüveyfi‘ b. Fâlih es-Sülemî, *el-Hadisü’l-münker inde nukkadi’l-hadis: (dirâse nazariyye ve tatbikiyye)*, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2005/1426 (2 cilt); Hatice Karadeniz, “Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2017).

⁸⁴ Hâkim, *Ma‘rife*, s. 333-353; İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 88-89; Nevevî, *et-Takrîb*, s. 155-157; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56.

⁸⁵ Hâkim her ne kadar ferd hadisin üç nev‘iye ayrıldığını söylemişse de söz konusu türler incelendiğinde mutlak ve nisbî şeklindeki ikili ayrımın bu üçlü taksimi de içinde barındırdığı görülür. (bkz. İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni’s-Salâh*, nşr. Rabi‘ b. Hâdî Umeyr, Riyad: Dâru’r-Râye, 1988, II, 703.)

⁸⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 153.

⁸⁷ Halîlî’nin dörtlü taksimi şu şekildedir: Hadis hafızı meşhur bir râvinin rivâyet ettiği ferd hadis (sahîh, muttefekun aleyhi); Yalanla itham edilmiş zayıf râvinin münferiden rivâyet ettiği hadis; Yalanla itham edilmemekle birlikte hafızası zayıf olan râvinin rivâyet ettiği ferd hadis (râvisi dolayısıyla zayıf); Hakkında herhangi cerh ta‘dil ibaresi bulunmayan râvinin tek başına rivâyet ettiği hadis (sıhhati hakkında hüküm verilemez). (Halîlî, *el-İrşâd*, I, 167-173.)

⁸⁸ Meyyânişî, *Mâ la yese‘u’l-muhaddise cehlulu*, nşr. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrût: Mektebetü’l-Matbû‘âti’l-İslâmî, 1423/2002.

⁸⁹ Nureddin İtr, *Menhecu’n-nakdi fi ulûmi’l-hadis*, Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1406/1985, s. 389.

rivâyet etmek şeklinde olabileceği gibi diğer rivâyetlerde olmayan bir ziyadeyle veya diğer rivâyetlere muhalefetle de olabilir. Dolayısıyla ferd, teferrüdün nev'î ve sıhhati hakkında bilgi içermeksizin mücerred tek kalışı ifade eden kavramdır.⁹⁰ Diğer bir ifadeyle ferd hadisin; ziyâdetü's-sika, şâz ve münker türlerine şâmil çatı bir kavram olduğu söylenebilir.

1.2.4.2.Garîb

Sözlükte “vatanından uzak, içinde bulunduğu topluluktan olmayan yabancı kişi, kapalı anlaşılması zor söz”⁹¹ manalarına gelen garîb kelimesi erken dönemlerden itibaren hadisi niteleyen bir kavram olarak kullanılmıştır. Mütakaddimûn dönemi hadis âlimlerinin garîb hadisi zemmettiğine dair pek çok nakiller rivâyet edilmiştir. İbrahim en-Nehaî, “Âlimler sözün ve hadisin garîbinden hoşlanmazlardı.”⁹² diyerek garîb hadisin hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. İmam Mâlik “İlmin en şerlisi garîb olanıdır. İlmin en hayırlısı ise muhaddislerin rivâyet ettiği zâhir olandır.”⁹³ ve Ahmed b. Hanbel “Hadislerin en şerlisi kendisiyle amel edilmeyen ve kendisine itimad edilmeyen garîb hadislerdir.”⁹⁴ sözleriyle garîb hadisi en şerli hadis olarak nitelemişlerdir.⁹⁵ Söz konusu nakillerde garîb hadisin, bir ıstılahtan ziyade sözlük anlamına uygun olarak “muhaddisler arasında yaygın olarak bilinip meşhur olan hadisin zıddı” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Garîb kavramını bir hadis ıstılahı olarak ele alıp açıklayan ilk kişi Tirmizî'dir. Tirmizî muhaddislerin kullanımlarından yola çıkarak garîb hadis hakkında şu şekilde bir tasnif yapmıştır: 1) Bir tek tarikten rivâyet edilen hadis. 2) Hadis imamlarından birinin teferrüd ettiği hadis. 3) Diğer rivâyetlerde olmayan bir ziyade içeren hadis. 4) Metni birçok tarikten rivâyet edildiği halde isnadı sebebiyle garîb görülen hadis.⁹⁶ Tirmizî'nin tarif etmeksizin her bir tür için verdiği örnekler üzerinden açıkladığı garîb hadise dair ilk tanım, tespit edilebildiği kadarıyla İbn Mende'ye (ö. 395/1005) aittir. Bu tarife göre garîb hadis, “Râvinin, Zührî, Katâde ve onlar gibi hadisleri cem' edilen bir hadis imamından

⁹⁰ Hemâm, *et-Teferrüd*, s. 220.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, t.y., I, 639-643.

⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 339.

⁹³ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 622.

⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 340.

⁹⁵ Konuyla ilgili daha fazla nakil için bkz. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 621-624.

⁹⁶ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 627-643.

münferiden rivâyet ettiği”⁹⁷ hadistir. Garîb hadisi “garâibu’s-sahîh, garâibu’ş-şuyûh ve garâibu’l-mutûn” şeklinde üç kısma ayırarak her bir kısmı örnekler üzerinden açıklayan Hâkim en-Nîsâbûrî de Tirmizî gibi kavramın tanımını yapmamıştır.⁹⁸ Görüldüğü gibi mütakaddimûn dönemi âlimlerinden Tirmizî ve Hâkim söz konusu tasnifleriyle garîb hadisi daha geniş bir çerçevede ele alırken İbn Mende kavramı sadece medâru’l-hadis olarak nitelenen râvilerden yapılan teferrüdle sınırlamıştır.

Garîb hadis müteahhirûn dönemi usul eserlerinde de müstakil olarak ele alınmıştır. İbnu’s-Salâh “râvilerden birinin teferrüd ettiği hadis” şeklinde tanımladığı garîb hadisin isnadda veya metinde bir ziyadenin zikredilmesi suretiyle de olabileceğini söylemiştir.⁹⁹ Bu tarifile garîb hadisin kapsamı genel anlamda ferd hadisle aynı görünmektedir. Ancak İbnu’s-Salâh, bir beldenin râvilerine nisbetle ferd sayılan hadis gibi ferd hadis türleri arasından sayılan her hadisin garîb hadis kapsamında değerlendirilmeyeceğini söyleyerek ferden garîbden daha genel bir ıstılah olduğunu ifade etmiştir. Buna göre iki kavram arasında umum husus mutlak ilişkisi vardır. Her garîb hadis aynı zamanda ferd hadis olarak nitelenirken her ferd hadis garîb olmayabilir.

Teferrüdün vaki olduğu tabakaya göre bir değerlendirme yapan Zehebî ise

Sika hâfız râvilerden tâbiîn tabakasına mensup biri teferrüd ederse onun hadisi sahîhtir. Şayet etbâu’t-tâbiîn tabakasına mensup biri teferrüd ederse bu durumda onun hadisi sahîh garîb olarak isimlendirilir. Etbâ‘u’-tâbiînin râvilerinden birinin teferrüd ettiği hadis ise garîb ferd ismini alır...¹⁰⁰

şeklindeki tasnifiyle tâbiîn tabakasından sonraki teferrüdlere garîb olarak vasıflandırmıştır. Zehebî burada garîb hadisi sadece sika râviler bağlamında ele alması, garîb hadisi sika râvinin teferrüdüyle kayıtlandırdığı şeklinde düşünülmemelidir. Zira müellif mezkûr tasnifi diğer âlimler gibi garîb hadis başlığı altında değil sika râvilerin tabakaları bağlamında zikretmiştir. Nitekim Zehebî *Mizânu’l-i’tidâl*’de sika râvi dışında sadûk ve zayıf râvilerin teferrüd ettiği hadisleri de garîb olarak vasıflandırmıştır.

İbn Hacer “Râvinin isnadın herhangi bir yerinde teferrüd ederek rivâyet ettiği hadis” şeklinde tanımladığı garîb hadisin ferd hadisle eş anlamlı (müterâdif) olduğunu

⁹⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, s. 270.

⁹⁸ Hâkim, *Ma’rifetü’l-Hadis*, s. 311-316.

⁹⁹ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, s. 270.

¹⁰⁰ Zehebî, *el-Mûkizâ*, s. 77.

söylemiştir.¹⁰¹ Ancak yukarıda konuyla ilgili nakledilenlerden hareketle iki kavram arasındaki ilişkinin terâduf değil tekârüb olduğu söylenebilir.¹⁰² Zira garîb, ferd gibi hadisteki teferrüdü ifade etmekle birlikte ferdden daha hususî bir kullanımı vardır. Öte yandan garîbin uzaklık, müphemlik ve kapalılık şeklindeki sözlük anlamlarının da terim anlamındaki hususilikle ilişkili olduğu söylenebilir. Bir metnin sadece bir tarikla rivâyet edilmesi veya bir isnadın sadece bir metinle bilinmesi, bir isnadla meşhur bir metnin başka bir isnadla rivâyetinde tek kalınması ya da pek çok talebesi olan bir hadis imamından bir hadisin rivâyetinde râvinin tek kalması gibi durumlar diğer teferrüd hallerinden farklı olarak âlimler tarafından yadırganmış ve tuhaf karşılanmıştır. Dolayısıyla teferrüde işaret etme hususunda müşterek olan garîb ve ferd kavramlarından birincisinin ikincisine nazaran daha fazla değer yüklü olduğu söylenebilir.

1.2.4.3 Ziyâdetu's-Sika

Sika râvinin, hadisin diğer rivâyetlerinde olmayan ziyade bir bilginin rivâyetinde tek kalması hadislerde görülen teferrüd şekillerinden biridir. Bu yönüyle ziyâdetu's-sika ve teferrüd arasında umum husus mutlak şeklinde bir ilişki vardır. Hadislerde görülen söz konusu ziyadeler, mürsel rivâyetin mevsûlu ve mevkûf rivâyetin ref' edilmesi şeklinde isnadda olabileceği gibi metinde de olabilir.

Ziyâdetu's-sika konusu hadis usûlü kitaplarında müstakil olarak ele alınmıştır. Meselenin ekseriyetle kabul ve red açısından incelendiği bu eserlerde konunun sika râvinin teferrüdü meselesinde olduğu gibi iki temel yaklaşım etrafında değerlendirildiği söylenebilir. Birinci görüşe göre râvinin güvenilirliği ziyadenin mutlak olarak kabulü için yeterlidir. Zira ziyadenin sahibi sika râvi, diğerlerin bilmediği ya da unuttuğu bir bilgiyi hıfz ederek rivâyet etmiştir. Bu görüşün sahibi Hatîb el-Bağdâdî sika râvinin ziyadesinin makbul olduğu konusunda âlimlerin ittifak ettikleri söylemiştir.¹⁰³ İbnu's-Salâh ve Nevevî gibi âlimlerin de bu konuda Hatîb el-Bağdâdî'nin görüşünü benimsedikleri görülür.¹⁰⁴ Güvenilir râvinin ziyadesi hakkındaki ikinci görüş ise bu konuda her hadis için

¹⁰¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 57.

¹⁰² Mut'ib, *Efrâd*, s. 71.

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 245-253.

¹⁰⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 71-72, 85-88; Nevevî, *et-Takrîb*, 150-154. Karacabey, Buhârî'nin de "râvinin âdil ve zâbit olması durumunda ziyadenin kabul edileceği görüşünde" olduğunu söylemiştir.

geçerli küllî bir kaidenin olmadığı şeklindedir. Her bir ziyade müstakil olarak araştırılır ve duruma göre karar verilir. Dolayısıyla sika râvinin ziyadesi makbul olabileceği gibi merdûd da olabilir. Bu ikinci görüşün münekkid âlimlerin ilâle kitaplarındaki değerlendirmeleriyle de mutabık olduğu görülmektedir.¹⁰⁵ Nitekim Alâî (ö. 761/1359) de aynı hususu şu sözleriyle ifade etmiştir.

Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Said el-Kattân, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi mütekaddimûn dönemi âlimleri, bu konuda küllî hükümler vermiyorlardı. Onların bu konudaki uygulamaları, her bir hadis için ayrı ayrı tercih sebeplerini göz önünde bulundurarak hüküm vermek şeklindedir.¹⁰⁶

İbn Hacer de muhaddislerin bu konudaki uygulamalarının müstakil kabul veya red şeklinde olmayıp karineler muvacehesinde tercihe dayandığını söylemiştir.¹⁰⁷

1.2.4.4. Şâz

Sözlükte “cumhurdan ayrılan, tek kalan, teferrüd eden”¹⁰⁸ anlamlarına gelen şâzın bir hadis ıstılahı olarak tarifinde âlimler ihtilaf etmişlerdir. Söz konusu muhtelif tariflerin hepsinde müşterek olan hususun teferrüdd olduğu fark edilir. İhtilaf edilen husus ise hangi teferrüdün şâz kapsamında değerlendirileceğidir. Öte yandan mütekaddimûn dönemi hadis münekkidlerinin rivâyetler hakkındaki değerlendirmeleri incelendiğinde şâz kavramının yaygın olarak kullanılan bir ıstılah olmadığı görülmektedir. Nitekim bilgisayar ortamında ilâle kitaplarında yapılan taramada, Ali b. el-Medîni, Ahmed b.

(Salih Karacabey, “Ziyâdetü’s-Sika”, *DİA*, XLIV, 487) Yazar muhtemelen bu görüşü Hatîb el-Bağdâdî’den nakletmiştir. Hatîb, velinin izni olmaksızın nikâhın geçerli olmayacağı hadisiyle ilgili değerlendirmesinde Buhârî’nin “sikanın ziyadesi makbuldür” dediğini nakletmiştir. (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 225) Ancak Buhârî’nin muayyen bir hadis hakkındaki değerlendirmesini genele teşmil etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim İbn Receb de Hatîb’in bu istidlâlini eleştirmiş ve “Buhârî’nin *Tarih* kitabını inceleyen kişi, Buhârî’nin isnaddaki her ziyâdetü’s-sikanın kabul edileceği görüşünde olmadığını yakinen görür.” demiştir. (İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 638)

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nâşirin notu, II, 232-234); Mut‘ib, *Efrâd*, s. 116-118.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 604.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 687.

¹⁰⁸ Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, nşr. Ali eş-Şiri, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1994, IX, 423-424.

Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Ebû Hâtim ve Dârekutnî gibi âlimlerin herhangi bir hadis hakkında şâz değerlendirmesinde bulduklarına rastlanmamıştır.¹⁰⁹

Tespit edilebildiği kadarıyla kavramı bir hadis istilâhı olarak tarif eden ilk kişi İmam Şâfiî'dir (ö. 204/820). Şâfiî şâz hadisi "başkalarının rivâyet etmeyip sika râvinin tek başına rivâyet ettiği hadis değil, sika râvinin diğer sika râviler muhalefet ederek rivâyet ettiği hadis" olarak tarif etmiştir.¹¹⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî ise "sika râvinin tek başına rivâyet ettiği ve mütâbii olmayan hadis" olarak tarif etmiştir şâz hadisi.¹¹¹ Bu tariften hareketle Hâkim'in güvenilir râvinin teferrüd ettiği her hadisi şâz kapmasında değerlendirdiği dolayısıyla müellife göre şâzzın sahîh ve sahîh olmayan şeklinde iki kısma ayrıldığı düşünülebilirse de müellifin ilgili yerde verdiği örnekler incelendiğinde durumun böyle olmadığı görülür.¹¹² Hâkim şâz hadise örnek olarak üç hadis zikretmiştir. Bu hadisler hakkında yaptığı değerlendirmelerden Hâkim'in söz konusu şâz hadisleri reddettiği anlaşılmaktadır.¹¹³ Müellif daha önce de efrâd ve garîb hadis konularını ele alırken sika râvilerin teferrüd ettiği bazı rivâyetlerin sahîh olduğunu söylemiştir. Bu durum Hâkim'in sika râvinin teferrüd ettiği her hadisi şâz olarak nitelemediğini ancak isnadında veya metninde bir problem olduğunu düşündüğü rivâyetleri şâz kabul ettiğini göstermektedir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Benzer bir tespit bazı muasır araştırmacılar tarafından da yapılmıştır. Bkz. Melîbârî, *Nazarât*, s. 182; Hemâm, *et-Teferrüd*, s. 330; Ahmed Abdullah Ahmed Mansûr, *Menhecû'l-İmâm el-Buhârî fi't-ta'lîl mi hilâli kitâbihi et-Târihu'kebir*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013, s. 261.

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 339. Şâfiî'nin şâz tarifi usûl eserlerinde yaygın bir şekilde nakledilmiştir. Bununla birlikte bu tarif, Şâfiî'nin günümüze ulaşan matbu eserlerinde bulunmamıştır. Bu durum şâz tanımının Şâfiî'den şifâhen nakledildiğini düşündürmektedir.

¹¹¹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rife*, s. 394.

¹¹² Düzenli, Hâkim'in tanımındaki genel ifadenin sınırlarını tespit edebilmek için müellifin *el-Müstedrek*'te konuyla ilgili uygulamalarını incelemiş ve "هذا إسناد صحيح شاذ" şeklinde bir değerlendirme tespit etmiştir. Yazar bu örnekten hareketle yukarıda zikredilen sonuca varmıştır. (Düzenli, *Teferrüd*, s. 243) Ancak bu tespitte gözden geçirilmesi gereken iki hususun olduğu söylenebilir. Birincisi, Hâkim mezkûr tarifi yaptığı yerde şâz hadise üç örnek vermiştir. Müellifin tarifinde açık olmayan hususların öncelikle bu örnekler üzerinden anlaşılmasına çalışılması beklenir. İkinci husus ise "هذا إسناد صحيح شاذ" (eserin bu tezde kullanılan baskısında "هذا شاذ صحيح الإسناد" şeklindedir. (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990, I, 403)) ibaresinin anlamıyla ilgilidir. Bilindiği gibi sahîh hadisin şartları râvilerinin adalet ve zabt sahibi olmaları, isnadının muttasıl olması ve hadisin illet ve şüzûzdan berî olmasıdır. İlk üç şartın sağlandığı durumda hadisin isnadı -zahiren- sahîh kabul edilir. Ancak hadisin sahîh olması için diğer iki şartın da sağlanmış olması gerekir. Dolayısıyla Hâkim'in mezkûr ibaresi de isnadı sahîh olmakla birlikte hadisin şâz olduğu şeklinde anlaşılabilir. Müellifin söz konusu ibarenin ardından isnaddaki iki râvinin güvenilir olduğunu ifade etmesi de sıhhatin sadece isnadın zahiriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

¹¹³ Hemâm bu üç hadisi tafsilatlı bir şekilde incelemiştir. (Hemâm, *et-Teferrüd*, s. 345-356)

¹¹⁴ Ahmed b. Fâris es-Selûm'un konuyla ilgili değerlendirmesiyle ilgili bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rife*, s. 394-395 (nâşirin notu).

Şâfiî ve Hâkim'in tariflerinde ortak olarak görülen husus sika râvinin teferrüd etmesidir.¹¹⁵ Halîllî ise râvinin durumuyla ilgili herhangi bir ayırım yapmamış ve şâz hadisi "Sika veya zayıf bir râvinin diğer râvilerden ayrılarak rivâyet ettiği ve sadece bir isnadı olan hadis" şeklinde tanımlamıştır. Halîlî'ye göre râvisi sika olmayan şâz hadis metruk kabul edilip reddedilirken, sika râvinin şâz hadisi hakkında tevakkuf edilir, bu hadisle ihticâc edilmez.¹¹⁶ Mütেকaddimûn dönemi hadis usûlünde görülen şâz hadis hakkındaki bu ihtilaf, müteahhirûn döneminde giderek azalmış ve İbn Hacer'le birlikte kavramın tanımını istikrar bulmuştur.

İbnu's-Salâh "Teferrüd eden râvinin rivâyeti, hıfz ve zabt bakımından kendinden daha üstün bir râvinin rivâyetine muhalif olursa bu hadis şâz merdûd olur (ferd-i muhalif)... hıfz ve zabt açısından zayıf olan bir râvinin muhalefet olmaksızın teferrüd ettiği hadis de şâz münkerdir."¹¹⁷ İbnu's-Salâh'ın bu tarifte bir bakıma kendinden önceki şâz tanımlarını cem' ettiği söylenebilir. Şâfiî'nin tarifindeki muhalefeti, râvinin kendinden daha üstün râvilerle muhalefetiyle kayıtlandırmış ve bu durumdaki hadisi şâz merdûd veya ferd-i muhalif olarak nitelemiştir. Sika olmayan râvinin teferrüd ettiği hadis hakkındaki şâz münker vasıflandırması ise Halîlî'nin tanımındaki ikinci kısım la müşterektir. Nevevî, Zehebî ve İbn Dakîku'l-Îd (ö. 702/1302) şâz tarifinde İbnu's-Salâh'ı takip eden âlimlerdendir.¹¹⁸ İbn Hacer'e göre ise şâz hadis, "güvenilir bir râvinin gerek zabt fazlalığı gerek râvi sayısının çokluğu gerekse diğer tercih sebepleri itibariyle kendinden daha üstün bir râviye aykırı olarak rivâyet ettiği" hadistir.¹¹⁹ Bu tanımda şâz, sikanın kendinden daha güvenilir râviye muhalefetiyle sınırlandırılmış ve İbnu's-Salah'ın şâzzın ikinci türü olarak saydığı zayıf râvinin teferrüdü şâz hadis kapsamından çıkarılmıştır. İbn Hacer'in bu tanımı pek çok âlim tarafından kabul görmüş ve son dönemde bu şekilde yaygınlık kazanmıştır.¹²⁰

---

¹¹⁵ Şâfiî'nin mezkûr tarifinde râvinin muhalefeti zikredilirken teferrüd meselesi açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Ancak daha önce ifade edildiği gibi muhalefet de bir tür teferrüddür.

¹¹⁶ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 176-177.

¹¹⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 79.

¹¹⁸ Nevevî, *et-Takrîb*, s. 135-137; Zehebî, *el-Mûkizâ*, s. 42; İbn Dakîku'l-Îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986, s. 17

¹¹⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71.

¹²⁰ Eşer, "Ferd ve Garîb Hadis", s. 32.

1.2.4.5. Münker

Sözlükte bilinmeyen, hoş karşılanmayan anlamlarına gelen¹²¹ münker kelimesi muhaddisler tarafından hadisi niteleyen bir kavram olarak farklı manalarda kullanılmıştır. Âlimlerin münker kullanımları incelendiğinde kavramın temelde râvinin teferrüdüyle ilişkili olduğu fark edilir. Bu araştırma esnasında münker âlimlerin, teferrüdle ta‘lil ettikleri pek çok hadis hakkında münker kavramını kullandıkları görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu hadislerdeki ta‘lil sebepleri yeterince açık olmadığından daha sonraki dönemlerde münker hadisteki teferrüdün mahiyeti ve kapsamı tartışma konusu olmuştur.

İbnu’s-Salâh şâz hadis kapsamında değerlendirdiği münker hadisi “... hıfz ve zabt açısından zayıf olan bir râvinin muhalefet olmaksızın teferrüd ettiği hadis şâz münkerdir.” şeklinde tarif etmiştir.¹²² Zehebî de İbnu’s-Salah’ı takip ederek sadûk ve daha aşağı seviyedeki râvilerin teferrüd ettiği rivâyetlerin münker sayılacağını ifade etmiştir.¹²³ İbn Hacer ise münker hadisi iki kısımda incelemiştir. Birinci kısım: “Mestûr, hafızası zayıf veya özellikle bazı hocalarının rivâyetlerinde zayıf olan bir râvinin teferrüd ettiği, mutâbii ve şâhidi olmayan hadis ki pek çok muhaddis bu tür hadisler için münker kavramını kullanmıştır.”¹²⁴ Müellife göre münker hadisin ikinci kısmı ise şu şekildedir: “Zayıf râvinin güvenilir râvilerin rivâyetlerine muhalif olarak rivâyet ettiği hadis.”¹²⁵ İbn Hacer’e göre münker hadis hakkında muhaddislerin çoğunluğu da bu ikinci tarifi mutemet olarak görmüşlerdir.¹²⁶ Görüldüğü gibi İbnu’s-Salâh ve Zehebî hafızasının zayıflığı sebebiyle teferrüdü kabul edilemeyecek râvinin mücerred teferrüdünü münker sayarken İbn Hacer muhalefetin bulunduğu teferrüdün münker olarak vasıflandırılmasının daha isabetli olduğunu ifade etmiştir. Müteahhirûn dönemindeki bu âlimlerin münker hadis tanımındaki ihtilaf mütekaddimûn dönemindeki bazı âlimlerin açıklamalarında da görülür. Müslim, “râvinin rivâyetinin güvenilir râvilerin rivâyetlerine muhalif olması”nı münker hadisin alâmeti olarak zikretmiştir.¹²⁷ Berdîcî (ö. 301/914) ise

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 233.

¹²² İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 79.

¹²³ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1963/1382, III, 140-141; a.mlf., *el-Mûkiza*, s. 42; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998, s. 84.

¹²⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

¹²⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675; a.mlf., *Nüzhe*, s. 72.

¹²⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

¹²⁷ Müslim, “Mukaddime”.

münker hadisi, “râvinin doğrudan sahâbîden ya da tâbiîn vasıtasıyla sahâbîden rivâyet ettiği ve metni sadece bu râvinin rivâyetiyle bilinen hadis” şeklinde mutlak teferrüde sınırlamıştır.¹²⁸ İbn Receb el-Hanbelî, Berdîcî'nin mezkûr tanımını zikrettiği bağlamdan onun münker tarifinin, sika râvinin teferrüd ettiği ve metni başka bir tarikle bilinmeyen hadislerle kayıtlı olduğunun anlaşıldığını söylemiştir.¹²⁹ İbn Receb, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden de münker kavramını Berdîcî'yle aynı manada kullandıklarına dair nakillerin olduğunu söylemiştir.¹³⁰

Netice itibariyle münker kavramı mutlak teferrüd anlamında kullanıldığı gibi zayıf râvinin güvenilir râvilere muhalefet ederek teferrüd etmesi anlamında da kullanılmıştır. Burada teferrüde ilişkisi bağlamında ele alınan münker hadis hakkında müstakil olarak yapılan çalışmalarda kavramın ıstılahlaşma süreci ve bu süreç içerisindeki kullanım şekilleri detaylı olarak ele alınmıştır.

---

¹²⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 653.

¹²⁹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 653.

¹³⁰ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 653-657.

1.3 ANA HATLARIYLA *el-İLELÜ'L-KEBİR*

İlelü'l-hadis ilminin zorluğu, muhaddisler arasında bu alanda uzman olan âlimlerin sayısının da oldukça az olmasına sebep olmuştur. İlel ilmini sistematik olarak bir uğraş alanı edinen ilk âlimin Şu'be b. Haccâc olduğu ve Şu'be'den sonra gelenlerin ona tabi oldukları söylenmiştir.¹³¹ Bu alanda mütehasıs olan âlimlere bakıldığında ilelü'l-hadis, “uzun süreli hoca talebe ilişkisine dayanan bir öğrenim süreciyle kazanılan bir ilim”¹³² olduğu fark edilir. Nitekim Şu'be'nin iki talebesi Yahyâ b. Sâid el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî, bu ilmi hocalarından tevarüs etmiş ve günümüze ulaşan en eski ilel eserlerinin müellifleri Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel'e nakletmişlerdir. Buhârî de bu üç âlime talebelik yapmış ve ilel ilminin inceliklerini onlardan öğrenmiştir. Buhârî, hocalarından aldığı bu ilmi daha da geliştirmiş ve yaşadığı dönemde hadislerin illetlerini tespit etme konusunda en önde gelen âlimlerden biri olmuştur. Ahmed b. Hamdûn en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 321/933) Buhârî ve hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (ö. 258/872) hakkında naklettiği şu anekdot, Buhârî'nin ilel ilmindeki uzmanlığına işaret eder: “Ebû Osman Saîd b. Mervân'ın cenazesindeyken Muhammed b. Yahyâ'nın Buhârî'ye râvilerin isimleri, künyeleri ve hadislerin illetlerine dair bazı sorular sorduğunu gördüm. Buhârî bu sorulara bir ok gibi (hızlı) ve ihlas suresini okurcasına (kolay) cevap veriyordu.”¹³³ Müslim, hocası Buhârî'ye “Bırak ayaklarını öpeyim, ey hocaların hocası, muhaddislerin efendisi, hadislerdeki illetlerin tabibi”¹³⁴ şeklindeki hitabıyla ve Tirmizî de hocası Buhârî hakkında söylediği “Hadislerin illetleri, râviler ve isnadlar konusunda Horasan ve Irak'ta ondan daha bilgili birini görmedim.”¹³⁵ sözüyle onun ilelü'l-hadis alanındaki yetkinliğini ifade etmişlerdir.¹³⁶ Buhârî'nin *el-İlel* isminde

¹³¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 448; Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 262.

¹³² Veysel Özdemir, “Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (2014): 1175.

¹³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 340; Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatı*, s. 262.

¹³⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 432.

¹³⁵ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 337.

¹³⁶ Buhârî'nin ilel ilmindeki uzmanlığı hakkında nakledilen bazı rivâyetler için bkz. Abdüsselâm Mübârekfûrî, *Sirâtu'l-İmam el-Buhârî: seyyidu'l-fukahâi ve imamu'l-muhaddisîn*, trc. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Mekke: Dâru Alemlî'l-Fevâid, 1422, I, 103-113.

müstakil bir eseri olduğu söylenmişse de¹³⁷ bu eserin günümüze ulaşan bir nüshası bilinmemektedir. Buhârî, esasen râviler hakkında bilgi vermek üzere telif ettiği *et-Târîhu'l-kebîr*'de bazı hadisler hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla bu eserde Buhârî'nin hadislerin illetlerine dair bazı görüşlerini görmek mümkündür.¹³⁸

Buhârî'nin ilelü'l-hadise dair görüşlerinin görülebileceği en önemli ikinci eser ise bu araştırmanın temel kaynağı olarak seçilen Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr*'idir. Tirmizî bu kitabında neredeyse tamamına yakını hocası Buhârî'ye sorduğu hadisleri ve hocasının bu hadisler hakkındaki açıklamalarını kaydetmiştir. Buhârî'nin h. 250-255 yılları arasında Nîsâbur'da bulunduğu ve burada kaldığı süre içinde hadis dersleri yaptığı nakledilmiştir.¹³⁹ Tirmizî de bu süre içerisinde Buhârî'nin derslerine katılmış ve ondan çokça istifade etmiştir. Eserin telif tarihine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte muhtemelen Tirmizî *el-İlelü'l-kebîr*'i, bu beş yıl boyunca hocasına sorduğu sorulardan derleyerek oluşturmuştur.¹⁴⁰ Bu eserin önemini arttıran bir diğer husus ise Buhârî'ye soru soran kişinin ilelü'l-hadis alanında mütehasıs bir âlim olan Tirmizî olmasıdır. Buhârî'nin talebesi Tirmizî'ye söylediği “Senin benden istifade ettiğinden daha çok ben senden istifade ettim.”¹⁴¹ şeklindeki sözü de Tirmizî'nin bu konumunu teyit etmektedir. Dolayısıyla bu eser bir anlamda alanında uzman iki âlimin hadislerin illetleri hakkındaki ilmî müzakereleri olarak da değerlendirilebilir.

¹³⁷ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, nşr. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998, s.158. İbn Hacer bu kitabı hocası Meryem bt. el-Ezra'î'ye okuduğunu ve ondan icazet aldığını söylemiştir.

¹³⁸ Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'deki ta'lîl metodu için bkz. Ahmed Abdullah, *Menhecu'l-İmâm el-Buhârî*.

¹³⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 404.

¹⁴⁰ Özdemir, eserin telif tarihi hakkında “Tirmizî bu eserini Semerkand'da telif etmiş ve H. 270 yılının kurban bayramında sonlandırmıştır.” şeklinde net bir bilgi vermiştir (Özdemir, “Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr”, s. 1183). Özdemir bu bilginin kaynağı olarak İbn Kesîr'in *el-Bidâye* isimli eserini göstermiştir. Söz konusu eserde ilgili yerde Tirmizî'nin kitabının isminin *el-İlel* olarak mutlak bir şekilde zikredilmesi yazarı *el-İlelü'l-kebîr*'i düşünmeye sevk etmiş olabilir. Ancak bağlam dikkate alındığında burada zikredilen ilelin *el-Câmi*'in sonundaki ilel bölümü (*el-İlelü's-sagîr*) olmasının daha muhtemel olduğu görülür. Zira bir önceki cümlede *el-Câmi*'deki kitap (bölüm) sayısı zikredilmiş ardından da “İlel kitabını da Semerkand'da tasnif etmiştir. 270 senesi kurban bayramında bu kitabı bitirmiştir.” şeklinde bir nakil yapılmıştır. (Ebu'l-Fida İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize: Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1417/1997, XIV, 649). Aynı bilgi başka bir kaynaktan isnadlı bir şekilde “Bu Câmi' 51 kitap içermektedir. Ebû İsâ *el-İlel*'i Semerkand'da **eklemiştir**. Bu kitabın yazımını 270 senesinde kurban bayramında bitirmiştir.” cümleleriyle nakledilmiştir. Söz konusu nakilde bu bilginin *el-İlel* nüshasının sonunda kayıtlı olduğu da söylenmiştir (Takiyuddîn 'Ubeyd b. Muhammed İs'irdî, *Fezâilu'l-Kitâbi'l-Câmi li-Ebî İsâ et-Tirmizî*, nşr. Subhi es-Sâmerrâi, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb; Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1989, s. 32).

¹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 784.

Eserin Yazma Nüshası ve Neşirleri

Pek çok kaynakta esere yapılan atıflardan¹⁴² bu eserin Tirmizî'ye aidiyeti kesin olarak bilinmektedir. Bununla birlikte yakın zamana kadar *el-İlelü'l-kebîr*'in günümüze ulaşan bir nüshasının olmadığı ve eser hakkındaki bilgilerin ancak kitaba yapılan atıflardan hareketle tespit edilebildiği düşünülmekteydi.¹⁴³ Tespit edilebildiği kadarıyla eserin ilk neşri, 1986 yılında Hamza Dîb Mustafa tarafından Topkapı Sarayı Kütüphanesi III. Ahmed koleksiyonundaki yazma nüsha¹⁴⁴ esas alınarak yapılmış¹⁴⁵ ve böylece ilelü'l-hadis alanında oldukça kıymetli olan bu eser ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Bu neşirden sonra 2008 yılında Subhî es-Sâmerrâî, Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî ve Mahmud Muhammed Halil es-Sa'îdî'nin ortak çalışmasıyla ikinci kez neşredilen eser son olarak 2011 yılında Hâmid Abdullah el-Mehallâvî'nin neşriyle yayınlanmıştır.¹⁴⁶ Topkapı Sarayı'ndaki yazma nüsha *el-İlelü'l-kebîr*'in bu gün bilinen tek nüshasıdır.

Bu nüshada kitabın muhtevasının, Ebû Tâlib Akîl b. Atıyye el-Kâdî (ö. 608/1211)¹⁴⁷ tarafından yeniden düzenlendiği görülmektedir. Kapağındaki temlik kaydından 77 varaklık bu nüshanın Moğultây b. Kılıç'a (ö. 762/1361) ait olduğu

¹⁴² Esere atıf yapan âlimlerden bazıları: Beyhakî (*es-Sünenü'l-kübrâ*), Zehebî (Siyer ve Mîzân), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) (*İkmâlu Tehzîbu'l-Kemâl, Şerhu İbn Mâce*), Zeyla'î (ö. 762) (*Nasbu'r-râye ve Tahrîcu Ehâdîsi Keşşâf*), İbn Mülakkin (ö. 804) (*et-Tavdîh li şerhi el-Câmi'u's-sahîh*), İbn Hacer (*Fethu'l-bâri, Metâlibu'l-âliye, el-İsabe, Tehzîb, en-Nüket, et-Telhisul-habîr*). Söz konusu atıflarda eserin ismi *el-İlel, el-İlelü'l-kebîr, İlelü'l-Tirmizî, el-İlelü'l-müfrade* gibi farklı şekillerde kaydedilmiştir.

¹⁴³ Nureddin İtr, *el-İmâm et-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, Kahire: Lecnetu't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1390/1970, s. 428.

¹⁴⁴ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed, nr. 530.

¹⁴⁵ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Hamza Dîb Mustafa, Ammân, Mektebetu'l-Aksâ, 1986.

¹⁴⁶ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî ve Mahmud Muhammed Halil es-Sa'îdî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008; Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Hâmid Abdullah el-Mehallâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011. Bu çalışmada Subhî es-Sâmerrâî ve diğerlerinin ortak çalışmasıyla neşredilen baskı esas alınmıştır.

¹⁴⁷ Hamza Dîb Mustafa, nüshada sadece künyesiyle kaydedilen Ebû Tâlib el-Kâdî'nin kimliğini belirlerken yanlış ve Ebû Tâlib'in, Mahmud b. Ali b. Ebû Tâlib et-Temîmî el-Esbhânî (ö. 585) olduğunu söylemiştir. (Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*, I, 54 (nâşirin mukaddimesi). Ancak kaynaklarda Mahmud b. Ali'nin hadis ilmiyle ilgilendiğine dair herhangi bir bilgi olmadığı gibi isnadda Ebû Tâlib'in hocası konumundaki İbn Beşkuvâl'le hoca-talebe ilişkisi de tespit edilememiştir. Akîl b. Atıyye'nin hocaları arasında ise İbn Beşkuvâl zikredilmiştir (İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*, nşr. Abdüsselâm el-Herrâs, Lübnâ: Dâru'l-Fikr, 1415/1995, IV, 33; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni ulemâ'i'l-mezheb*, nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, Kahire: Dâru't-Turâs, 1972, II, 135). Subhî es-Sâmerrâî neşrinde Ebû Tâlib'in kimliğiyle ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir. Mehallâvî ise Ebû Tâlib'in doğru isminin Akîl b. Atıyye olduğunu söylemiştir.

anlaşılmaktadır.¹⁴⁸ Moğultây b. Kılıç, İbn Mâce'nin *Sünen*'ine yazdığı şerhte de söz konusu nüshaya atıf yapmıştır.¹⁴⁹ Bu nüshanın Moğultây'a aidiyeti, eseri neşredenler tarafından tespit edilememiş gibi görünmektedir. Nitekim her üç neşirde de böyle bir bilgiden söz edilmemiştir. Nüshayla ilgili zikredilebilecek bir diğer husus da üzerinde Moğultây b. Kılıç'a ait olduğu tespit edilen notların bulunmasıdır. Neşirlerde bu notların da ihmal edildiği görülmektedir. Hamza Dîb Mustafa sahibini tespit edemediği bu notlar hakkında

Nüshada kitapla uzaktan yakından ilişkili olmayan bazı notlar da mevcuttur. Bu notların, huffâzdan ya da ilim sahibi kişilerden birinin hadislerin tahrîci ve râvi bilgileri konusunda yazdığı notlar olduğu anlaşılmaktadır... Asıl metnin dışında olması ve kitapla bir ilgisi olmaması sebebiyle bu notları tahkike dâhil etmedim.¹⁵⁰

şeklinde bir değerlendirmede bulunarak tahkike neden dâhil etmediğini açıklamıştır. Ancak “okuduğu eserlerde gördüğü hataları düzeltmek ve bu eserlere ilavelerde bulunmakla”¹⁵¹ meşhur olan Moğultây b. Kılıç'ın *el-İlelü'l-kebîr* metninin kenarına düştüğü notların tespiti, hadis tarihi açısından kıymetli bir faaliyettir. Bu tezin sınırları söz konusu notların tespitine imkân vermese de eserle ilgili yapılacak müstakil çalışmalarda bu hususun dikkate alınması açısından konunun burada zikredilmesi uygun görülmüştür.

Daha önce de ifade edildiği gibi *el-İlelü'l-kebîr*'in mevcut tek nüshasındaki metin Ebû Tâlib el-Kâdî tarafından tertîb edilmiştir. Dolayısıyla eserin, Tirmizî tarafından yapılan orijinal tertibinin nasıl olduğu ve Ebû Tâlib'in hadislerin tertibi dışında herhangi bir müdahalesinin olup olmadığı bilinmemektedir. Ebû Tâlib, kitaba yazdığı mukaddimede eserin kendisine ulaşan isnadını şu şekilde vermiştir:

İbn Beşkuvâl → Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Said b. Yerbû' → Ebû Ali el-Gassânî el-Ceyyânî → Ebû Şakir Abdulvahid b. Muhammed

¹⁴⁸ İslam dünyasındaki pek çok hadis araştırmacısının bilgi alışverişinde bulunduğu <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=1882> (erişim tarihi: 10.07.2018) sitesinde eser hakkında yapılan açıklamalar, nüshanın daha dikkatli bir şekilde incelenerek Moğultây b. Kılıç'ın temlik kaydının tespit edilmesine vesile olmuştur.

¹⁴⁹ Moğultây b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbni Mâce el-İmâm*, nşr. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn, Dimyat: Mektebetu İbn Abbas, 1427/2007, I, 186.

¹⁵⁰ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*, I, 44 (nâşirin mukaddimesi).

¹⁵¹ Mehmet Yaşar Kandemir, “Moğultây b. Kılıç”, *DİA*, XXX, 229.

el-Kabrî → Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim el-Asîlî → Ebû Zeyd el-Mervezî → Ebû Hâmid (Ahmed b. Abdullah b. Davud) et-Tacir (el-Mervezî) → Tirmizî

Bu isnadda Ebû Tâlib'in hocası Ebû'l-Kâsım İbn Beşkuvâl'dir (ö. 578/1183). İbn Hacer *el-Mu'cemu'l-müfehres*'te *el-İlelü'l-kebîr*'in kendisine ulaşan iki isnadını zikretmiştir:

- 1) Ebû Ali Muhammed b. Ahmed el-Fâdilî → Yunus b. Ebû İshâk → Abdurrahman b. Mekkî → İbn Beşkuvâl → Abdullah b. Ahmed b. Saïd b. Yerbû' → Ebû Ali el-Ceyyânî → Ebû Şakir Abdulvahid b. Muhammed el-Hatîb → Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim el-Asîlî → Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî → Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah et-Tacir → Tirmizî.
- 2) Ebû Ali Muhammed b. Ahmed el-Fâdilî → Yunus b. Ebû İshâk → Abdurrahman b. Mekkî → İbn Beşkuvâl → Abdullah b. Ahmed b. Saïd b. Yerbû' → Ebu Ali el-Ceyyânî → Ebû'l-Kâsım Hâtim b. Muhammed et-Temimi → Ahmed b. Abbas b. Esbağ → Ebû Yakub Yusuf b. Ahmed b. Yusuf es-Saydalanî → Ebû Zerr Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Muhammed et-Tirmizi → Tirmizî.¹⁵²

İbn Hacer'in isnadlarında eseri İbn Beşkuvâl'den nakleden kişinin Ebû Tâlib'den farklı bir kişi olması, hicrî IX. yüzyılda Ebû Tâlib'in tertib ettiği *el-İlelü'l-kebîr* metninin dışında eserin en azından bir nüshasının daha olduğunu gösterir. İbn Hacer'in ikinci isnadında dikkat çeken bir diğer husus ise eseri Tirmizî'den rivâyet eden râvinin Ebû Tâlib'in isnadındakinden farklı olmasıdır. Bu durumda *el-İlelü'l-kebîr*'i Tirmizî'den nakleden iki öğrencisi mevcuttur. Söz konusu öğrencilerin rivâyetlerinde farklılık olup olmadığı ise ancak İbn Hacer'in rivâyet hakkını aldığı bu metinlerin bulunmasıyla anlaşılabilir. Kütüphanelerin yazma eserler bölümünde henüz gün yüzüne çıkarılmamış pek çok eserin bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Ebû Tâlib'in tertib ettiği metinden farklı olduğu anlaşılan ve hicrî IX. yüzyıla ulaştığı tespit edilen bu rivâyete ait nüshaların bir araştırmacı tarafından yakın bir zamanda bulunup ilim dünyasına kazandırılacağı ümit edilmektedir.

¹⁵² İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 158-159.

Eserin Muhtevası

Ebû Tâlib'in tertibine göre *el-İlelü'l-kebîr*'de hakkında açıklama yapılan 717 hadis ve müstakil olarak zikredilen 152 râvi bulunmaktadır. Kitaptaki hadislerin neredeyse tamamı fikhî konularla ilişkilidir. Buradan hareketle Tirmizî'nin, fikhî konulardaki illetli hadisleri bir araya getirmeyi amaçladığı söylenebilir. Ebû Tâlib kitaba yazdığı mukaddimedede, Tirmizî'nin herhangi bir tasnif gözetmeksizin serdettiği hadisleri, *el-Câmi*'deki fikhî bâblarını gözeterek tertib ettiğini ve kitapta bir hadisle ilişkilendirilmeksizin verilen râvi bilgilerini de kitabın sonunda ayrı bir bölümde topladığını söylemiştir.¹⁵³ İlel kitapları incelendiğinde bu eserlerin telifinde genel olarak üç farklı metot takip edildiği görülür. Bunlardan birincisi, ilelü'l-hadiste uzman bir hocanın, kendisine sorulan soruları cevaplaması ve daha sonra bu hocanın talebelerinden birinin bu soru ve cevapları bir araya toplaması şeklindedir. Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in ilel eserleri bu şekilde telif edilen ilel eserlerindedir. İlel kitaplarında takip edilen ikinci metot da ise hadisler, sahâbî râvilerine göre tasnif edilir. Dârekutnî kitabını bu şekilde tertib etmiştir. Üçüncü yöntem ise hadislerin fikhî bâblara göre tertîb edilmesidir. İbn Ebû Hâtîm ise eserini bu üçüncü metoda göre tasnif etmiştir. Okuyucunun istifadesi açısından, ikinci ve üçüncü metotla telif edilen eserlerin, herhangi bir tertibin gözetilmediği birinci tür eserlere kıyasla daha kullanışlı olduğu söylenebilir. Bu durumun, Ebû Tâlib el-Kâdî'yi eseri yeniden tertib etmeye sevk eden sebeplerden biri olduğu söylenebilir. *el-İlelü'l-kebîr*'deki hadislerin çoğunun Tirmizî'nin *el-Câmi*'inde fikhî bablara göre tasnif edilmiş olması da Ebû Tâlib'i bu tertibe götüren muhtemel âmillerden biridir.

Müstakil olarak râviler hakkında zikredilen bilgiler, kitabın sonunda üç ayrı bölüme ayrılarak verilmiştir. Bu bölümlerin her biri sadece "fasıl" olarak isimlendirilmişse de altında zikredilen bilgilere bakıldığında birinci fasılda râvi isimleri ve künyeleri, ikinci fasılda râvilerin hocalarından semâ'ları, üçüncü fasılda ise râvilerin cerh ta'dil durumları hakkında bilgi verildiği görülür. Tirmizî, râviler hakkındaki bilgilerin neredeyse tamamını hocası Buhârî'den nakletmiştir.¹⁵⁴ Tirmizî bu kitapta, Buhârî dışında Hasan b. Ali el-Hallâl (ö. 242/856), İshâk b. Mansûr el-Mervezî (ö.

¹⁵³ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 19-20.

¹⁵⁴ Mahmud b. Gaylân'dan dört, İshâk b. Mansûr ve Hüseyin b. Mehdî el-Basrî'den birer nakil vardır. (Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 387-388.)

251/865), Dârimî (ö. 255/869) ve Ebû Zür'a er-Râzî'ye de hadisler hakkında soru sormuş ve onların değerlendirmelerini nakletmiştir. Ancak bu soruların sayısı oldukça azdır. Tirmizî, Hasan b. Ali'den bir,¹⁵⁵ İshâk b. Mansûr'dan üç,¹⁵⁶ Dârimî'den beş,¹⁵⁷ Ebû Zür'a'dan ise sekiz¹⁵⁸ nakil yapmıştır. Bununla birlikte Tirmizî, Ebû Zür'a'ya sorduğu iki hadis¹⁵⁹ dışında mezkûr hocalarının görüşlerini naklettiği hadislerin tamamını Buhârî'ye de sormuştur. Dolayısıyla Tirmizî'nin bu kitaptaki asıl bilgi kaynağının hocası Buhârî olduğu ve nadiren de olsa Buhârî'nin bir hadis hakkındaki görüşünü kıyaslamak amacıyla diğer hocalarına da aynı hadisi sorduğu söylenebilir. Tirmizî'nin *el-İlelü's-sagîr*'deki

Bu kitapta hadislerin illetleri, râvilerin durumları ve vefat tarihleri konusunda zikrettiğim bilgileri (Buhârî'nin) *et-Târîh* kitabından aldım. Bunların çoğu Muhammed b. İsmail'le (Buhârî) müzakere ettiğim bilgilerdir. Abdullah b. Abdurrahman (ed-Dârimî) ve Ebû Zür'a (er-Râzî) ile müzakere ettiğim bilgiler de vardır. Ancak Buhârî'den naklettiklerim çoğunluğu oluşturur, Abdullah ve Ebû Zür'a'dan naklettiklerim ise azdır.¹⁶⁰

şeklindeki sözleri *el-İlelü'l-kebîr*'de görülen bu durumun *el-Câmi'* için de geçerli olduğunu göstermektedir. Buna göre Tirmizî'nin ilel bilgisinin ekseriyetinin hocası Buhârî'ye dayandığını söylemek de mümkündür. Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr*'de sadece soru sormakla yetindiği ve eserde yer alan rivâyetler hakkındaki açıklamaların tamamının Buhârî'ye ait olduğu söylenmiştir.¹⁶¹ Bu tespit muhtemelen eserin genel durumundan yola çıkılarak yapılmıştır. Zira her ne kadar eserdeki hadis değerlendirmelerinin çoğu Buhârî'ye ait olsa da Tirmizî'nin Buhârî dışındaki bazı hocalarına sorduğu sorular ve onların cevaplarının yanında Tirmizî'nin kendi değerlendirmeleri de bulunmaktadır. Bununla birlikte kitapta Tirmizî'nin hocalarına sormaksızın bazı hadisler hakkında doğrudan kendisinin açıklama yaptığı¹⁶² veya hocalarının hadis hakkındaki açıklamalarının ardından kendisinin de bazı değerlendirmelerde bulunduğu da görülür.¹⁶³

¹⁵⁵ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 31.

¹⁵⁶ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 32, 121, 234.

¹⁵⁷ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 27, 110, 172, 183, 358.

¹⁵⁸ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 44, 49, 56, 65, 68, 74, 141, 160.

¹⁵⁹ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 74, 141.

¹⁶⁰ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 337.

¹⁶¹ Mustafa Tath, *Rical Bilgisinin Tepiti*, İstanbul: BekaYayıncılık, 2016, s. 67.

¹⁶² Örnekler için bkz. Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 70, 74, 113, 339, 345, 360, 366, 368, 371.

¹⁶³ Örnekler için bkz. Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 23, 27, 30, 31, 43, 50, 61, 76, 296.

Bu değerlendirmelerin bazıları hocalarının açıklamalarını tamamlayıcı nitelikteyken bazıları da hocalarının hadis hakkındaki hükmüne itiraz mahiyetindedir. Tirmizî'nin hocası Buhârî'nin hadis hakkındaki hükmüne itiraz ettiği hadislerden biri aşağıda örnek olarak sunulmuştur:

(Tirmizî dedi ki:) Buhârî'ye “Hişâm b. Urve → Babası (Urve) → Abdullah b. Erkam” isnadıyla nakledilen Hz. Peygamber'in “Namaz kılınacağı zaman sizden biriniz helâya gitme ihtiyacı hissederse önce ihtiyacını gidersin.” buyurduğu hadisi sordum, o da şöyle cevap verdi: Vüheyb bu hadisi “Hişâm → Babası → Racul → Abdullah b. Erkam” isnadıyla rivâyet etmiştir. Vüheyb'in hadisinin daha doğru olduğunu düşünüyorum. (Tirmizî dedi ki:) Mâlik ve diğer birçok sika râvi bu hadisi “Hişâm b. Urve → Babası (Urve) → Abdullah b. Erkam” isnadıyla rivâyet etmiş ve senedde “racul”ü zikretmemişlerdir.¹⁶⁴

Buhârî'nin değerlendirmesine göre esasen bu hadisin isnadında Urve'yle Abdullah b. Erkam arasında mübhem bir râvi mecuttur. Ancak hadisin bazı tariklerinde bu mübhem râvi zikredilmemiştir. Buhârî'nin hadisle ilgili bu değerlendirmesinin ardından Tirmizî'nin söyledikleri, bu hadis hakkında hocasıyla aynı kanaatte olmadığını gösterir. Nitekim Tirmizî bu hadisi *el-Câmi*'de de rivâyet etmiş ve ardından şöyle bir açıklama yapmıştır:

Bu konuda Âişe, Ebû Hureyre, Sevbân ve Ebû Umâme'nin de hadisleri vardır. Abdullah b. Erkam'ın hadisi hasen sahîh bir hadistir. Mâlik b. Enes, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve huffâzdan birçok kişi hadisi bu şekilde “Hişâm b. Urve → Babası (Urve) → Abdullah b. Erkam” isnadıyla rivâyet etmişlerdir. Vüheyb ve diğerleri hadisi “Hişâm → Babası → Racul → Abdullah b. Erkam” isnadıyla rivâyet etmişlerdir.¹⁶⁵

Tirmizî'nin, bu açıklamasında mübhem râvinin olmadığı tariki tashîh ederken ikinci rivâyetle ilgili hiçbir değerlendirmede bulunmayışı onu yanlış kabul ettiğini düşündürmektedir. Öte yandan müellifin *el-Câmi*'de hocasının ilerdeki değerlendirmesini zikretmemesi de dikkat çekici bir durumdur.

Kitaptaki hadislerle ilgili açıklamaların ekserisi Buhârî'ye aittir. Tirmizî çoğunlukla hadisi isnadı ve metniyle birlikte zikrettikten sonra “Muhammed'e bu hadisi sordum o da şöyle cevap verdi.” (سألت محمدا عن هذا الحديث فقال) diyerek Buhârî'nin hadis

¹⁶⁴ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 61.

¹⁶⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 108.

hakkındaki değerlendirmesini nakleder. *el-‘İlelü’l-kebîr*’deki hadislerin çoğunu Tirmizî *el-Câmi*’ine de almıştır. Tirmizî çoğunlukla iki eserde müşterek olan bu hadislerin ardından hocasının *el-İlel*’deki değerlendirmelerini de nakletmiştir. Bununla birlikte bazı hadislerde Tirmizî’nin *el-İlel*’de hocasından naklettiği bilgiyi *el-Câmi*’de hocasının ismini zikretmeksizin verdiği fark edilmiştir. Bu duruma örnek olarak “Ubeyd b. Esbât b. Muhammed el-Kuraşî → Babası (Ubeyd b. Esbât) → A‘meş → Abdullah b. Abdullah er-Râzî → Sa‘d mevlâ Talha → İbn Ömer” isnadıyla rivâyet edilen merfû bir hadis hakkındaki değerlendirmeler her iki eserden nakille aşağıda verilmiştir:

el-‘İlelü’l-kebîr:

Tirmizî bu hadisi Buhârî’ye sormuş o da şöyle cevap vermiştir: “Bu hadisi A‘meş’in râvilerinin çoğunluğu merfû olarak naklederken bazıları da mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir. Sahîh olan merfû rivâyettir.” Tirmizî, Buhârî’ye aynı hadisi Ebû Bekir b. Ayyâş’ın A‘meş’ten “Abdullah b. Abdullah → Saîd b. Cübeyr → İbn Ömer” isnadıyla rivâyet ettiğini söyleyince Buhârî de: “Ebû Bekir b. Ayyâş bu hadiste yanılmıştır” demiştir.¹⁶⁶

el-Câmi’:

Bu hasen bir hadistir. Şeybân ve diğer birçok râvi bu hadisi A‘meş’ten merfû olarak rivâyet etmişlerdir. Bazı râviler ise hadisi ref’ etmeksizin A‘meş’ten rivâyet etmişlerdir. Ebû Bekir b. Ayyâş da bu hadisi A‘meş’ten rivâyet etmiştir. Ancak o bu rivâyette yanılmış ve hadisi “Abdullah b. Abdullah → Saîd b. Cübeyr → İbn Ömer” isnadıyla nakletmiştir. Bu rivâyet mahfuz değildir...¹⁶⁷

İki eserdeki ortak hadisler tarandığında bu gibi örneklerin sayısının az olmadığı görülür. Bu durumda Tirmizî’nin *el-Câmi*’de hocası Buhârî’den istifadesinin görünenden daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durum aslında illel ilminin uzun süreli hoca-talebe ilişkisiyle kesb edilen bir ilim olmasıyla da açıklanabilir. Nitekim Buhârî’nin değerlendirmelerine bakıldığında onun da bazı hadislerde Ahmed b. Hanbel, İshâk b. İbrâhim, Humeydî, Ali b. el-Medînî gibi hocalarından nakillerde bulunduğu görülür.

¹⁶⁶ Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s. 333.

¹⁶⁷ Tirmizî, “Sıfatu’l-kıyâme”, 48.

Eserdeki Hadislerin Sıhhat Durumları

el-İlelü'l-kebîr'in muhtevası incelendiğinde kitaptaki hadislerin tamamının illetli olmadığı ve muallel olduğu tespit edilen bazı hadislerdeki illetlerin de müteahhirûn dönemi illet tanımındaki gibi gizli olmadığı görülmektedir. Bu durumun, mütekaddimûn döneminde illetin daha geniş bir anlamda kullanılması ve hadisin sıhhatinde şüphe uyandıran her türlü durumun ile kitaplarında zikredilmesiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Eserde illetli kabul edilen hadislerin yanında Buhârî ya da Tirmizî'nin açıkça tashîh ettikleri veya hasen hükmünü verdikleri hadisler de bulunmaktadır. Bu iki âlimin hadisin makbûl olduğunu ifade etmek için kullandıkları ibarelerden bazıları şunlardır: “Bu sahîh bir hadistir.” (هذا هو حديث صحيح)¹⁶⁸, “Bu hasen bir hadistir.” (هذا هو حديث حسن)¹⁶⁹, “Bu hadisin sahîh olduğunu umuyorum.” (أرجو أن يكون صحيحا)¹⁷⁰, “Bu hadisin mahfuz olduğunu umuyorum.” (أرجو أن يكون محفوظا)¹⁷¹. Bu makbûl hadislerin kitapta bulunması, eserin suâlat türü olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla Tirmizî, herhangi bir sebepten ötürü hakkında şüphe duyulan sahîh/hasen bir hadisi hocasına sorarak hadisteki söz konusu şüpheyi gidermeyi amaçlamış olabilir. Bununla birlikte kitapta sıhhatine hükmedilen hadislerin sayısının ta'îl edilen hadislerden daha az olduğu da belirtilmelidir. Kitapta bir hadisin zayıf olduğunu belirtmek için kullanılan bazı ifadeler ise şu şekildedir: “Bu hadis sahîh değildir.” (ليس هو/هذا بصحيح)¹⁷², “Bu hadis mahfuz değildir.” (هو/هذا حديث لا/ما أراه محفوظا)¹⁷³, “Bu hadisin mahfûz olduğunu düşünmüyorum.” (غير محفوظ)¹⁷⁴. Bunların dışında kitapta Tirmizî'nin sorduğu bazı hadisler hakkında Buhârî'nin hüküm vermediği de görülür. Buhârî'nin hakkında hüküm vermediği bu hadisler çoğunlukla bir hadisin muhtelif tarikleridir. Tirmizî, hocasının bu durumunu “Bu konuda herhangi bir hüküm vermedi.” (لم يفض فيه بشيء) şeklinde ifade etmiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 41, 42, 49, 79, 85, 87, 92.

¹⁶⁹ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 34, 35, 54, 58, 98, 145, 146, 161.

¹⁷⁰ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 52, 135.

¹⁷¹ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 66, 126, 184, 225.

¹⁷² Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 21, 36, 40, 60, 292.

¹⁷³ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 72, 121, 145, 164, 220, 239.

¹⁷⁴ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 48, 54, 115, 231, 264, 281.

¹⁷⁵ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 22, 27, 244, 291, 358.

Eserde Tespit Edilen İlet Türleri

Kitaptaki illet çeşitlerinin her birinin zikredilmesi ve örnekleriyle birlikte açıklanması kitapla ilgili müstakil bir çalışma yapmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu tezin sınırları da göz önünde bulundurularak burada kitapta en çok karşılaşılan bazı illet türlerinin zikredilmesiyle yetinilecektir. Aslı mevkûf olan hadisin merfû¹⁷⁶ ve aslı mürsel olan hadisin mevsûl olarak rivâyet edilmesi,¹⁷⁷ isnadda gizli bir inkıtâm bulunması (hadisi birbirinden rivâyet eden râviler arasında semâ‘ın tespit edilememesi),¹⁷⁸ teferrüdü kabul edilemeyecek derecede olan bir râvinin hadisin rivâyetinde tek kalması,¹⁷⁹ isnadında zayıf veya meçhul râvi bulunması,¹⁸⁰ isnadda ziyade bir râvinin zikredilmesi,¹⁸¹ râvinin isminde hata yapılması,¹⁸² râvinin hadisi ihtilâta uğramış bir hocadan ihtilâtından sonra rivâyet etmesi,¹⁸³ idrâc¹⁸⁴ ve ıztırâb¹⁸⁵ Tirmizî'nin bu eserinde tespit edilen bazı illet türleridir. Buhârî bazı hadislerde söz konusu illetleri açıkça ifade ederken bazı hadislerde ise sadece hadisin zayıf olduğunu söylemekle yetinmiştir. Bu hadislerdeki illetlerin tespiti, hadisler hakkında detaylı araştırma yapmayı gerektirmektedir.

Bu çalışmanın sınırlarının imkân verdiği ölçüde ana hatlarıyla burada tanıtılmaya çalışılan Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr*'i, ilelü'l-hadis ilminin önde gelen iki âliminin değerlendirmelerini içermesi ve alanın ilk eserlerinden biri olması yönüyle oldukça kıymetlidir. Eserin bölümlere ayrılarak, Suûdî Arabistan'daki el-Kasîm Üniversitesi'nde 2011-2016 yılları arasında sekiz farklı yüksek lisans tezi olarak çalıştırıldığı tespit edilmiş ancak bu çalışma esnasında söz konusu tezlerin görülme imkânı olmamıştır. Türkiye'de ise Veysel Özdemir'in "Tirmizî ve el-İlelü'l-kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış" isimli makalesi dışında eser hakkında yapılan bir çalışma tespit edilememiştir.

¹⁷⁶ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 40, 51, 61, 78, 144, 229.

¹⁷⁷ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 56, 69, 75, 95, 132, 165.

¹⁷⁸ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 32, 45, 49, 50, 100, 137.

¹⁷⁹ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 26, 54, 59, 79, 116, 211.

¹⁸⁰ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 33, 38, 43, 90, 145, 223.

¹⁸¹ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 26, 54, 68, 80, 151, 260.

¹⁸² Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 38, 41, 168, 259.

¹⁸³ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 34, 291.

¹⁸⁴ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 209, 265, 378.

¹⁸⁵ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 36, 103, 171, 188, 230.

İKİNCİ BÖLÜM
el-‘İLELÜ’L-KEBÎR’DE BUHÂRÎ’NİN SİKA RÂVINİN
TEFERRÜDÜYLE TA‘LÎL ETTİĞİ HADİSLER

Sika râviler hakkındaki genel kanaat, hadisleri aslına uygun olarak ezberleyip doğru bir şekilde rivâyet etmeleridir. Bununla birlikte en güvenilir râvilerin dahi nadiren de olsa hata yapmaktan kurtulamadıkları âlimler tarafından bir vakıa olarak tespit edilmiştir. Hadis ilmindeki illel bahsinin esas konusu da bu hataların ortaya çıkarılmasıdır. Teferrüd de hadislerdeki illetlere işaret eden en önemli unsur olarak kabul edilmiştir. Zira hadis ilminde aslolan bir hadisin pek çok tarikten rivâyet edilmesidir. Râvinin hadisin rivâyetinde tek kalmasının ise muhtemel bir hata sebebiyle olabileceği söylenmiştir. Bu konu birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştı. Bu bölümde ise bir ta‘lîl sebebi olarak sikanın teferrüdü meselesi, sika râvilerin teferrüd ettiği bir grup muallel hadis özelinde ele alınacaktır. İncelenecek hadisler, Tirmizî'nin *el-‘İlelü’l-kebîr* isimli eserinden seçilmiştir.

Bu çalışma bağlamında *el-‘İlelü’l-kebîr*'deki 717 hadisin tamamı dikkatli bir şekilde okunmuş ve eserde sika râvinin teferrüdüne işaret edilerek değerlendirilen 29 hadis olduğu tespit edilmiştir. Bu hadislerin bir kısmında “bu hadisi sadece falanın tarihiyle biliyorum.” anlamında mutlak teferrüd ifade eden ibareler kullanılırken (لا أعرفه) ¹⁸⁸ bir ¹⁸⁸حديث فلان لا أعرفه من حديث غيره ¹⁸⁷; لا أعلم أحدا روى هذا الحديث غير فلان ¹⁸⁶; إلا من حديث فلان kısmında da “Bu hadisi falanın rivâyeti olarak sadece bu tarikten biliyorum.” anlamında bir râviye nispetle teferrüde işaret eden ifadeler (لا أعرفه من حديث فلان إلا من هذا الوجه) ¹⁸⁹ لا ¹⁹⁰أعرف أحدا روى هذا الحديث عن فلان غير فلان kullanılmıştır. Teferrüdle vasıflandırılan bu hadisler incelendiğinde mutlak teferrüdün bulunduğu işaret edilen hadislerin ekseriyetinde de aslında nisbî teferrüdün söz konusu olduğu görülür.¹⁹¹

Buhârî bu hadisler hakkındaki açıklamalarında çoğunlukla sadece hadisteki teferrüde işaret etmiş ve hadislerin sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu durum Buhârî'nin hadisler hakkındaki kanaatinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bununla birlikte söz konusu hadislerin her birinin tek tek araştırılması neticesinde bu rivâyetlerin on birinde Buhârî'nin teferrüde işaret ederek hadisi ta‘lîl ettiği

¹⁸⁶ Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s. 192.

¹⁸⁷ Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s.242, 246, 302, 338, 348.

¹⁸⁸ Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s.304, 314.

¹⁸⁹ Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s. 91.

¹⁹⁰ Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s. 199, 216, 302.

¹⁹¹ Örnekler için bkz. Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr*, s. 22, 84, 101, 108, 133, 142, 212, 278, 293, 324.

tespit edilmiştir.¹⁹² Bu hadislerin bir kısmının, râvinin senedle ilgili bir konuda teferrüdü sebebiyle ta‘lil edilirken bir kısmının da metni dolayısıyla ta‘lil edildiği görülmüştür.

Çalışmanın bu bölümünde söz konusu on bir hadis her biri tafsilatlı bir şekilde ele alınacaktır. Her bir hadis öncelikle *el-‘İlelü’l-kebîr*’deki soru cevap bağlamıyla birlikte nakledildikten sonra hadisin tahrîci yapılacaktır. Ardından rivâyet dönemi âlimlerinin hadis hakkındaki değerlendirmelerinden de istifade edilerek sika râvinin teferrüdünün reddedilmesini gerektiren sebeplerden bir kısmı tespit edilmeye çalışılacaktır. Son olarak müteahhirûn dönemi ve sonrasında hadis hakkında değerlendirme yaptığı tespit edilen âlimlerin görüşlerine de yer verilecektir. Bu şekilde sika râvinin teferrüdünün kabulü konusunda tarihî süreçte yaşanan bir değişiklik varsa tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. SENEDLE İLGİLİ

el-‘İlelü’l-kebîr’de Buhârî’nin sika râvinin teferrüdüne işaret ettiği hadislerden dokuzunun isnadındaki bir problem sebebiyle ta‘lil edildiği görülmüştür. Mürsel hadisin mevsûl ve mevkûf hadisin merfû rivâyet edilmesi, isnadı muttasıl olan bir hadise ziyade bir râvinin eklenmesi, bir hadisin kendi isnadı dışında farklı bir senedle rivâyet edilmesi gibi durumların yanında râvinin teferrüd ettiği hocasıyla ilgili bazı hususlar da hadisin illetli sayılmasına neden olmuştur. Râvinin pek çok talebesi olan meşhur bir hadis imamından rivâyette tek kalması veya zayıf bir hocadan teferrüd etmesi bu ikinci duruma örnek olarak zikredilebilir. Araştırmaya konu olan bazı hadislerde zikredilen durumlardan birkaçı birlikte de bulunabilmiştir. Bu durumda hadis, âlimlerin en çok vurgu yaptıkları başlığın altında incelenmiştir.

---

¹⁹² Bu çalışmada söz konusu 11 hadisin Buhârî tarafından ta‘lil edildiği kesin olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, genel olarak illet tespitinin zorluğu ve hususen de Buhârî’nin ifadelerindeki kapalılık göz önünde bulundurulduğunda, başka bir çalışmada bu sayının artmasının mümkün olduğu söylenebilir.

2.1.1 Aslı Mürsel Olan Hadisin Mevsûl Rivâyet Edilmesi

حدثنا محمد بن المثنى حدثنا أبو الوليد حدثنا حماد بن سلمة عن محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال: جاءت فاطمة إلى أبي بكر فقالت: من يرثك؟ قال: أهلي وولدي. فقالت: ما لي لا أرث أبي؟ فقال أبو بكر: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لا تُورث" ولكني أعود من كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعوله، وأنفق على من كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق عليه. سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: لا أعلم رواه عن محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة مثل هذا إلا حماد بن سلمة. قال أبو عيسى: قد رواه عبد الوهاب بن عطاء. حدثنا علي بن عيسى بن يزيد البغدادي حدثنا عبد الوهاب بن عطاء قال: أخبرنا محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة أن فاطمة جاءت أبا بكر وعمر تطلب ميراثها من رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالا: إنا سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إني لا أورث" قالت: والله لا أكليكما أبدا. فماتت ولم تكلمهما.¹⁹³

“Muhammed b. Müsennâ → Ebû Velîd → Hammâd b. Seleme → Muhammed b. Amr → Ebû Seleme” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: Fatıma, Ebû Bekir’e gelerek “Sana kim vâris olur?” diye sordu. Ebû Bekir, “ailem ve çocuklarım” dedi. Fâtıma, “o halde ben neden babamın varisi olamıyorum?” dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir şöyle dedi: “Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: ‘Biz miras bırakmayız’. Fakat ben Rasûlullah’ın (s.a.) geçimini sağladığı kişilerin geçimini sağlayacağım ve nafaka verdiklerine de nafaka vereceğim.”

Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisi Muhammed (b. İsmail el-Buhârî)’ye¹⁹⁴ sordum o da şu cevabı verdi: “Bildğim kadarıyla hadisi bu şekilde, Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre isnadıyla, sadece Hammâd b. Seleme rivâyet etmiştir.”

Tirmizî şöyle dedi: Abdülvehhâb b. Atâ da hadisi (Hammâd b. Seleme’nin hocası Muhammed b. Amr’dan) bu şekilde rivâyet etmiştir. Ali b. İsbâ b. Yezîd el-Bağdâdî, “Abdülvehhâb b. Atâ → Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre” isnadıyla rivâyet edildiğine göre: Fâtıma, Ebû Bekir ve Ömer’e gelerek Rasûlullah’tan (s.a.) kalan mirasını istedi. Onlar da şu cevabı verdi: Biz Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu duyduk: “Ben miras bırakmam” Bunun üzerine Fatıma: “Allah’a yemin olsun ki sizinle asla konuşmayacağım” dedi. Fâtıma ölene kadar Ebû Bekir ve Ömer’le konuşmadı.

¹⁹³ Tirmizî, *el-İlel*, s. 265.

¹⁹⁴ Metnin kalan kısmında Tirmizî’nin “Muhammed’e sordum” ibareleri “Buhârî’ye sordum” şeklinde tercüme edilecektir.

Yukarıdaki değerlendirmede Buhârî'nin Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) bu hadiste teferrüd ettiğine işaret etmesi üzerine Tirmizî, aynı hadisi Muhammed b. Amr'dan Abdülvehhâb b. Atâ'nın (ö. 204/819) da rivâyet ettiğini söylemiştir. Tirmizî'nin, Abdülvehhâb'ın rivâyetini zikrettikten sonra hocası Buhârî'den herhangi bir nakil yapmaması, söz konusu rivâyeti diyalogun yapıldığı anda zikretmeyip daha sonra kitaba ilave ettiğini düşündürmektedir. Öte yandan Buhârî'nin "Bildığım kadarıyla hadisi bu şekilde, Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre isnadıyla, sadece Hammâd b. Seleme rivâyet etmiştir." şeklindeki sözü de iki ihtimali düşündürmektedir: Buhârî ya gerçekten Abdülvehhâb'ın rivâyetinden haberdar değildir ya da bu rivâyeti bilmekle birlikte onu Hammâd'ın hadisini destekleyebilecek seviyede görmemektedir. Bu ihtimallerden hangisinin daha muhtemel olduğu, hadisin tahrîci ve râvilerin tercemelerinin incelenmesiyle belirginleşecektir.

Tirmizî,¹⁹⁵ Bezzâr (ö. 292/905)¹⁹⁶ ve Beyhakî¹⁹⁷ hadisi, Ebû Velîd Hişâm b. Abdülmelik el-Bâhilî (v. 227/841) tarihiyle Hammâd b. Seleme'den "Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre" isnadıyla kitaplarına almışlardır. Dârekutnî, Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) da Hammâd'dan hadisi müsned/mevsûl/muttasıl olarak rivâyet ettiğini söylemişse de¹⁹⁸ incelenen kaynaklarda Yahyâ'nın söz konusu rivâyeti bulunamamıştır. Abdülvehhâb b. Atâ'nın Muhammed b. Amr'dan (ö. 145/762) aynı isnadla rivâyet ettiği hadisi ise Ahmed b. Hanbel,¹⁹⁹ Tirmizî,²⁰⁰ Bezzâr,²⁰¹ Ahmed b. Ali el-Mervezî (ö. 292/905),²⁰² İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952)²⁰³ ve Beyhakî²⁰⁴ tahrîc etmiştir.²⁰⁵ Hammâd ve Abdülvehhâb söz konusu rivâyetlerde hadisi muttasıl bir senedle rivâyet

¹⁹⁵ Tirmizî, "Siyer", 43; a.mlf., *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2007, s. 645-646.

¹⁹⁶ Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Âdil b. Sa'd, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1426/2005, I, 80.

¹⁹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003, VI, 493.

¹⁹⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, I, 218.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998, I, 241; 14, 283.

²⁰⁰ Tirmizî, "Siyer", 43; a.mlf., *eş-Şemâil*, s. 645-646.

²⁰¹ Bezzâr, *Müsned*, I, 80.

²⁰² Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekr es-Siddik*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1986, s. 112.

²⁰³ Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, nşr. Abdülmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997, II, 482. (İlk sûfi müelliflerden İbnü'l-A'râbî'nin günümüze ulaşan eserleri arasında hadisle ilgili olan tek eseri *el-Mu'cem*'dir. Bkz. Ethem Cebecioğlu, "İbnü'l-A'râbî", XX, 493.)

²⁰⁴ Beyhakî, *Kübrâ*, VI, 492.

²⁰⁵ Abdülvehhâb b. Atâ hadiste Ebû Bekir'le birlikte Ömer b. Hattâb'ı da zikretmiştir.

etmişlerdir. Bunun dışında kaynaklarda Hammâd b. Seleme tarikiyle bir rivâyet daha tespit edilmiştir. Ebû Hureyre'nin zikredilmediği bu ikinci rivâyeti Ahmed b. Hanbel, Affân b. Müslim el-Bâhilî (ö. 220/835); Beyhakî, Abdülvâhid b. Gıyâs es-Sayrafî (ö. 240/854) tarikiyle Hammâd b. Seleme'den mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.²⁰⁶ Bu mürsel rivâyetin tespitiyle, Buhârî'nin "hadisi bu şekilde Hammâd'dan başkası rivâyet etmemiştir." sözündeki "bu şekilde" ibaresiyle hadisin müsned rivâyetini kastetmekle birlikte mürsel rivâyete de atıf yaptığı düşünülebilir.

Bu bilgilere göre hadisi Muhammed b. Amr'dan Hammâd b. Seleme ve Abdülvehhâb b. Atâ rivâyet etmiştir. Hadis, Abdülvehhâb'dan sadece muttasıl olarak, Hammâd'dan ise biri muttasıl diğeri mürsel iki farklı şekilde rivâyet edilmiştir. Affân ve Abdülvâhid, Hammâd'dan hadisi mürsel olarak rivâyet etmiş, Ebû Velîd ve Yahyâ b. Sellâm ise onlara muhalefet ederek muttasıl rivâyet etmişlerdir. Bu ihtilaf ya Hammâd'ın râvilerinden ya da bizzat Hammâd'ın hadisi iki farklı şekilde rivâyet etmiş olmasından kaynaklanmış olabilir.

Tirmizî *el-Câmi'* ine sadece muttasıl rivâyetleri almış ve bu rivâyetlerin ardından da "Ebû Hureyre'nin hadisi bu tarikten *hasen garîb*dir. Çünkü sadece Hammâd b. Seleme ve Abdülvehhâb b. Atâ müsned olarak rivâyet etmiştir."²⁰⁷ şeklindeki değerlendirmesiyle muhtemelen söz konusu hadisin müsned olmayan rivâyetlerinin de olduğuna işaret etmiştir. Tirmizî gibi sadece mevsûl rivâyetleri kitabına alan Bezzâr ise hadisin ardından "Bildiğimiz kadarıyla bu hadisi sadece Hammâd b. Seleme ve Abdülvehhâb mevsûl olarak rivâyet etmiştir. Bu ikisinin dışındakiler hadisi, 'Muhammed b. Amr → Ebû Seleme' isnadıyla mürsel olarak rivâyet etmişlerdir."²⁰⁸ sözüyle hadisin mürsel tariklerinin de olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bezzâr her ne kadar hadisi mürsel rivâyet edenlerin isimlerini zikretmemişse de onun bu sözü, hadisin bilinen ve yaygın şeklinin mürsel olduğunu ve Muhammed b. Amr'dan hadisi bu şekilde rivâyet edenlerin sayısının bir-iki kişiden fazla olduğunu düşündürmektedir. Ancak incelenen kaynaklarda Hammâd dışında hadisi Muhammed b. Amr'dan mürsel olarak nakleden başka bir râvi tespit edilememiştir. Öte yandan Bezzâr, Hammâd'ın sadece mevsûl rivâyetine yer vermiş,

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 226; Beyhakî, *Kübrâ*, VI, 493.

²⁰⁷ Tirmizî, "Siyer", 43. Tirmizî bu değerlendirmesinin ardından Buhârî'nin *İlel'*deki değerlendirmesini de nakletmiştir.

²⁰⁸ Bezzâr, *Müsned*, I, 80.

mürsel rivâyetlerini ise kitabına almamıştır. Kendisine bu hadis hakkında soru sorulan Dârekutnî ise Hammâd'ın her iki rivâyetini de zikretmiş ve

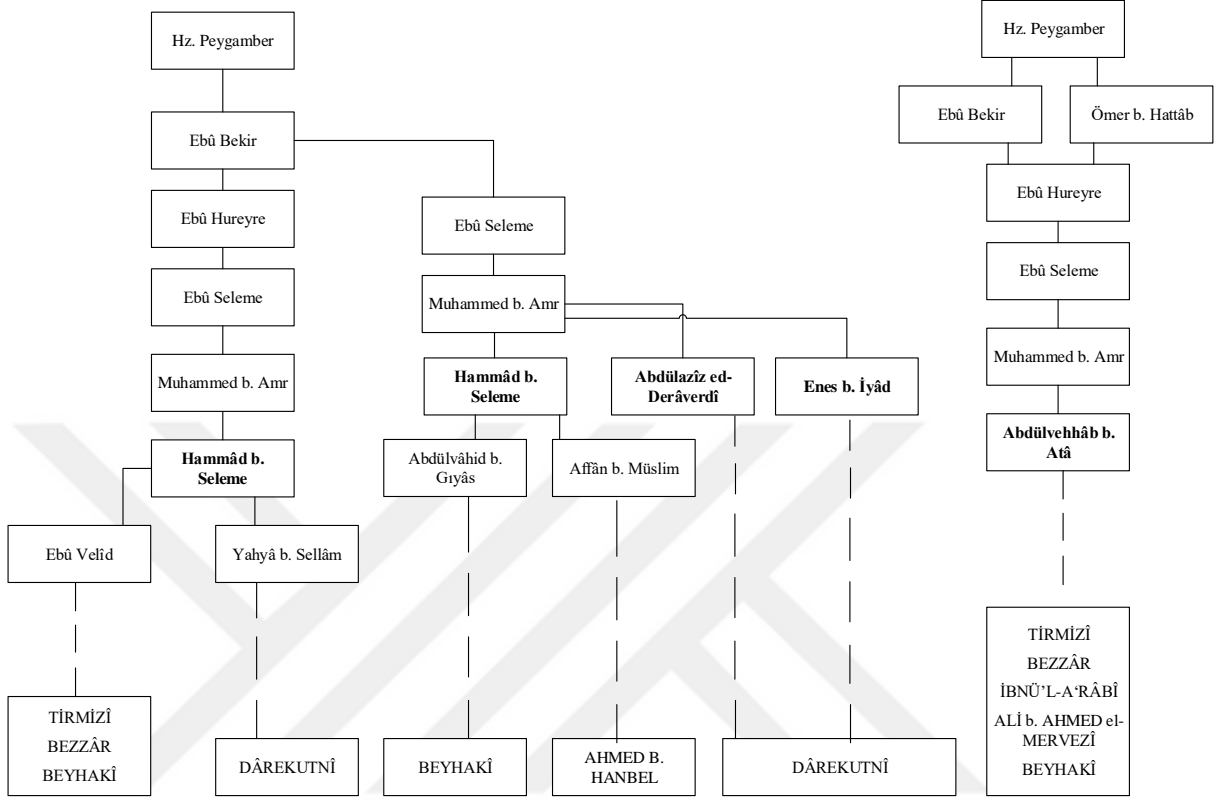
Bu Muhammed b. Amr'ın Ebû Seleme'den rivâyet ettiği hadistir. Bu hadiste Muhammed b. Amr'dan ihtilâf edilmiştir: Ebû Velîd ve Yahya b. Sellâm Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre” isnadıyla Hammâd b. Seleme'den müsned olarak rivâyet etmişlerdir. Affân b. Müslim ise Ebû Velîd ve Yahya b. Sellâm'a muhalefet ederek hadisi Hammâd'dan “Muhammed b. Amr → Ebû Seleme” isnadıyla Ebû Hureyre'yi zikretmeksizin mürsel rivâyet etmiştir. Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî, Enes b. İyâd ve daha birçok kişi hadisi “Muhammed b. Amr → Ebû Seleme” isnadıyla Ebû Hureyre'yi zikretmeksizin mürsel rivâyet ederek -hadisi Hammâd'dan mürsel rivâyet eden- Affân b. Müslim'e mütâbaat etmiştir.²⁰⁹

diyerek hadisi Muhammed b. Amr'dan mürsel rivâyet ederek Affân'a mütâbaat eden (mütâbaat kâsıra) iki kişinin ismini verdikten sonra “daha birçok kişi” sözüyle de hadisi mürsel rivâyet edenlerin sayısının çok olduğuna işaret etmiştir. Dârekutnî'nin burada zikretmediği ama hadisi Hammâd'dan mürsel rivâyet eden bir diğer kişi de yukarıda zikredildiği gibi Abdülvâhid b. Gıyâs'dır. Bu durumda hadisi Hammâd'dan mevsûl olarak rivâyet eden Ebû Velîd ve Yahyâ b. Sellâm'ın; Hammâd'ın diğer râvileri Affân b. Müslim ve Abdülvâhid b. Gıyâs ile hadisi Muhammed b. Amr'dan rivâyet eden Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 186/802), Enes b. İyâd (ö. 200/815) ve daha başka birçok kişiye muhalefet ettiği görülüyor.

---

²⁰⁹ Dârekutnî, *el-İlel*, I, 218.

Şema 1
Aslı Mürsel Olup Mevsûl Rivâyet Edilen Hadisin İsnad Şeması²¹⁰

Dârekutnî yukarıdaki değerlendirmeyi yaptığı yerde her ne kadar Abdülvehhâb b. Atâ'nın müsned rivâyetini zikretse de onun hadis hakkındaki değerlendirmelerinin temelde Hammâd'ın rivâyetleri etrafında döndüğü görülmektedir. Bu durum, hadisin Hammâd'ın rivâyetiyle meşhur olmasıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan Dârekutnî, hadisteki muhalefeti açıkça zikretmeksizin sadece teferrüde işaret eden Buhârî ve Bezzâr'dan farklı olarak “Bu hadisin sahîh rivâyeti mürsel olandır. Çünkü çok sayıda hâfız râvi hadisi Muhammed b. Amr'dan mürsel rivâyet etmiştir.”²¹¹ diyerek rivâyetler arasında bir tercihte bulunmuştur.

Buraya kadar hadisin rivâyet ve illel kitaplarındaki tarikleriyle söz konusu eserlerin müelliflerinin hadis hakkındaki değerlendirmeleri ışığında Buhârî'nin işaret ettiği

²¹⁰ Araştırmaya esas teşkil eden râvilerle müellifler arasındaki râviler şemada hafzedilmiş ve bu durum kesik çizgilerle gösterilmiştir.

²¹¹ Dârekutnî, *el-İlel*, I, 219.

teferrüdün keyfiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır. Müsned ve mürsel olmak üzere iki farklı şekilde rivâyet edilen söz konusu hadis, Abdülvehhâb'dan sadece müsned olarak, Hammâd b. Seleme'den ise hem müsned hem mürsel iki farklı şekilde nakledilmiştir. Buhârî ne Abdülvehhâb rivâyetini ne de Hammâd'ın mürsel rivâyetini zikretmiştir. Hadisin tüm rivâyetlerini değerlendiren Dârekutnî ise söz konusu hadiste mihver ismin Hammâd olduğuna işaret ederek Muhammed b. Amr'dan hadisi mürsel rivâyet edenlerin sayısının daha çok olmasından hareketle Hammâd'ın mürsel rivâyetinin sahîh olduğunu ifade etmiştir. Hadisin müsned rivâyetini teferrüd ve muhalefet şeklinde değerlendirdikleri göz önünde bulundurulduğunda, aslında diğer münekkidlerin de mürsel rivâyeti tercih ettikleri düşünülebilir. Buhârî'nin bu hadiste Abdülvehhâb rivâyetini ihmal etmesi ve Hammâd'ın müsned rivâyetinin teferrüd ve muhalefet olarak değerlendirilmesinin gerekçeleri râviler hakkında yapılacak cerh-ta'dîl araştırmasıyla netleşecektir.

Hadisin medârı²¹² Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysî, doğru sözlü sıdk ehli (sadûk) bir râvi olmakla birlikte hafızasının zayıflığı sebebiyle eleştirilmiştir. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), “Daha önce Ebû Seleme'den kendi görüşü olarak naklettiği bir haberi başka bir sefer Ebû Seleme'nin Ebû Hureyre'den rivâyeti olarak naklederdi. Bu sebeple insanlar onun hadislerine temkinli yaklaşırlar.”²¹³ diyerek ravinin eleştirilmesinin sebebini açıklamıştır. Ahmed b. Hanbel de onun hakkında “Muhammed b. Amr, bir gruba mürsel rivâyet ettiği bazı hadisleri başka bir gruba müsned rivâyet ederdi, onun hadislerinde *ıztırab* vardır.”²¹⁴ demiştir. İbn Receb el-Hanbelî de Muhammed b. Amr'ı “Sıdk ve hıfz ehli olmakla birlikte hadislerinde çokça vehim bulunur. Ancak bu vehim hadislerinin çoğunda olacak şekilde gâlib değildir” sözleriyle vasıflandırdığı râviler arasında zikretmiştir.²¹⁵ Râvi hakkındaki bu değerlendirmeler söz konusu hadisteki mürsel-mevsûl ihtilafının esasen Muhammed b. Amr'dan kaynaklanabileceğini de düşündürmektedir. Bununla birlikte tespit edilen tariklerde hadisi mürsel olarak rivâyet eden tek kişi, kendisinden mevsûl rivâyetin de nakledildiği Hammâd b. Seleme

²¹² Bir hadisin muhtelif senedlerinin veya genel olarak hadislerin senedlerinin kendisinde birleştiği ve senedlerin ondan itibaren farklı kollara (vecihlere/tariklere) ayrıldığı râvi hadis ilminde medâr olarak ifade edilmiştir. (Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009, s. 174.)

²¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 773.

²¹⁴ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 403.

²¹⁵ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 397.

olduğundan²¹⁶ söz konusu ihtilafın ya Hammâd'dan ya da onun râvilerinden kaynaklanması da muhtemel görünmektedir.

Hadisi Muhammed b. Amr'dan muttasıl senedle nakleden Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf, Saîd b. Ebû Arûbe'ye uzun müddet mülâzemet etmiş ve onun meclislerinde müstemlîlik görevinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel bir rivâyette "Saîd'in hadislerini iyi bilir"²¹⁷ dediği Abdülvehhâb hakkında başka bir rivâyette "Hadisleri zayıftır" (daîfü'l-hadis)²¹⁸ diyerek râvinin genel durumuyla ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Osman b. Ebû Şeybe (ö. 239/853) ise onun hakkında "Yalancı değildir ancak kendisine itimad edilecek biri de değildir." demiştir.²¹⁹ Buhârî, Abdülvehhâb'ın durumunu "Âlimlerin nazarında kavî değildir, hadisleri alınır."²²⁰ sözüyle ifade etmiştir. Bezzâr, Nesâî ve Ebû Hâtim de râvi hakkında Buhârî'yle aynı kanaati paylaşmışlardır.²²¹ Tespit edilebildiği kadarıyla yalnızca Yahyâ b. Maîn ve Dârekutnî Abdülvehhâb b. Atâ'ı tevsik etmiş, İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.²²² Abdülvehhâb b. Atâ hakkında nakledilen bu görüşler onun güvenilirlik açısından Hammâd b. Seleme'ye kıyasla daha aşağı seviyede olduğunu ve Hammâd'ın teferrüd ettiği hadisi takviye edebilecek kadar sağlam bir râvi olmadığını göstermektedir. Muhtemelen Buhârî'nin Abdülvehhâb rivâyetini ihmal ederek hadisi müsned rivâyet eden tek kişinin Hammâd olduğunu söylemesi de bu sebeplerdir. Birinci bölümde de açıklandığı gibi bu durum mütekaddim dönem âlimlerinin hadis değerlendirmelerinde görülen bir durumdur.

Hammâd b. Seleme, Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) ve Humeyd et-Tavil'in (ö. 143/760) hadisleri söz konusu olduğunda en güvenilir râvi olarak kabul edilmiş ancak

²¹⁶ Bezzâr ve Dârekutnî her ne kadar hadisi Muhammed b. Amr'dan mürsel olarak rivâyet eden pek çok kişi olduğunu söylemişse de araştırma neticesinde bunlardan sadece Hammâd b. Seleme rivâyeti tespit edilebilebilmiştir.

²¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 292.

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 294.

²¹⁹ "ليس بكذاب ولكن ليس هو ممن يتكل عليه" İbn Şahin, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî Sâmerî, Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404, s. 167.

²²⁰ "ليس بالقوي عندهم وهو يحتمل" Buhârî, *ed-Duafâu's-sagîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyd, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986/1406, s. 80.

²²¹ "Hadis rivâyetinde kavî değildir. Bununla birlikte âlimler onun hadislerini almış (وقد احتمل حديثه أهل العلم) ve ondan rivâyet etmişlerdir." (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 399); "Kavî değildir." (Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1985/1405, s. 163.); "Hadisleri alınır, doğru sözlüdür (محل الصدق), âlimlerin nazarında kavî değildir." (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarabad: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1272/1952, VI, 72).

²²² İbn Şahin, *Sikât*, s. 167; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 294; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, Haydarabad: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973, VII, 133.

diğer hocalarının bazı rivâyetlerinde hata yapması sebebiyle eleştirilmiştir.²²³ Öte yandan Hammâd'ın ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıflaması da²²⁴ bu dönemde rivâyet ettiği bazı hadislerde hatalar yapmasına sebep olmuştur. Elbette bu iki durum onu zayıf râvi seviyesine indirmemiştir. Birinci bölümde de ifade edildiği gibi hata ve yanılma fitrî bir durumdur ve âlimler, hatalı rivâyetleri çoğunluğu teşkil etmediği sürece râvinin hata yapmasını onun tad'îfini gerektiren bir durum olarak görmemişlerdir. Bununla birlikte Hammâd hakkında söylenenler her ne kadar onun cerhini gerektirmese de teferrüd ettiği rivâyetlerde ihtiyatlı olmayı icap ettirmektedir. Hammâd'ın bizzat kendi rivâyetleri arasında görülen ihtilaf sebebiyle de bu hadisin daha titiz bir incelemeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Yukarıda açıklandığı üzere âlimlerin ortak kanaati, Hammâd b. Seleme'nin iki farklı rivâyeti arasında mürsel olanın daha sahîh olduğu yönündedir. Dârekutnî bu tercihin sebebini hadisi mürsel rivâyet edenlerin sayısının daha fazla olmasıyla açıklamışken diğer âlimler tercih sebeplerini sarih bir şekilde ifade etmişlerdir. Hammâd'ın bu hadisteki râvilerinin cerh-ta'dîl yönünden durumlarının incelenmesi, mürsel rivâyetin tercih edilmesinin Dârekutnî'nin ifade ettiği gibi sadece sayı açısından çokluğa mı yoksa bunun yanında farklı gerekçelere de mi dayandığını ortaya çıkaracaktır.

Ebû Velîd Hişam b. Abdülmelik ve Yahyâ b. Sellâm hadisi Hammâd'dan mevsûl olarak rivâyet eden râvilerdir. Ebû Velîd, âlimlerin kendisinden övgüyle bahsettiği güvenilir bir râvidir.²²⁵ Hakkında herhangi cerh ifadesi bulunmamaktadır. Ancak Ebû Hâtim'in "Hammâd b. Seleme'den dinlediği hadislerin problemlili olduğu söylenmiştir. Muhtemel ki bununla Hammâd'ın ömrünün son yıllarında ondan hadis dinlediği kastedilmiştir. Çünkü ömrünün sonuna doğru Hammâd'ın hafızası zayıflamıştır."²²⁶ sözü Ebû Velîd'in Hammâd'dan rivâyet ettiği hadislerin bir kısmının kendisine itimad edilecek rivâyetler olmadığını düşündürmektedir. Hadisi mevsûl rivâyet eden ikinci kişi Yahyâ b. Sellâm hakkında Ebû Zür'a er-Râzî "la be'se bihi,²²⁷ bazı hadislerinde yanılmıştır." derken Ebû Hâtim er-Râzî "Basralı şeyh, sadûk bir râvidir" demiştir. İbn Hibbân da es-

²²³ Müslim, *Temyîz*, s. 218; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 197-200.

²²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 66; Beyhakî, *Kübrâ*, IV, 159.

²²⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 647-648.

²²⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 66.

²²⁷ Ebû Zür'a'nın bu ifadeyi güvenilir râviler hakkında kullandığı söylenmiştir. (Yücel, *Tenkit Terimleri*, s. 145)

Sikât'ta zikrettiği bu râvi için “Bazı hadislerinde yanılmıştır.” ifadesini kullanmıştır. İbn Adî ve Dârekutnî ise Yahyâ b. Sellâm'ı tad'îf etmiştir.²²⁸ Kütüb-i sitte müelliflerinden hiçbirinin rivâyetini almadığı bu râvinin, kendisine itimad edilemeyecek kadar zayıf olduğu görünmektedir.²²⁹

Yahyâ b. Maîn'in “Hammâd b. Seleme'nin hadislerini yazmak isteyen kişi Affân b. Müslim'e gitsin”²³⁰ diyerek Hammâd'ın talebeleri arasında öne çıkardığı Affân, hadisi mürsel olarak rivâyet eden râvilerdendir. İbn Maîn, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Affân'a duyduğu güveni ise şu sözleriyle anlatmıştır: “Yahyâ, Affân'ın kendisine mütâbaat ettiği bir hadis hatalı dahi olsa değiştirmez, hadiste ısrar ederdi. Ama Hammâd'dan rivâyet ettiği bir hadiste Affân ona muhalefet ederse Yahyâ hadisten vazgeçer, rivâyet etmezdi.”²³¹ İbn Maîn bir başka rivâyette ise Ebû Velîd ve Affân'ın ihtilaf ettikleri bir hadiste hangisinin tercih edileceğini şu sözleriyle açıklamıştır:

Ebû Velîd ve Affân, Hammâd'dan rivâyet ettikleri bir hadiste ihtilaf ederlerse Affân'ın rivâyeti tercih edilir. Şu'be'nin ve diğerlerinin hadislerinde de aynı şekilde Affân'ın rivâyeti tercih edilir. Affân, Ebû Velîd'den daha güvenilir (أثبت) ve daha zekidir (أكيس). Bununla birlikte Ebû Velîd de oldukça güvenilir (ثبت ثقة) bir râvidir.²³²

Ahmed b. Hanbel'e Affân'ın rivâyet ettiği bir hadis için “Affân'a bu hadiste kim mütâbaat etmiştir?” diye sorulduğunda o “Affân'ın mütâbaat edilmeye ihtiyacı mı vardır?!” diyerek tek başına kalsa dahi Affân'ın rivâyetinin makbul olduğunu ifade etmiştir.²³³

Affân'ın güvenilirliği hakkında âlimlerin övgü ifadeleri nakledilenlerle sınırlı değildir. Özellikle Hammâd b. Seleme'nin hadisleriyle ilgili onun hakkında söylenenler söz konusu hadiste görülen muhalefetin çözümüne katkı sağlayacaktır. Bu konudaki nakiller gösteriyor ki Affân b. Müslim, döneminin râvileri arasında öne çıkan ve Hammâd

²²⁸ Yahya b. Sellâm hakkında nakledilen bilgiler ve daha fazlası için bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1423/2002, VIII, 447-449.

²²⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, Yahya b. Sellâm'ın Hammâd'dan rivâyet ettiği bir hadisi “Müslim'in şartlarına göre sahih bir hadistir. Buhârî ve Müslim kitaplarına almamıştır” diyerek tashih etmiştir. Zehebî ise “Yahyâ b. Sellâm zayıftır, hiç kimse onun hadisini (kitabına) almamıştır” diyerek Hâkim'in bu hükmüne itiraz etmiştir. (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 37)

²³⁰ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 707.

²³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 518. “hatalı olsa dahi” ibaresi yine Yahya el-Kattân'dan nakledilen “Affân'ın bana muvafakat ettiği bir hadiste başkalarının muhalefet etmesini umursamam” (İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 319) sözüyle birlikte düşünüldüğünde söz konusu hatanın başkalarının muhalefeti şeklinde anlaşılması mümkün olabilir.

²³² İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 516.

²³³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 517.

b. Seleme'nin hadislerinde mütehasıs kabul edilen bir râvidir.²³⁴ Yahyâ el-Kattân ve Ahmed b. Hanbel'e göre onun bir hadiste teferrüd etmesi hadisine zarar vermeyen bir durumdur. Mezkûr hadiste ise daha önce de ifade edildiği gibi Affân b. Müslim'e mütâbaat edilmiştir. Abdülvâhid b. Gıyâs hadisi Hammâd'dan mürsel rivâyet ederek Affân b. Müslim'e mütâbaat etmiştir. Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî ve Enes b. İyâd da hadisi Muhammed b. Amr'dan mürsel rivâyet eden râvilerden bazılarıdır.²³⁵ Mütâbaat eden bu râviler her ne kadar güvenilirlikte Affân'ın seviyesinde olmasalar da rivâyetleri bir bütün olarak Affân'ın mürsel rivâyetini destekleyici mahiyette kabul edilebilir.

Hammâd b. Seleme'nin râvileri hakkında yapılan araştırma neticesinde söz konusu hadisteki ihtilafın temelde Ebû Velîd'le Affân b. Müslim'in rivâyetleri arasında olduğu söylenebilir. Zira hadisi Hammâd'dan rivâyet eden diğer râviler güvenilirlik açısından bu iki râviye kıyasla daha alt seviyedelerdir. Ebû Velîd, Hammâd'ın hafızası zayıfladıktan sonra ondan hadis dinlediği için tenkid edilirken Affân b. Müslim, Hammâd'ın en güvenilir talebesi olarak görülmüştür. Ebû Velîd ve Affân arasında Hammâd'dan naklettikleri bir hadiste ihtilaf görülürse Affân'ın rivâyetinin tercih edileceği de âlimler tarafından belirtilmiştir. Tüm bunlara binâen Hammâd b. Seleme'den rivâyet edilen mürsel hadisin daha sahîh olduğu söylenebilir. Nitekim Dârekutnî'nin sarîh bir şekilde ifade ettiği tercihi de bu yöndedir. Muhtemelen Buhârî ve diğer münekkitlerin mevsûl rivâyeti teferrüd ve muhalefet şeklinde nitelemeleri de aynı tercihe işaret etmektedir.

Muasır âlimlerden Ahmed Muhammed Şakir (ö. 1377/1958), Affân'ın Hammâd'dan rivâyet ettiği mürsel tariki "İnkıtâ' sebebiyle isnadı zayıftır. Ebû Seleme, Ebû Bekir'e idrâk edememiştir, ondan rivâyetleri mürseldir."²³⁶ diyerek tad'if ederken Abdulvehhâb'ın mevsûl rivâyetini tashîh etmiştir.²³⁷ Şuayb el-Arnaût, Affân'ın mürsel

²³⁴ Muhtemelen Dârekutnî de Affân'ın Hammâd'ın râvileri arasındaki bu öncelikli konumuna istinaden onun rivâyetini asıl kabul etmiş ve mürsel rivâyet eden diğer râvileri Affân'a mütâbi olarak zikretmiştir.

²³⁵ Her ne kadar zikredilen isimler dışında hadisi mürsel rivâyet eden başka râviler tespit edilemediyse de Dârekutnî'nin "Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, Enes b. İyâd ve daha birçok kişi hadisi ... mürsel rivâyet ederek Affân b. Müslim'e mütâbaat etmiştir" sözüne dayanarak "râvilerden bazılarıdır" ifadesi kullanılmıştır.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995, I, 190. (nâşirin değerlendirmesi)

²³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 198. (nâşirin değerlendirmesi)

rivâyeti için “sahîh li gayrihi” hükmünü verirken²³⁸ Abdülvehhâb’ın mevsûl rivâyeti için de “İsnadı hasendir, Muhammed b. Amr b. Alkame’nin hadisleri sahîh mertebesinde değildir.”²³⁹ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Nâsiruddin el-Elbânî de bu iki rivâyet hakkında benzer bir değerlendirme yapmıştır.²⁴⁰ Bu üç âlim rivâyetler arasındaki mürsel-mevsûl ihtilafını hadisin sıhhatine zarar veren bir illet olarak görmemiş aksine mevsûl rivâyeti mürsel rivâyetin destekleyicisi olarak görmüşlerdir.

Hâmmâd b. Seleme’den mevsûl ve mürsel olarak iki farklı şekilde rivâyet edilen bu hadis bağlamında birinci bölümde ifade edilen iki farklı hadis tenkid metodunun da görülme imkânı olmuştur. Rivâyet dönemi hadis münekkidi, söz konusu rivâyetlerle ilgili hükümlerinde râviler hakkındaki genel kanaatlerle yetinmemiş, hocanın talebeleri arasındaki tabaka ve derece farklarını göz önünde bulundurmuşlar²⁴¹ ve mürsel olan rivâyeti mevsûl rivâyete tercih etmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu tercih mürsel hadisin mutlak anlamda sahîh olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira münekkid âlimlerin buradaki çabası, râvinin hadisi hangi şekilde rivâyet ettiğini tespit etmektir. Hadis hakkındaki görüşleri nakledilen muasır âlimler ise hadisin bir râviden iki farklı şekilde rivâyet edilmesini çözümlenmesi gereken bir ihtilaf olarak görmemişler ve hadisi sadece isnaddaki inkitâ ve Muhammed b. Amr’ın cerh-ta’dîl durumu bağlamında değerlendirmişlerdir. Bu durum, söz konusu muasır âlimlerin hadisin tashîh ve tad’îfi konusunda illet tespitini göz ardı ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

2.1.2 Aslı Mevkûf Olan Hadisin Merfû Rivâyet Edilmesi

حدثنا عبد الله بن معاوية الجمحي حدثنا حماد بن سلمة عن قتادة عن الحسن عن سمرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من ملك ذا رحمٍ محرّمٍ فهو حر." وقال محمد بن بكر: حدثنا حماد بن سلمة عن قتادة وعاصم الأحول عن الحسن عن سمرة عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله، وقال: "ذا محرّم من ذي رحم فهو حر."

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 226. (nâşirin değerlendirmesi)

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 241. (nâşirin değerlendirmesi)

²⁴⁰ Nâsiruddin el-Elbânî, *Muhtasarü eş-Şemâilî'l-muhammediyye*, Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1406/1985, s. 425.

²⁴¹ Bir hocanın talebeleri arasındaki tabaka ve derece farklarının hadislerin illetlerini tespit etmedeki önemi ve âlimlerin bu konudaki hassasiyetleri müstakil bir çalışmanın da konusu olmuştur. Abdüsselam Ebû Semha, *Ma'rifetu ashâbi'r-ruvât ve eseruhâ fi't-ta'lîl: dirâse nazariyye ve tatbikiyye fi ileli ashâbi'l-A'meş*, Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.

سألت محمدا عن هذا الحديث فلم يعرفه عن الحسن عن سمرة إلا من حديث حماد بن سلمة. قال: ويروى عن قتادة عن الحسن عن عمر

هذا الحديث أيضا.²⁴²

“Abdullah b. Muâviye el-Cümeihî → Hammâd b. Seleme → Katâde (b. Diâme) → Hasan (el-Basrî) → Semure (b. Cündeb)” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim mahremi olan bir yakınına mâlik olursa (yakını olan) o köle hürdür.*” Muhammed b. Bekir, “Hammâd b. Seleme → Katâde ve Âsım el-Ahvel → Hasan → Semure” isnadıyla Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu söyledi: “*Kim mahremi olan bir yakınına mâlik olursa (yakını olan) o köle hürdür.*”

Tirmizî şöyle dedi: Buhârî’ye bu hadisi sorduğumda o bunu “Hasan → Semure” isnadıyla sadece Hammâd’ın rivâyetiyle bildi ve şöyle dedi: “Bu hadis, ‘Katâde → Hasan → Ömer (b. Hattâb)’ isnadıyla (mevkûf olarak) da rivâyet edilmiştir.”

Tirmizî’nin Buhârî’den aktardığı bu değerlendirmeye göre Katâde b. Diâme’den (ö. 117/735) nakledilen bu hadis, merfû olarak sadece Hammâd b. Seleme tarafından rivâyet edilirken farklı bir rivâyette/rivâyetlerde yine Katâde tarikiyle Ömer b. Hattâb’dan (ö. 23/644) mevkûf olarak da rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla hadisin merfû rivâyetiyle teferrüd eden Hammâd, aynı zamanda hadisi mevkûf rivâyet eden diğer râvi(lere) de muhalefet etmiş olmaktadır.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819),²⁴³ İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849),²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel,²⁴⁵ İbn Mâce (ö. 273/887),²⁴⁶ Ebû Dâvûd,²⁴⁷ Nesâî (ö. 303/915),²⁴⁸ İbnü’l-Cârûd (ö. 307/919-20),²⁴⁹ Taberânî (ö. 360/971),²⁵⁰ Hâkim en-Nîsâbü’rî²⁵¹ ve Beyhakî²⁵² Hammâd b. Seleme’nin mezkûr hadisini kitaplarında tahrîc etmişlerdir.

²⁴² Tirmizî, *el-İlel*, s. 211.

²⁴³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1419/1999, II, 227.

²⁴⁴ Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Muhammed Avvâme, Cide: Dâru’l-Kıble, 1427/2006, X, 510.

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, 338, 365, 377.

²⁴⁶ İbn Mâce, “İtk”, 5.

²⁴⁷ Ebû Dâvûd, “İtk”, 8.

²⁴⁸ Nesâî, *Kübrâ*, V, 13-14.

²⁴⁹ İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ mine’s-sünneni’l-müsnede an Rasûlillah*, Doha: Vizâratu’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1436/2015, 417.

²⁵⁰ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983, VII, 205; a. mlf., *el-Mu’cemu’l-evsat*, nşr. Tarık b. İvadullah ve Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995, II, 118.

²⁵¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 233.

²⁵² Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 488; a. mlf., *es-Sünenü’l-sagîr*, nşr. Abdulmu’tî Emin Kal’acî, Karaçi: Câmi’atu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1410/1989, IV, 208.

Ebû Dâvûd ve Nesâî, Hammâd'ın merfû rivâyetini naklettikten sonra aynı metni “Saîd b. Ebû Arûbe → Katâde” tarikiyle Ömer b. Hattâb'dan mevkûf, Hasan el-Basrî'den (ö. 110/728) ve Cabir b. Zeyd'den (ö. 93/711) de maktû olarak tahrîc etmişlerdir.²⁵³ Nesâî aynı metni “Hişâm ed-Destüvâî → Katâde” isnadıyla da maktû olarak rivâyet etmiştir.²⁵⁴ Nesâî Katâde'nin rivâyetlerinin ardından hadisin Esved b. Yezîd en-Nehâî (ö. 75/694) tarikiyle nakledilen mevkûf rivâyetlerini de kitabına almıştır.²⁵⁵ Buna göre hadisi Katâde'den merfû olarak rivâyet eden Hammâd b. Seleme, Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/772) ve Hişâm ed-Destüvâî'ye (ö. 153/770) muhalefet etmiştir.

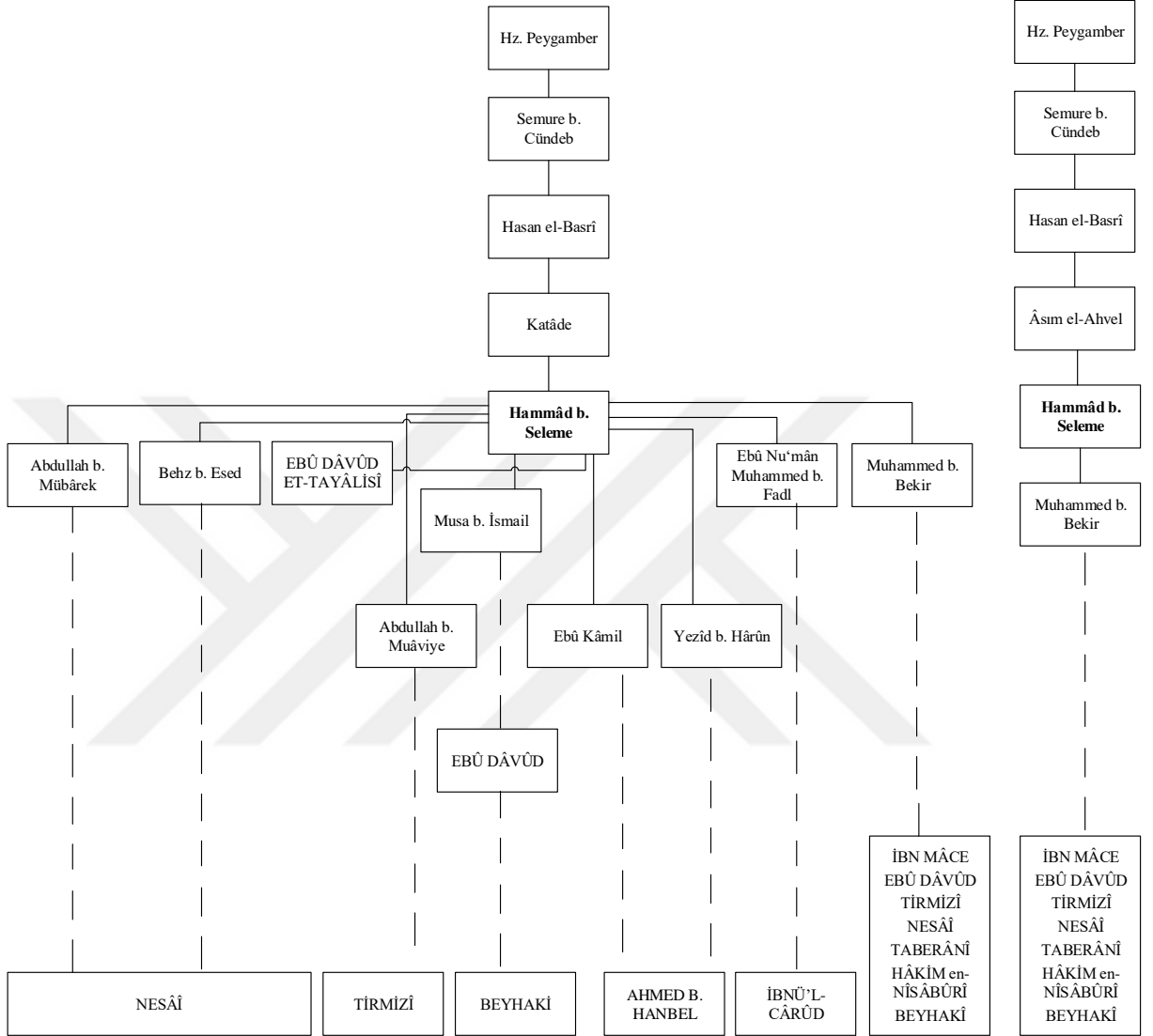
---

²⁵³ Ebû Dâvûd, “İtk”, 8; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, V, 13-15.

²⁵⁴ Nesâî, *Kübrâ*, V, 14.

²⁵⁵ Nesâî, *Kübrâ*, V, 15-16.

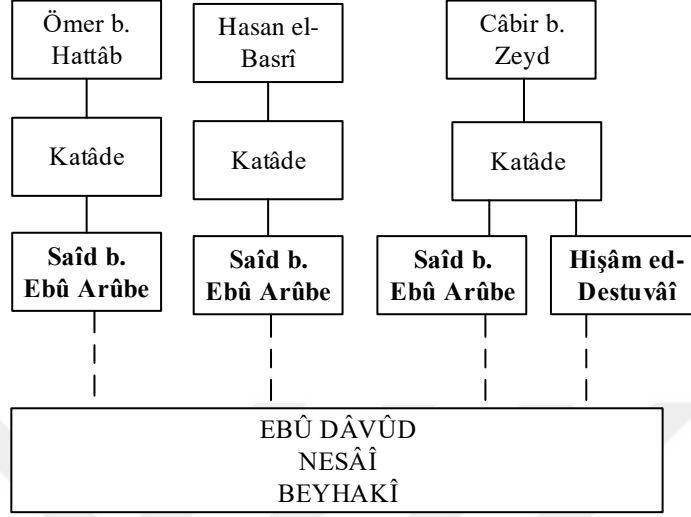
Şema 2
Aslı Mevkûf Olup Merfû Rivâyet Edilen Hadisin İsnad Şeması

(Merfû Rivâyetler)

Şema 2 - Devam
Aslı Mevkûf Olup Merfû Rivâyet Edilen Hadisin İsnad Şeması

(Mevkûf ve Maktû Rivâyetler)

Hammâd, İbn Ebû Arûbe ve Hişâm arasındaki bu ihtilaf, söz konusu üç râvinin Katâde'nin talebeleri arasındaki konumunu araştırmayı gerektirmektedir. Yahyâ b. Maîn, Abdurrahman b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel, Katâde'nin râvileri arasında en güvenilir kişinin Saîd b. Ebû Arûbe olduğunu söylemişlerdir. Bu âlimler İbn Ebû Arûbe'den sonra en güvenilir râviler olarak da Şu'be b. Haccâc, Hemmâm b. Yahyâ el-Avzî (ö. 164/780) ve Hişâm ed-Destuvâî'yi zikretmişlerdir. Berdîcî de Katâde'nin râvilerini (en güvenilir olan) *huffâz* ve (onlardan daha aşağı derecedeki) *şuyûh* şeklinde ikiye ayırmıştır. Ona göre Katâde'nin huffâz râvilerinin sayısı üçtür ve onlar Şu'be, Hişâm ve Saîd'dir. Hammâd b. Seleme, Hemmâm b. Yahyâ ve Ebân b. Yezid el-Attâr (ö. 160/776) ise Katâde'nin şuyûh râvileri arasındadır. Berdîcî'ye göre şuyûh râvilerden biri huffâzdan birine muhalefet ederse, hâfız olanın rivâyeti tercih edilir.²⁵⁶ Öte yandan Hammâd'ın Katâde'nin rivâyetlerinde çok hata yaptığı da söylenmiştir.²⁵⁷

Buhârî'nin *İlel*'deki değerlendirmesi yukarıda nakledilen bilgiler ışığında değerlendirildiğinde rivâyetin tad'îfine yönelik olduğu düşünülebilir. Zira Katâde'nin rivâyetlerinde zabtının zayıf olması sebebiyle tenkide uğrayan Hammâd, Katâde'den

²⁵⁶ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 693-99.

²⁵⁷ Müslim, *et-Temyîz*, s. 218.

rivâyet ettiği bu hadiste teferrüd etmiş ve kendisinden daha güvenilir olan Saîd b. Ebû Arûbe ve Hişâm ed-Destüvâî'ye muhalefet etmiştir. Bu durum onun teferrüdünü şüpheli duruma düşürmüştür. Diğer münekkidlerin bu hadis hakkındaki kanaatleri de Buhârî'nin söz konusu değerlendirmedeki maksadını anlamaya yardımcı olacaktır.

Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre Hammâd b. Seleme'nin râvisi Musa b. İsmail (ö. 223/837) hadisi rivâyet ederken "Hammâd'ın zannettiğine göre Semure'den..." diyerek hocasının isnadda Semure'yi zikretme hususundaki tereddüdünü ifade etmiştir. Ebû Dâvûd, "Bu hadisi sadece Hammâd b. Seleme rivâyet etmiştir, o da hadiste şüpheye düşmüştür" dedikten sonra hadisi, Saîd b. Ebû Arûbe'nin mevkûf ve maktû rivâyetlerini nakletmiş ve ardından "Saîd, Hammâd'dan daha hâfızdır" diyerek Hammâd'ın bu hadiste yanlışlığına işaret etmiştir.²⁵⁸ Nesâî de *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Hammâd'ın merfû rivâyetinin ardından önce Saîd ve Hişâm'ın Katâde'den naklettikleri mevkûf ve maktû rivâyetleri, ardından da hadisin mevkûf rivâyetinde Katâde'ye mitâbaat eden Esved b. Yezîd'in hadisini tahrîc etmiştir. Kitabında genellikle önce hatalı rivâyeti verip ardından sahîh rivâyeti zikrederek hadislerin illetlerine işaret ettiği bilinen Nesâî'nin²⁵⁹ söz konusu hadisleri tahrîc ederken gözettiği sıralama, onun da Ebû Dâvûd gibi Hammâd'ın rivâyetini hatalı bulduğunu düşündürmektedir. Bu hadis hakkında değerlendirme yaptığı tespit edilen bir diğer âlim de Beyhakî'dir. Müellif, *es-Sünenü'l-kübrâ*'da hadisi naklederken Hammâd'ın teferrüd ve şüphesine işaret ettikten sonra Buhârî'nin *el-İlelül-kebîr*'deki değerlendirmesini de nakletmiştir.²⁶⁰ Beyhakî bir başka eserinde ise hadisle ilgili şunları söylemiştir:

Hammâd b. Seleme'nin teferrüd ettiği ve aynı zamanda tereddüt ettiği bir hadiste kendisinden daha güvenilir bir râvi ona muhalefet ederse onun bu hadisinde tevakkuf edilir. Nitekim Buhârî de bu hadisin zayıf olduğuna işaret etmiştir. Ali b. el-Medînî de "Bu hadis bana göre münkerdir." demiştir.²⁶¹

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Itk", 8.

²⁵⁹ Yasir Şimâlî, *el-Vâdih fi menâhici'l-muhaddisîn*, Amman: Dâru'l-Hamid, 1427/2006, s. 256.

²⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*,

²⁶¹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdülmu'ti Emin Kal'acî, Karaçi: Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1412/1991, XIV, 406-407.

Beyhakî'nin bu sözleri hadis hakkındaki kendi kanaatini gösterdiği gibi *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Buhârî'den naklettiği değerlendirmeyi de hadisin tad'îfi yönünde anladığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi Hammâd'ın Katâde'den teferrüd ettiği bu hadisin muallel olduğu hususunda Ali b. el-Medîni, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Beyhakî ittifak etmiştir. Bu münekkitlere göre hadisteki illet, râvinin kendisinden daha güvenilir râvilere muhalefet ederek aslı mevkûf olan hadisin merfû rivâyetinde teferrüd etmesidir. Bu münekkid âlimler söz konusu illeti tespit ederken, râvilerin hadisi kendisinden naklettikleri hocanın rivâyetlerindeki güvenilirlik derecelerini göz önünde bulundurmamışlardır. Aynı hadisi değerlendiren Elbânî, Şuayb el-Arnaût ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf ise Katâde'nin râvileri arasındaki güvenilirlik mertebelerini göz önünde bulundurmamışlar rivâyetler arasındaki ihtilafı çözülmesi gereken bir durum olarak görmemişlerdir.

Elbânî, Hammâd'ın teferrüd ettiği hadisi Katâde'nin farklı bir rivâyeti olarak yorumlamış ve Ebû Dâvûd'un "Saîd, Hammâd'dan daha hâfızdır." şeklindeki tercihinde de "Görüldüğü gibi Saîd, hadisi Katâde'den farklı şekillerde rivâyet etmiştir. Buna göre Hammâd'ın rivâyetinin de Katâde'den nakledilen bir başka tarik olması muhtemeldir." diyerek itiraz etmiştir.²⁶² Elbânî'nin bu yorumunda Hammâd'ın genel anlamda güvenilir bir râvi olarak kabul edilmesi ve güvenilir râvinin teferrüdünün de makbul olduğu kaidesinin etkili olduğu düşünülebilir. Şuayb el-Arnaût ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf ise hadisi Hasan el-Basrî'nin müdellis bir râvi olması açısından değerlendirmişlerdir. Arnaût, isnadı sika râvilerden oluşan bu hadis hakkında Hasan el-Basrî'nin *an* lafzıyla rivâyet ettiği için sahîh li gayrihî hükmünü verirken²⁶³ Ma'rûf aynı sebepten dolayı isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.²⁶⁴

---

²⁶² Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâu'l-galîl fi tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1399/1979, VI, 170.

²⁶³ İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009, III, 566.

²⁶⁴ İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1418/1998, IV, 146-147. *el-İlelü'l-Kebîr*'de 563 ve 654 numaralı hadislerde de râvi, aslı mevkûf olan bir hadisin merfû olarak rivâyetinde teferrüd etmiştir.

2.1.3. Senedde Fazladan Bir Râvinin Zikredilmesi

حدثنا الفضل بن سهل حدثنا حسين هو الجعفي عن زائدة عن عطاء بن السائب عن حرب بن عبيد الله عن السائب قال: حفظت من عبد

الله أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ فِي خَمْسٍ."

سألت محمدا عن هذا الحديث فلم يعرف هذا الحديث إلا من هذا الوجه من حديث زائدة. قال أبو عيسى: والسائب هو عندي السائب

بن مالك والد عطاء بن السائب، وعبد الله هو ابن عمرو.²⁶⁵

“Fadl b. Sehl → Hüseyin el-Cu‘fi → Zâide → Atâ b. Sâib → Harb b. Ubeydullah → Sâib” isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber, Abdullah (b. Amr)’a Kur’an’ı beş günde hatmetmesini tavsiye etmiştir.

Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisi Buhârî’ye sorduğumda o bunu sadece Zâide tarikiyle bildi. Sâib, bana göre Atâ b. Sâib’in babası Sâib b. Mâlik’tir. Abdullah da Abdullah b. Amr’dır.

Tirmizî’nin bu nakli, her ne kadar Zâide b. Kudâme’nin (ö.161/777) hadiste teferrüd ettiğine işaret ediyorsa da söz konusu teferrüdün hadisin sıhhatine etkisi konusunda yeterince açık değildir.

Tirmizî’nin “Zâide → Atâ b. Sâib → Harb b. Ubeydullah → Sâib” isnadıyla naklettiği rivâyet incelenen kaynaklar arasında sadece Taberânî’nin *el-Mu‘cemu’l-kebîr*’inde tespit edilebilmiştir.²⁶⁶ Tahâvî de aynı hadisi nakletmiş ancak onun naklettiği rivâyette Zâide’nin isnadında Atâ ile babası Sâib arasında Harb b. Ubeydullah (ö. ?) zikredilmemiştir.²⁶⁷ Hişâm ed-Destüvâî,²⁶⁸ Hammâd b. Seleme,²⁶⁹ Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795),²⁷⁰ Abdulvâris b. Saîd (ö. 180/796),²⁷¹ Cerîr b. Abdülhamid (ö. 188/803), Ubeyde b. Humejd (ö. 190/805)²⁷² ve İsmail b. Uleyye (ö.193/808)²⁷³ de aynı hadisi Atâ’dan isnadda Harb’ı zikretmeksizin rivâyet etmişlerdir.

²⁶⁵ Tirmizî, *el-İlel*, s. 349.

²⁶⁶ Taberânî, *Kebîr*, XIII, 367. Taberânî’nin isnadında hadisi Abdullah’tan rivâyet eden Sâib b. Yezîd olarak kaydedilmiştir. Ancak muhakkikler Tirmizî’nin Atâ’nın babası Sâib b. Mâlik şeklindeki tespitinin daha doğru olduğunu söylemiştir.

²⁶⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, nşr. Muhammed Zehra en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994, II, 86.

²⁶⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, IV, 31; Taberânî, *Kebîr*, XIII, 563.

²⁶⁹ Bezzâr, *Müsned*, VI, 434.

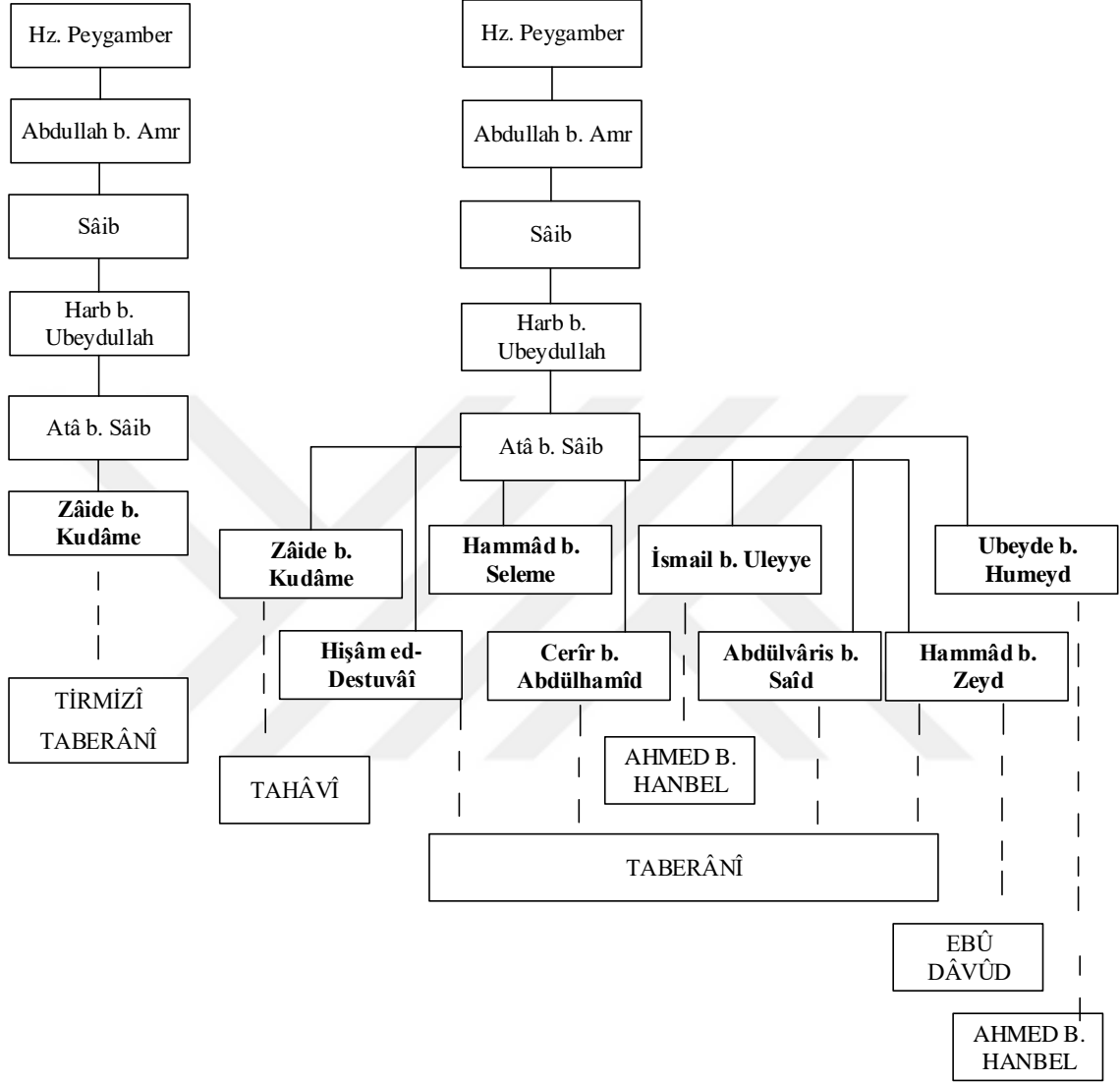
²⁷⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 323; Taberânî, XIII, 563.

²⁷¹ Taberânî, *Kebîr*, XIII, 562.

²⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 594.

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 52.

Şema 3
Senedinde Ziyade Râvi Zikredilen Hadisin İsnad Şeması

Zâide b. Kudâme el-Kûfi pek çok âlim tarafından tevsîk edilmiş, döneminin önde gelen râvilerindendir.²⁷⁴ Ancak söz konusu rivâyette Zâide, Atâ ile babasının arasında Harb'i zikrederek aynı hadisi Atâ'dan rivâyet eden 7 kişiye muhalefet etmiştir. Araştırma neticesinde Zâide'den Harb'in zikredilmediği bir rivâyetin de nakledildiğinin tespit edilmesi de rivâyetler arasındaki ihtilafın Zâid'in hocası Atâ'dan kaynaklanmış olma

²⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 361-362.

ihtimalini düşündürmektedir. Atâ b. Sâib'in, ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıflaması/ihtilâta uğraması sebebiyle tenkid edilmiş olması²⁷⁵ da bu ihtimali güçlendiren bir husustur. Bu durumda Atâ'dan ihtilâtından önce hadis dinleyenlerin tespit edilmesi ve söz konusu ihtilafın buna göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Abdulvâris, Cerîr ve İsmail ihtilâtından sonra Atâ'dan hadis alan râviler arasında sayılmış ve bu râvilerin Atâ'dan rivâyetleri tad'îf edilmiştir. Hişâm ve Hammâd b. Zeyd ise ihtilâtından önce Atâ'dan hadis dinleyenler arasında sayılmıştır.²⁷⁶ İbn Hacer'in Taberânî'den naklettiğine göre Zâide'nin semâi da Atâ'nın ihtilâtından öncedir.²⁷⁷ Hammâd b. Seleme'nin Atâ'dan rivâyetleri hakkında ise iki görüş nakledilmiştir: Yahyâ b. Maîn, Hammâd'ın Atâ'dan rivâyetlerinin sağlam olduğunu söylerken İbnü'l-Medîni, Hammâd'ın Atâ'dan hem ihtilâtından önce hem de sonra hadis dinlediğini ve bu iki semâini birbirinden ayıramadığını söylemiştir.²⁷⁸

Nakledilen bu bilgilere göre Hişâm, Zâide ve Hammâd b. Zeyd ihtilâtından önce Atâ'dan hadis dinledikleri konusunda ihtilaf yoktur. Bu durumda söz konusu hadisin bu üç râvinin rivâyetleri üzerinden değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. İsnadda Harb b. Ubeydullah'ı zikrederek teferrüd eden Zâide'den Harb'in zikredilmediği bir rivâyetin daha nakledilmesi söz konusu teferrüde şüpheyi yaklaştırmayı gerektiren Hişâm ed-Destüvâi ve Hammâd b. Zeyd'in Harb'i zikretmeme hususunda ittifak etmeleri bu rivâyetin daha doğru olduğunu düşündüren bir karine olarak kabul edilebilir. Bilgisayar ortamında yapılan bir taramada "Atâ → Harb → Sâib" isnadıyla nakledilen tek rivâyetin mezkûr hadis olduğu görülürken Atâ'nın doğrudan babasından naklettiği 200 den fazla rivâyet tespit edilmiştir. Bu durum, Zâide'nin teferrüdüne şüpheyi yaklaştırmayı gerektiren bir başka husus olarak düşünülebilir.

Netice itibariyle Zâide'nin kendisinden iki farklı rivâyetin gelmesi, teferrüd ettiği rivâyette Hişâm ve Hammâd'ın hadislerinde olmayan bir ziyadenin bulunması ve Atâ'nın Harb vasıtasıyla babası Sâib'den naklettiği başka bir hadisin tespit edilememesi Zâide'nin teferrüdünün kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Muhtemelen Tirmizî de "Bu hadisi Buhârî'ye sorduğumda o bunu sadece Zâide tarikiyle bildi." derken Buhârî'nin hadisi

²⁷⁵ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 734; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 491-495.

²⁷⁶ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 735-736.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 494.

²⁷⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 735.

tad'if ettiğine işaret etmiştir. Bu hadis hakkında yapılan araştırma, güvenilir olduğu konusunda pek çok münekkid âlimin ittifak ettiği ve hakkında hiçbir cerh ifadesi tespit edilemeyen Zâide b. Kudâme gibi sika bir râvinin ziyadesinin dahi mutlak olarak kabul edilmemesi ve hadisin farklı açılardan incelenmesi gerektiğini göstermiştir.

2.1.4. Kalb

Bir hadisin isnadını başka bir hadise terkîb etmek veya bir râvinin hadisini başka bir râvinin hadisiymiş gibi rivâyet etmek senedde görülen kalb şekillerindedir.²⁷⁹ *el-İlelî'le-kebîr*'de sika râvinin bu şekildeki bir hatası sebebiyle ta'lîl edilen iki hadis tespit edilmiştir.

2.1.4.1. Bir Hadisin İsnadının Başka Bir Hadise Terkîb Edilmesi

حدثنا عبد الله بن أبي زياد حدثنا شبابة عن شعبة عن بُكير بن عطاء عن عبد الرحمن بن يعمر "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ الدُّبَاءِ وَالْمَرْقَاتِ."

سألت محمدا فقال: هذا حديث شبابة عن شعبة. لم يعرفه إلا من حديث شبابة. قال محمد: ولا يصح هذا الحديث عندي.²⁸⁰

“Abdullah b. Ebû Ziyâd → Şebâbe → Şu‘be → Bukeyr b. Atâ → Abdurrahman b. Ya‘mer” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber sırlanmış kaplarda ve kabaklarda meşrubat saklamayı yasaklamıştır.

Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisi Buhârî'ye sordum o da şöyle cevap verdi: “Bu Şebâbe'nin Şu‘be'den rivâyet ettiği hadistir.” Buhârî bu hadisi sadece Şebâbe tarikiyle bildi ve “Bu hadis bana göre sahîh değildir” dedi.

Şebâbe b. Sevvâr'ın (ö. 206/821) Şu‘be'den rivâyet ettiği bu hadisi İbn Ebû Şeybe,²⁸¹ İbn Mâce²⁸² ve Nesâî²⁸³ kitaplarında tahrîc etmişlerdir. Şebâbe her ne kadar ircâ görüşünü benimsemekle eleştirilmişse de hadis rivâyeti söz konusu olduğunda güvenilir

²⁷⁹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s. 176.

²⁸⁰ Tirmizî, *el-İlel*, s. 309.

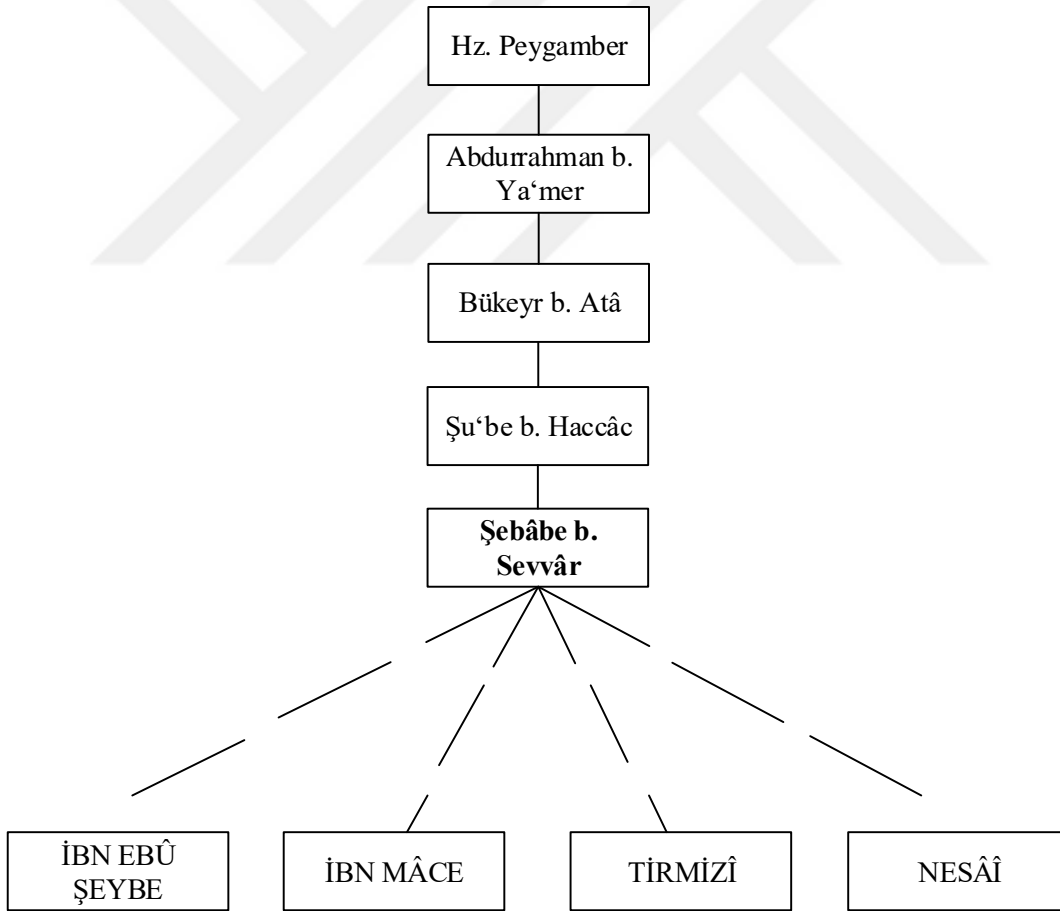
²⁸¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XII, 186-187.

²⁸² İbn Mâce, “Eşribe”, 14.

²⁸³ Nesâî, “Eşribe”, 32; a.mlf., *Kübrâ*, V, 88.

kabul edilmiş ve kütüb-i sitte müelliflerinin tamamı onun hadislerini kitaplarına almışlardır.²⁸⁴ Bununla birlikte Şebâbe, Şu‘be’nin önde gelen talebelerinden değildir.²⁸⁵ Şu‘be’nin en güvenilir râvileri olarak kabul edilen Yahyâ el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Muâz b. Muâz (ö. 196/811) ve Gunder (ö. 193/808) de söz konusu metni hocalarından naklettikleri halde hiçbiri “Şu‘be → Bukeyr b. Atâ → Abdurrahman b. Ya‘mer” isnadıyla rivâyet etmemiştir. Hadisi bu isnadla rivâyet eden tek kişi Şebâbe’dir ve o teferrüd ettiği bu rivâyetle ismi geçen râvilere muhalefet etmiştir. Bu durum Şebâbe’nin teferrüdüne şüphyle yaklaşmayı gerektirmiştir. Zira Şu‘be hadisi bu isnadla rivâyet etmiş olsaydı mezkûr râvilerin de hadisi hocalarından rivâyet etmiş olmaları beklenirdi.

Şema 4
Başka Bir Hadise Ait Senedin Terkîb Edildiği Hadisin İsnad Şeması

²⁸⁴ Râvi hakkındaki değerlendirmeler için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 130-131.

²⁸⁵ Şu‘be’nin önde gelen râvileri için bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlel*, II, 705.

Bukeyr b. Atâ'nın tercemesinde Süfyân es-Sevrî tarikiyle râvinin iki hadisini tahrîc eden Buhârî, aynı yerde Süfyân'ın "Bukeyr'in iki hadisi vardı, Şu'be bunlardan birini ondan dinledi diğerini dinlemedi." sözünü nakletmiş ve ardından Şebâbe'nin bu hadisini zikretmiş ve "sahîh değildir." diyerek hadisi reddetmiştir.²⁸⁶ Bu nakil, Buhârî'nin *el-İlelü'l-kebîr*'de sadece teferrüde işaret ederek ta'lîl ettiği hadisteki asıl problemin Şu'be'nin bu hadisi Bukeyr'den dinlememiş olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte isnaddaki bu durumun Şu'be'den mi yoksa hadisi Şu'be'den rivâyet eden Şebâbe'den mi kaynaklandığı açık değildir. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi Şebâbe'nin bu isnadla teferrüd etmesi ve Şu'be'nin önde gelen râvilerinin hadisi farklı isnadlarla rivâyet etmeleri söz konusu yanlışlığın Şebâbe'den kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de kendisine bu rivâyet sorulduğunda "Şu'be bu isnadla hac hakkındaki hadisi rivâyet etmiştir." diyerek Şebâbe'nin bu rivâyette yanlış olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁷ Ebû Hâtim de bu hadis hakkındaki "Bu, Şebâbe dışında kimsenin rivâyet etmediği münker bir hadistir, aslı yoktur." şeklindeki değerlendirmesiyle aynı hususa işaret etmiştir.²⁸⁸

Tirmizî de *el-İlelü's-sagîr*'de "İsnadı açısından garîb bir hadistir." dediği bu hadis için pek çok tarikten rivâyet edildiği halde Şu'be'den bu isnadla rivâyet eden tek kişinin Şebâbe olduğunu ve onun bu teferrüdü sebebiyle de hadisin garîb kabul edildiğini söylemiştir. Tirmizî Şebâbe'nin teferrüdünün reddedilmesini gerektiren sebebi ise şu sözleriyle ifade etmiştir: "Şu'be ve Süfyân es-Sevrî, 'Bukeyr b. Atâ → Abdurrahman b. Ya'mer' şeklindeki bu isnadla Hz. Peygamber'in 'Hac arafattır' buyurduğunu rivâyet etmişlerdir. Bu isnadla maruf olan hadis budur."²⁸⁹

Buraya kadar yapılan nakillerden, sika bir râvi olan Şebâbe'nin Şu'be'den teferrüd ettiği bu rivâyetin ta'lîlinde Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hâtim ve Tirmizî'nin ittifak ettikleri anlaşılmaktadır. Bu âlimlere göre Şebâbe başka bir hadisin isnadını bu hadise *kalbederek* yanlışmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla hadis münekkidleri arasında Şebâbe'nin söz konusu teferrüdünü kabul edilebilir gören tek âlim Ali b. el-Medînî'dir. Râvinin binlerce hadis dinlemiş olduğu bir hocasından *garîb* bir hadis rivâyet etmesi İbnü'l-Medînî'ye göre kabul edilebilir bir durumdur ve Şebâbe'nin teferrüdü de bu

²⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 111.

²⁸⁷ Ukaylî, *Kitâbu'd-duafâ*, nşr. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1420/2000, II, 577.

²⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, IV, 449.

²⁸⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlel*, II, 644-645.

şekilde değerlendirilmelidir.²⁹⁰ İbn Adî'nin İbnü'l-Medîni'nin bu değerlendirmesinin ardından Şebâbe'nin bu hadiste söz konusu isnadla teferrüd ettiğini ve Şu'be'den bu isnadla rivâyet edilen asıl hadisin hac hakkındaki hadis olduğunu söylemesi,²⁹¹ onun da hadisin ta'lîli konusunda yukarıdaki âlimlerle aynı kanaati paylaşarak İbnü'l-Medîni'nin bu görüşüne itiraz ettiğini düşündürmektedir.

Muasır âlimlerden Beşşar Avvâd ve Muhammed Avvâme de yukarıdaki münekkîd âlimler gibi Şebâbe'nin teferrüd ettiği bu rivâyeti ta'lîl ederken²⁹² Elbânî ve Şuayb Arnaût tashîh etmişlerdir.²⁹³ Arnaût "İsnadı sahîh, râvileri sikadır." diyerek hadisi tashîh ederken Şebâbe'nin teferrüdü sebebiyle Tirmizî'nin hadisi *garîb* kabul ettiğini söylemiş ardından da İbnü'l-Medîni'nin sözünü hadisin tashihine dayanak olarak zikretmiştir.²⁹⁴ Ancak yukarıda da zikredildiği gibi hadisi *garîb* kabul edip ta'lîl eden tek kişi Tirmizî değildir. Diğer yandan hadisin ta'lîlinde teferrüdün yanında Şu'be'nin önde gelen talebelerinin aynı metni farklı senedlerle hocalarından rivâyet etmeleri ve mezkûr senedin başka bir hadisle maruf olması etkili olmuştur. Arnaût'un bu hususlara değinmeksizin rivâyeti sadece sika râvinin teferrüdü bağlamında değerlendirmesi ve Tirmizî dışındaki diğer münekkîdlerin değerlendirmelerine değinmemiş olması onun bu hadis hakkında isnadın zahirinden hareketle hüküm verdiğini düşündürmektedir.

2.1.4.2 Bir Râvinin Hadisinin Başka Bir Râviden Rivâyet Edilmesi

حدثنا أبو السائب حدثنا حفص بن غياث عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر قال: "كُنَّا نَأْكُلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ نَمْشِي، وَنَشْرَبُ وَنَحْنُ قِيَامٌ."

فسألت محمدا عن هذا الحديث فقال: هذا حديث فيه نظر. قال أبو عيسى: لا يعرف عن عبيد الله إلا من وجه رواية حفص. وإنما يعرف من حديث عمران بن حدير عن أبي البرزى عن ابن عمر، وأبو البرزى اسمه يزيد بن عطار.²⁹⁵

²⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 514.

²⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 514.

²⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 186 (nâşirin değerlendirmesi).

²⁹³ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahihu Süneni İbn Mâce*, Riyad: Mektebetu't-Terbiyeti'l-Arabi li'd-Duveli'l-Halic, 1407/1986, ; İbn Mâce, *Sünen*, IV, 481 (nâşirin değerlendirmesi).

²⁹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, IV, 481 (nâşirin değerlendirmesi).

²⁹⁵ Tirmizî, *İlel*, s. 310-311.

“Ebû Sâib → Hafs b. Gıyâs → Ubeydullah → Nâfi’ ” isnadiyla nakledildiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Hz. Peygamber döneminde biz yürürken yer ve ayaktaiken içerdik.”

Tirmizî şöyle demiştir: Bu hadisi Buhârî’ye sordum o da “Bu hadis şüphelidir” (فيه نظر) dedi. Bu hadisin Ubeydullah’tan rivâyeti sadece Hafs tarikiyle bilinmektedir. Hadisin bilinen isnadı “İmrân b. Hudayr → Ebu’l-Bezerî → İbn Ömer” şeklindedir. Ebû’l-Bezerî’nin ismi Yezîd b. Utârid’dir.

İbn Ebû Şeybe,²⁹⁶ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel,²⁹⁷ Abd b. Humeyd,²⁹⁸ Dârimî,²⁹⁹ İbn Mâce,³⁰⁰ Tirmizî,³⁰¹ Bezzâr³⁰² ve İbn Hibbân³⁰³ bu hadisi Hafs tarikiyle rivâyet etmişlerdir. Hafs, âlimlerin tevsik ettiği bir râvidir. Özellikle kitabından rivâyet ettiği hadisleri övülmüştür. Ancak hafızasından rivâyet ettiği hadislerde tenkit edilmiştir.³⁰⁴ Söz konusu hadis de münekkid âlimlerin tenkit ettiği bu hadislerdendir. Buhârî’nin zikrettiği İmrân b. Hudayr’ın rivayetini ise İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Dâvûd, İbnü’l-Cârûd ve Tahâvî kitaplarında tahrîc etmişlerdir.

²⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XII, 279-280.

²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 113.

²⁹⁸ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, nşr. Ebû Abdullah Mustafa el-Advî, Riyad: Dâru Belensiye, t.y. II, 31.

²⁹⁹ Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, nşr. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Riyad: Dâru’l-Mugnî, 1412/2000, II, 1350.

³⁰⁰ İbn Mâce, “Et’ime”, 25.

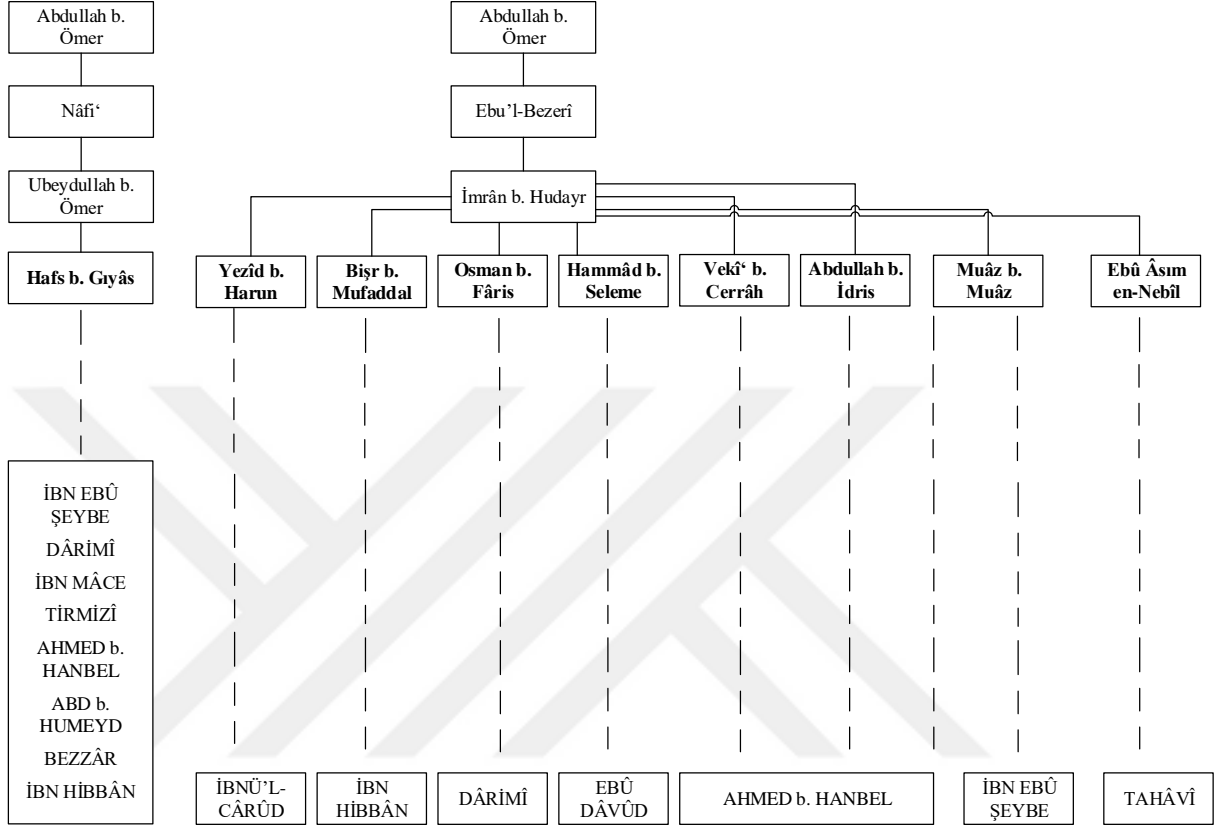
³⁰¹ Tirmizî, “Eşribe”, 11.

³⁰² Bezzâr, *Müsned*, XII, 139.

³⁰³ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993, XII, 141, 143.

³⁰⁴ Râvi hakkındaki değerlendirmeler için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 154-156.

Şema 5
Bir Râviye Ait Olduğu Halde Başka Bir Râviden Rivayet Edilen Hadisin İsnad Şeması

Buhârî *el-İlel*'de “fihi nazar” ibaresiyle değerlendirdiği bu hadisi *et-Târîhu'l-kebîr*'de de tad'îf etmiştir. Müellif söz konusu eserde hadisi önce “İmrân b. Hudayr → Ebu'l-Bezerî → İbn Ömer” isnadıyla zikretmiş ardından da “Hafs b. Gıyâs → Ubeydullah → Nâfi' → İbn Ömer” isnadını vermiş ve “Birincisi daha sahîhtir.” diyerek Hafs'ın hadisini tad'îf etmiştir.³⁰⁵ *et-Târîhu'l-kebîr*'deki bu değerlendirme, Tirmizî'nin “ قال أبو عيسى ” diyerek yaptığı açıklamanın da hocasının hadisi ta'lîl sebebini açıklayıcı nitelikte olduğunu göstermektedir. Buna göre hadisin illeti; Hafs b. Gıyâs'ın, İmrân b. Hudayr (ö. 147/764) isnadıyla maruf olan hadisi Ubeydullah b. Ömer'den (ö. 143/760) rivâyet etmesidir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Buhârî'den önce Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel de bu hadisi aynı gerekçeyle ta'lîl etmişlerdir. İbn Maîn kendisine bu hadis sorulduğunda “Hafs'tan başka kimse onu rivâyet etmemiştir ancak Hafs bu hadiste

³⁰⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 165.

yanılmıştır. Zannediyorum Hafs İmrân'ın hadisini duymuş sonra da bununla karıştırmıştır.” diyerek sarih bir şekilde hadisteki problemi açıklamıştır.³⁰⁶ Aynı şekilde İbnül-Medînî de “Hafs, Ubeydullah b. Ömer'in hadisini rivâyet ederken yanılmıştır. O Ebû'l-Bezerî'nin hadisidir.” diyerek hadisin illetine işaret etmiştir.³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel de kendisine gelen bir soru üzerine aynı gerekçeyle Hafs'ın hadisini reddetmiştir.³⁰⁸ İbn Ebû Hâtim de aynı hadisi babasına “Muhammed b. Âdem b. Süleyman el-Mıssîsî → Hafs b. Gıyâs → Ubeydullah → Nâfi' → İbn Ömer” isnadıyla sormuş ve Ebû Hâtim şu şekilde cevap vermiştir: “İbn Ebû Şeybe de bu hadisi Hafs'tan rivâyet ederek Muhammed'e mütâbaat etmiştir. Ancak Hafs bu hadisi Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'den rivâyet etmiştir. Bu hadisin aslı yoktur.”³⁰⁹ Görüldüğü gibi Ebû Hâtim de söz konusu hadisin Ubeydullah'tan rivâyet edilmesini hatalı görmektedir. Ebû Hâtim'in, İbn Ebû Şeybe'nin de hadisi Hafs'tan aynı şekilde naklettiğini zikrederek söz konusu hatanın Muhammed b. Âdem'den değil hocası Hafs'tan kaynaklandığına işaret ettiği söylenebilir. Buna göre Hafs esasen hadisi Muhammed b. Ubeydullah'tan dinlemiştir. Ancak naklederken yanılmış ve “Muhammed b. Ubeydullah → Nâfi' → İbn Ömer” yerine “Ubeydullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer” isnadıyla rivâyet etmiştir. Muhtemelen ikinci isnadın muhaddisler arasında meşhur ve yaygın olması Hafs'ı böyle bir yanlışlığa itmiş olabilir.³¹⁰

Tirmizî *el-Câmi*'de “hasen sahîh garîb” diyerek hadisi tashîh etmiş ve ardından da İmrân tarikine işaret etmiştir. Bu durum *el-İlel*'de Buhârî'nin hadis hakkındaki değerlendirmelerini nakleden Tirmizî'nin, hocasıyla aynı kanaati taşımadığını göstermektedir. Elbânî de Tirmizî gibi hadisi tashîh etmiştir. Elbânî'ye göre hadisin isnadı sahîh, râvileri Buhârî ve Müslim'in de hadislerini aldığı sika râvilerdir ve hadis Müslim'in şartlarına uygundur. Elbânî, yukarıda isimleri zikredilen münekkid âlimlerin Hafs'ın hadisinin ta'lîl gerekçesinde zikrettikleri “İmrân b. Hudayr → Ebu'l-Bezerî” isnadıyla nakledilen rivâyeti ise Hafs'ın hadisini destekleyen mutâbi rivâyet olarak zikretmiştir. Elbânî'nin bu hadis hakkında aşağıda nakledilen değerlendirmesi, onun sika râvinin teferrüdü konusundaki yaklaşımını da özetler niteliktedir.

³⁰⁶ Hatîb, *Târîh*, IX, 76.

³⁰⁷ Hatîb, *Târîh*, IX, 78.

³⁰⁸ Hatîb, *Târîh*, IX, 77.

³⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, IV, 380.

³¹⁰ Bu hadisi değerlendiren Mut'ib de benzer bir değerlendirme yapmıştır. (Mut'ib, *Efrâd*, s. 509.)

İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in hadis hakkındaki değerlendirmelerinde râviyi hataya nispet etmeleri hususunda ilmî bir delillerinin olmadığı ve bunun sadece kendi kanaatleri olduğuna ince bir telmih vardır. Ancak sika bir râvinin bu şekilde hataya nispet edilmesi doğru olmaz. Çünkü kendisinden daha güvenilir bir râviye muhalefet etmediği sürece sika râvinin teferrüdü hüccettir. Bu hadiste de böyle bir muhalefet yoktur. Tirmizî'nin hadis hakkında sahîh ve garîb kelimelerini beraber zikretmesi isabetli bir hüküm olmuştur. Çünkü hadis usulünde kabul edilen asıl da budur. Eğer böyle olmasaydı sahîh hadisler sadece teferrüd sebebiyle tad'ife maruz kalırdı ki bu da hadislere ihanet olur. Özellikle de hadisin diğer tariki (İmrân tariki) farklı bir isnaddır ve râvileri de farklı kişilerdir. Bu rivâyet Hafs'ın rivâyetini takviye eder ve hadisi doğru bir şekilde hıfzettiğini gösterir.³¹¹

Elbânî'nin ilmî delile dayanmaksızın sadece şahsî kanaat olarak gördüğü İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in söz konusu değerlendirmelerinin tercümelemleri yukarıda nakledilmişti. Müellifin "ince bir telmih" tespit ettiğini söylediği ifadelerin Arapça'ları ise "وما أدري ما هذا" (Ahmed b. Hanbel) ve "وما أراه إلا وهم فيه" (Yahyâ b. Maîn) şeklindedir. Bu ifadeleri, şahsî kanaat bildiren göreceli ibarelerden ziyade, âlimlerin hadis hakkındaki net ve kesin bir hükme sahip oldukları şeklinde anlamak daha uygun görünmektedir. Nitekim erken dönem âlimlerinin hadis tenkidleri incelendiğinde, çoğunlukla gerekçelerini açıkça zikretmeksizin kapalı ifadelerle hadisleri ta'lîl ettikleri görülür. Bu durum, dönemin ilmî ortamıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim hicrî II. ve III. asırlarda telif edilen ilâhî eserlerinde hadisler hakkındaki değerlendirmelerin oldukça kısa olduğu görülürken, IV. asırda yaşayan Dârekutnî'nin kitabındaki değerlendirmelerin öncekilere kıyasla oldukça tafsilatlı olduğu görülür. II. ve III. asır âlimlerinin söz konusu kısa değerlendirmelerinin arkasında zikretmedikleri karineler mevcuttur. Nitekim bu çalışmanın bir hedefi de hadisler hakkında detaylı araştırmalar yaparak münekkid âlimlerin dayandıkları bu karinelerin bir kısmını tespit etmektir. Elbânî'nin değerlendirmesinde dikkat çeken bir diğer husus da muhalefetin olmadığı durumlarda sika râvinin teferrüdünün mutlak olarak hüccet kabul edilmesidir. Müellif bu kabulünü hadis usulüne dayandırmıştır. Ancak çoğunlukla hicrî ilk üç asırdaki münekkid âlimlerin hadisler hakkındaki değerlendirmelerinden yola çıkılarak oluşturulmuş usûl kaideleriyle aynı âlimleri ilzâm

³¹¹ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şeyun min fıkkihâ ve fuâdihâ*, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1422/2002, VII, 540-542.

etmek ya da hükümlerinin yanlış olduğunu söylemek uygun görünmemektedir. Zira birinci bölümde de ifade edildiği gibi rivâyet dönemi münekkid âlimleri her bir hadisi kendi şartları bağlamında özel olarak değerlendirmişlerdir. Onların bu konuda her hadise tatbik ettikleri küllî kaideler yoktur. Beşşâr Avvâd ve Muhammed Avvâme'nin bu hadis hakkındaki "Râvileri sika, isnadı mualleldir."³¹² şeklindeki değerlendirmeleri de bu rivâyette münekkid âlimlerin tenkid metodunu takip ettiklerini göstermektedir.

2.1.5. Meşhur Bir İmamdan Teferrüd

حدثنا حسين بن مهدي حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن سفیان الثوري عن يحيى بن سعيد عن أبي بكر بن محمد بن عمرو بن حزم عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَأَجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَأَجْتَهَدَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ".

سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: لا أعرف أحدا روى هذا الحديث عن معمر غير عبد الرزاق، وعبد الرزاق يهيم في بعض ما يحدث به.³¹³

“Hüseyin b. Mehdî → Abdürrezzâk → Ma‘mer → Süfyân es-Sevrî → Yahyâ b. Saîd → Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm → Ebû Seleme → Ebû Hureyre” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Hâkim, hüküm verirken ictihad eder de sonunda isabetli karar verirse, iki sevap kazanır. Eğer ictihad eder ve sonunda hata ederse, bir sevap kazanır.*”

Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisi Buhârî'ye sordum o da şöyle cevap verdi: “Bildüğüm kadarıyla bu hadisi Ma‘mer'den sadece Abdürrezzâk rivâyet etmiştir. Abdürrezzâk bazı rivâyetlerinde yanılmıştır/yanılır.”

el-‘İlelü’l-kebîr'de Buhârî'nin bu değerlendirmesi, Abdürrezzâk'ın teferrüdüne işaret ettikten sonra râvinin bazı hadislerde yanıldığı şeklinde genel bir ifadeyle nakledilirken İbn Abdülber (ö. 463/1071) Buhârî'nin bu hadis hakkındaki kanaatini “... Abdürrezzâk'ın *bu hadiste* yanılmış olmasından şüphe ediyorum.” şeklinde daha husûsî

³¹² İbn Mâce, *Sünen*, V, 34 (nâşir Ma‘rûf'un değerlendirmesi); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XII, 279-280 (nâşir Avvâme'nin değerlendirmesi).

³¹³ Tirmizî, *İlel*, s. 199.

bir ifadeyle nakletmiştir.³¹⁴ Her iki ifade de Buhârî'nin Abdürrezzâk'ın yanılma ihtimaline işaret etmesi söz konusu hadisi tad'îf ettiğini düşündürmektedir. Hadis hakkında yapılacak araştırmayla söz konusu tad'îfin gerekçesi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hadisi Tirmizî,³¹⁵ Nesâî,³¹⁶ Ebû Ya'lâ,³¹⁷ İbnü'l-Cârûd,³¹⁸ İbn Hibbân³¹⁹ ve Beyhakî³²⁰ "Abdürrezzâk → Ma'mer → **Süfyân es-Sevrî** → Yahyâ b. Saîd → Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm → Ebû Seleme → Ebû Hureyre" isnadıyla kitaplarında tahrîc etmişlerdir. Tirmizî, İbnü'l-Cârûd ve Beyhakî hadisin ardından senedde Ma'mer ve Abdürrezzâk tabakalarındaki teferrüde de işaret etmişlerdir. Bezzâr ise aynı hadisi "Abdürrezzâk → Ma'mer → **Zührî** → Yahyâ b. Saîd → Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm → Ebû Seleme → Ebû Hureyre" isnadıyla nakletmiştir. Birinci rivâyete göre Ma'mer hadisi Süfyân'dan rivâyet ederken Bezzâr'ın naklettiği rivâyette Ma'mer'in hocasının Zührî olduğu görülüyor. Bezzâr bu ikinci rivâyete ilgili "Bildiğimiz kadarıyla bu hadisin Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bundan daha gârib bir isnadı yoktur. Bu rivâyetin isnadında Abdürrezzâk'a mütâbaat eden kimseyi bilmiyoruz."³²¹ diyerek Abdürrezzâk'ın teferrüdüne işaret etmiştir.

Taranan kaynaklarda Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bu hadisin "Yezîd b. Abdullah b. Hâdî → Ebû Bekir b. Amr b. Hazm → Ebû Seleme" isnadıyla meşhur olduğu görülmüştür. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd hadisi bu isnadla nakleden müelliflerden bazılarıdır.³²² Yezîd b. Abdullah'ın Ebû Bekir b. Amr'dan rivâyet ettiği bu hadisi Hayve b. Şurayh (ö. 158/774), Abdullah b. Ca'fer (ö. 174/790), Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 186/802) nakletmiştir. Taranan rivâyet kitaplarında yukarıda zikredilen musanniflerin de işaret

³¹⁴ İbn Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*, nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994, II, 883. Elbânî, İbn Abdilber'in Buhârî'den naklen zikrettiği bu ibareyi müellifin kendi sözü olarak nakletmiştir. (Elbânî, *İrvâ*, VIII, 224)

³¹⁵ Tirmizî, "Ahkâm", 2.

³¹⁶ Nesâî, "Âdâbu'l-kudât", 3; *Kübrâ*, VI, 396.

³¹⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 309.

³¹⁸ İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, s. 249.

³¹⁹ İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 445.

³²⁰ Beyhakî, *Kübrâ*, X, 203.

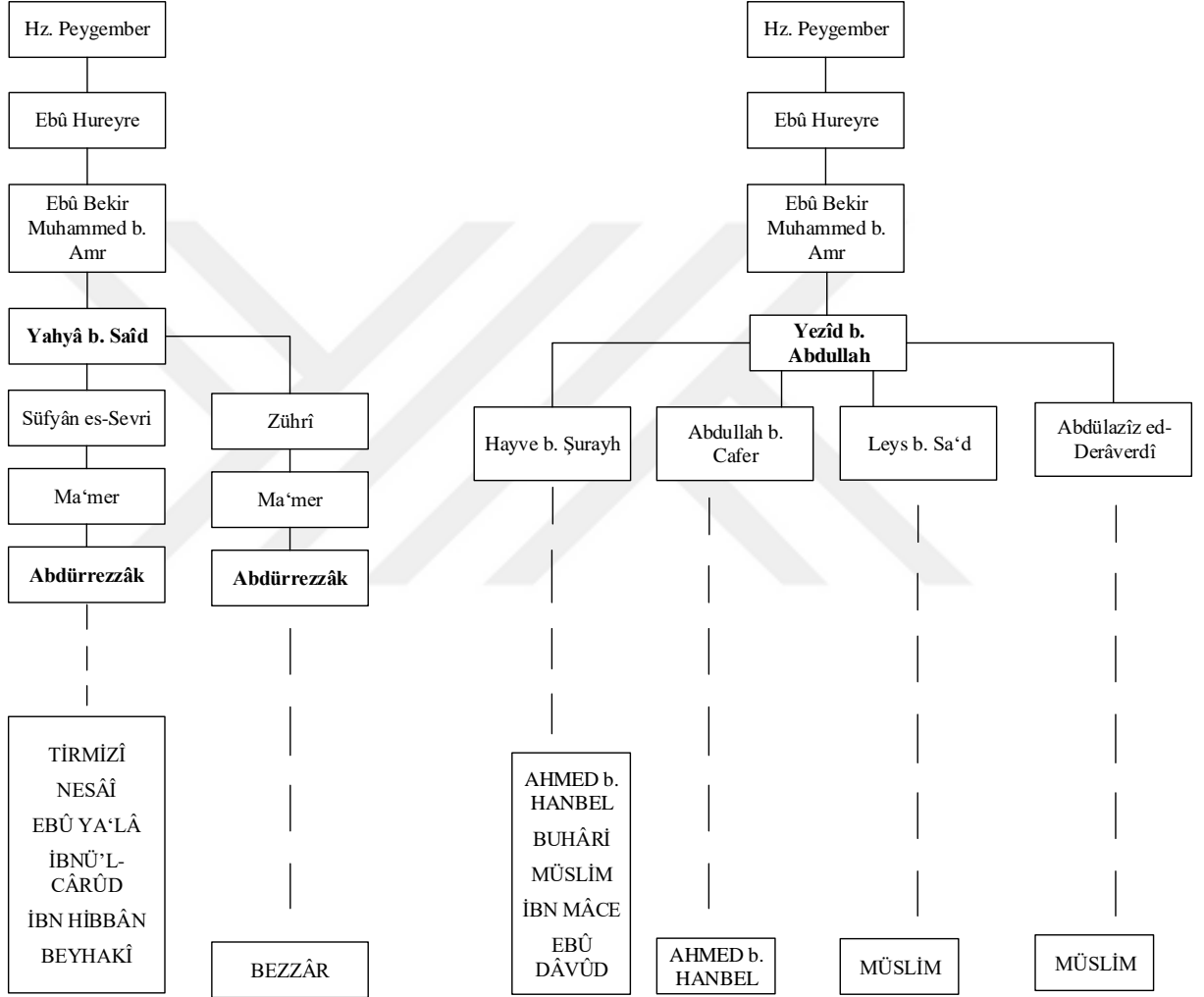
³²¹ Bezzâr, *Müsned*, XV, 192. Bezzâr bu değerlendirmesinde isnadın garîb oluşunu أحسن kelimesiyle ifade etmiştir. Hasen kelimesinin rivâyet döneminde garîb anlamında kullanılan kelimelerden biri olduğu birinci bölümde ifade edilmişti. (s. 13)

³²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 308, 354; Buhârî, "İ'tisâm", 21; Müslim, "Akdiye", 21; İbn Mâce, "Ahkâm", 3; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 2.

ettiği gibi hadisi, “Süfyân es-Sevrî → Yahyâ b. Saîd → Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm” isnadıyla nakledenin ise sadece Ma‘mer olduğu tespit edilmiştir. Bu hadisin rivâyetinde Abdürrezzâk da Ma‘mer’den teferrüd etmiştir.

Şema 6 Meşhur Bir İmamdan Teferrüd Edilen Hadisin İsnad Şeması

Basrî isnadların medârı olarak kabul edilen Süfyân es-Sevrî’nin³²³ pek çok talebesi vardır. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Vekî‘ b. Cerrâh (ö. 197/812), Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834) Süfyân’ın rivâyetlerinde en güvenilir kabul edilen râvilerdir.³²⁴ Akranı Ma‘mer’in ise Süfyân’dan

³²³ Ali b. el-Medînî, *el-İlel*, s. 39.

³²⁴ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 722.

rivâyetleri oldukça azdır.³²⁵ Ma‘mer’in bu durumu, kimsenin rivâyet etmediği bir hadisi Süfyân’dan rivâyet etmesine şüpheyle yaklaşmayı gerektirir. Tirmizî, İbnü’l-Cârûd ve Beyhakî’nin Ma‘mer ve Abdürrezzâk tabakalarındaki teferrüde de işaret etmeleri ve Buhârî’nin hadisi, Abdürrezzâk’ın Ma‘mer’den teferrüdüne işaret ederek tad‘îf etmesinde muhtemelen Ma‘mer’in bu durumunun da etkisi olmuştur. Öte yandan Bezzâr’ın naklettiği rivâyette Abdürrezzâk’ın hadisi “Ma‘mer → Zührî” isnadıyla rivâyet etmiş olması da hadisin zabtıyla ilgili bir şüphe uyandırmaktadır. Ma‘mer’in *el-Câmi*’de aynı hadisi Musa b. İbrahim tarikiyle Ebû Bekir ile Ömer b. Hattâb arasında geçen bir diyalog içerisinde rivâyet etmesi de³²⁶ Abdürrezzâk’ın “Ma‘mer → Süfyân” isnadıyla naklettiği rivâyette yanlış olma ihtimalini destekleyen bir diğer husus olarak görülebilir.

Buhârî’nin Abdürrezzâk’ın yanlış olduğunu düşündüğü bu rivâyeti Elbânî ve Şuayb el-Arnaût tashîh etmiştir.³²⁷ Elbânî söz konusu hadisteki teferrüdü göz ardı ederek Yahyâ b. Saîd’den nakledilen bu rivâyeti, hadisin meşhur tariki olan Yezîd b. Abdullah b. Hâdî’nin rivâyetine mutâbi olarak zikretmiştir.³²⁸ Arnaût’un hadis hakkında “isnadı sahîhtir, senedindeki râviler Buhârî ve Müslim’in râvileridir.”³²⁹ şeklindeki değerlendirmesi onun da söz konusu teferrüdü dikkate almadığını göstermektedir. Öte yandan her ne kadar isnaddaki her bir râvi Arnaût’un ifade ettiği gibi Sahîhain râvilerinden olsa da söz konusu iki eserde “Ma‘mer → Süfyân” isnadıyla rivâyet edilen bir hadis tespit edilememiştir.

2.1.6. Zayıf Râviden Teferrüd

Araştırmaya konu olan hadislerden ikisinde Buhârî her ne kadar sika râvinin teferrüdüne işaret etmişse de bu hadislerdeki asıl problemin râvinin kendisinden teferrüd ettiği hocanın hadislerine itimad edilemeyecek derecede zayıf olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Söz konusu iki hadisteki teferrüdün reddini gerektiren sebep aynı olsa da bu iki rivâyetin ayrı ayrı incelenmesi konu bütünlüğünün sağlanması için uygun görülmüştür.

³²⁵ Bilgisayar ortamında yapılan bir taramada “Ma‘mer → Süfyân es-Sevrî” isnadıyla rivâyet edilen sadece 15 rivâyet tespit edilebilmiştir.

³²⁶ Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 328.

³²⁷ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, Riyad: Mektebetü’t-Terbiyyeti’l-Arabi li-Duveli’l-Halîc, 1408/1988, III, 35.

³²⁸ Elbânî, *İrvâ*, VIII, 223.

³²⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 446. (nâşirin değerlendirmesi)

Birinci hadis:

حدثنا أحمد بن سعيد الأشقر وإبراهيم بن يعقوب قالوا: حدثنا يونس بن محمد حدثنا المفضل بن فضالة عن حبيب بن الشهيد عن محمد بن المنكدر عن جابر بن عبد الله أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ بيد مجذوم فأدخلها معه في القصعة ثم قال: "كُلُّهُ 330 بِسْمِ اللّهِ ثِقَةٌ بِاللّهِ وَتَوَكُّلاً عَلَيْهِ."

سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: روى شعبة هذا الحديث عن حبيب بن الشهيد عن عبد الله بن بريدة أن عمر أخذ بيد مجذوم... شيئا من هذا. ولا أعلم أحدا روى هذا الحديث عن المفضل بن فضالة غير يونس بن محمد. والمفضل بن فضالة شيخ بصري روى عنه مسلم بن إبراهيم، وموسى بن إسماعيل. قال محمد: والمفضل بن فضالة المصري آخر. والفضيل بن فضالة اثنان: أحدهما روى له شعبة، والآخر أقدم منه، يروي عن بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم. 331

"Ahmed b. Saïd el-Eşkar ve İbrahim b. Ya'kûb → Yûnus b. Muhammed → Mufaddal b. Fadâle → Habîb b. eş-Şehîd → Muhammed b. Mûnkedir → Câbir b. Abdullah" isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber, cüzzamlı bir adamın elini tutarak onu kendi eliyle beraber yemek kabına getirdi ve sonra "*Allah'ın adıyla, Allah'a güvenerek ve Ona dayanarak ye!*" buyurmuştur.

Tirmizî dedi ki: Bu hadisi Buhârî'ye sordum o da şöyle cevap verdi: Şu'be bu hadisi "Habîb b. eş-Şehîd → Abdullah b. Bureyde" isnadıyla 'Ömer cüzzamlı bir adamın elini tuttu...' şeklinde rivâyet etmiştir. Bildiğim kadarıyla bu hadisi Mufaddal b. Fadâle'den sadece Yûnus b. Muhammed rivâyet etmiştir. Mufaddal b. Fadâle Basralı bir râvidir, Müslim b. İbrahim ve Musa b. İsmail ondan (hadis) rivâyet etmiştir. Mufaddal b. Fadâle el-Mısırî ise farklı bir kişidir. Fadîl b. Fadâle adında iki kişi vardır: Biri Şu'be'nin hadisini rivâyet ettiği kişidir. Diğeri ise birinciden daha kadîmdir, Hz. Peygamber'in bazı sahâbîlerinden hadis rivâyet etmiştir.

Buhârî söz konusu hadis hakkında hem Yûnus b. Muhammed'in (ö. 207/822) teferrüdüne hem de Mufaddal b. Fadâle (ö. ?) ile Şu'be'nin rivâyetleri arasındaki merfû-mevkûf ihtilafına işaret etmiş, ardından da Mufaddal b. Fadâle ile aynı ismi taşıyan/baba ismi aynı olan üç farklı râvi hakkında bilgi vermiştir. Dolayısıyla bu hadisteki teferrüdün keyfiyetinin tespiti için öncelikle Yûnus'un cerh-ta'dil açısından durumu ve bunun

³³⁰ Bu kelime *el-İlelü'l-kebîr*'in kullanılan matbû ve mahtût nüshalarında yoktur. Ancak Tirmizî'nin *el-Câmi*'i ve diğer kaynaklardaki rivâyetin metninde var olması sebebiyle metne dâhil edilmiştir.

³³¹ Tirmizî, *el-İlel*, s. 302-303.

teferrüde etkisi incelenmelidir. Hadisle ilgili araştırılması gereken ikinci husus ise hadisteki merfû-mevkûf ihtilafı ve bunun hadisin sıhhatine etkisidir. Öte yandan Buhârî'nin Mufaddal b. Fadâle hakkında özel olarak açıklama yapması bu râvinin durumunun da araştırılması gerektiğini düşündürmektedir

İbn Ebû Şeybe,³³² İbn Mâce,³³³ Ebû Dâvûd,³³⁴ Tirmizî,³³⁵ Ebû Ya'la (ö. 307/919),³³⁶ Tahâvî,³³⁷ İbn Hibbân,³³⁸ Hâkim en-Neysâbûrî³³⁹ ve Beyhakî³⁴⁰ Yûnus b. Muhammed'in bu hadisini tahrîc etmişlerdir. Tirmizî *el-Câmi*'de garîb olarak nitelediği bu hadisteki teferrüde ve muhalefete işaret ettikten sonra “Şu'be'nin hadisi bana göre daha doğrudur.” diyerek iki rivâyet arasında tercih yapmıştır. Tirmizî bu tercihi yaptığı yerde hocası Buhârî'yi zikretmemiştir. Ancak *el-Câmi*'deki bu değerlendirmesinin *el-İlel*'de hocasından naklettikleri ile aynı olması, Buhârî'nin de bu rivâyeti tad'îf ettiğini düşündürmektedir.

---

³³² Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XII, 413.

³³³ İbn Mâce, “Tıb”, 44.

³³⁴ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24.

³³⁵ Tirmizî, “Et'ime”, 19.

³³⁶ Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebû Ya'la*, nşr. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984, III, 354.

³³⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 309.

³³⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 488.

³³⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 152.

³⁴⁰ Beyhakî, *Kübrâ*, VII, 357.

tevsik ettiği Yûnus b. Muhammed hakkında kaynaklarda herhangi bir cerh ifadesi bulunmazken³⁴¹ Mufaddal b. Fadâle, âlimler tarafından zabtı açısından tenkid edilmiş bir râvidir. Ali b. el-Medînî onun hakkında “bazı hadisleri münkerdir” (في حديثه نكارة) derken Yahyâ b. Maîn “düşündüğün kadar kuvvetli değil” (ليس بذاك) Ebû Hâtim “hadisleri yazılır”, Nesâî “kuvvetli değil” (ليس بالقوي) sözleriyle râvinin zabtının zayıflığına işaret etmişlerdir.³⁴² İbn Adî ise Mufaddal’ın söz konusu rivâyeti için “hadisleri arasında bundan daha münker olanını görmedim” diyerek hadisi tad’if etmiştir.³⁴³

Buhârî ve Tirmizî’nin Mufaddal’ın merfû hadisi karşısında işaret ettikleri “Şu‘be → Habîb b. eş-Şehîd → Abdullah b. Büreyde → Ömer” isnadıyla rivâyet edilen mevkûf hadis incelenen kaynaklarda tespit edilememiştir. Ancak Ukaylî, Mufaddal’ın rivâyetinin ardından “Muhammed b. Ali → Saîd b. Mansûr → Abdurrahman b. Ziyâd → Şu‘be → Habîb b. eş-Şehîd → Abdullah b. Büreyde” isnadıyla cüzamlı kişiyle beraber yemek yeme konusunda Selman-ı Fârisî’den (ö. 36/656) mevkûf olarak nakledilen hadisi tahrîc etmiş ve ardından “Bu, hadisin aslıdır ve bu rivâyet evlâdır” diyerek mevkûf rivâyeti tercih etmiştir.³⁴⁴ Yahyâ b. Saîd el-Kattân da Habîb’den Selman’ın mevkûf hadisini rivâyet ederek Şu‘be’ye mütâbaat etmiştir.³⁴⁵ Söz konusu hadisin bir rivâyette Ömer b. Hattâb’ın, diğerinde Selman’ın fiili olarak rivâyet edilmesi bu rivâyetler arasında da bir ihtilafın olduğunu düşündürebilir. Ancak her iki rivâyette de söz konusu fiilin Hz. Peygamber’e ref’ edilmeksizin sahâbeye nispet edilmesi rivâyetler arasındaki ittifak noktası olarak görülmelidir. Aynı fiilin farklı rivâyetlerde Ebû Bekir ve Abdullah b. Ömer’e de nispet edilmesi, bazı sahabîlerin bu konuda ortak bir uygulamasının olduğuna işaret etmektedir.³⁴⁶ Bu durumda hadisi merfû olarak rivâyet ederek teferrüd eden Mufaddal’ın, mevkûf rivâyet eden râvilere muhalefet ettiği söylenebilir.

Netice olarak kütüb-i sitte müelliflerinin tamamının rivâyetleriyle ihticâc ettiği ve birden fazla âlimin tevsik ettiği Yûnus b. Muhammed’in teferrüd ettiği bu hadisteki asıl problemin Yûnus’un hocası Mufaddal b. Fadâle olduğu görülmektedir. Zira zayıf bir râvi

³⁴¹ Ravi hakkında bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 271-272.

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 389-390

³⁴³ İbn Adî, *Kâmil*, IX, 684. İbn Adî, söz konusu râviyi Mısırlı nisbesiyle verdikten sonra “Bu Mufaddal’ın, el-Mısırlı olmadığı söylenmiştir. Eğer o Hişâm ve İbn Cüreyc’den rivâyet eden Mufaddal el-Mısırlı değilse mechûl bir râvidir.” demiştir

³⁴⁴ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 1385.

³⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XII, 412.

³⁴⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XII, 412.

olan Mufaddal, bu hadisi Hz. Peygamber'e ref' ederek hadisi mevkûf rivâyet eden Şu'be'ye muhalefet etmiştir. Bu hadisin seneddeki merfû-mevkûf muhalefetinin ele alındığı başlığın altında ele alınmayışının sebebi de rivâyetteki esas problemin sika râvinin zayıf bir hocadan teferrüd etmesi olarak tespit edilmesidir. Muasır hadis âlimlerinden Şuayb el-Arnaût isnadında zayıf râvi bulunması sebebiyle bu hadisi tad'îf etmiş ve merfû-mevkûf ihtilafına değinmemiştir.³⁴⁷ Arnaût'un söz konusu ihtilafa hiç değinmeyip hadisi sadece isnaddaki zayıf râvi bağlamında değerlendirmesi, mütekaddimûn âlimlerle tenkid metodu açısından farklı bir yol takip ettiği şeklinde yorumlanabilir. Zira mütekaddimûn âlimler öncelikle hadisi diğer hadislerle mukayese ederek hadisteki teferrüd ve muhalefeti tespit ettikten sonra bu durumu râvinin genel hali ile birlikte değerlendirmişlerdir. Arnaût'un ise hadisi farklı açılardan tenkide tabi tutan bu âlimlerden farklı olarak râvinin durumundan hareketle hadis hakkındaki hüküm verdiği görülüyor. Bu çalışmada incelenen hadislerin ekseriyetinde Arnaût'un tenkid metodu ile benzer bir metod takip ettiği tespit edilen Elbânî'nin bu hadis hakkındaki değerlendirmelerinin ise münekkid hadis âlimlerinin tenkidleriyle paralel olduğu görülmüştür.³⁴⁸

Zayıf râviden teferrüd sebebiyle ta'lîl edilen ikinci hadis ise şu şekildedir:

حدثنا أبو كريب قال: حدثنا وكيع عن سفيان عن أبي اليقظان عن زاذان عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ثَلَاثَةٌ عَلَى كُتْبَانِ الْمَسْئَلِ، أَرَاهُ قَالَ: يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَعْطِيهِمُ الْأُولُونَ وَالْآخِرُونَ: رَجُلٌ يَبَادِي بِالصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، وَرَجُلٌ يَأْتِي قَوْمًا وَهُمْ بِهِ رَاضُونَ، وَعَبْدٌ أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوْلَاهُ."

سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: هو حديث سفيان لا أعرفه من حديث غيره.³⁴⁹

“Ebû Kureyb → Vekî' → Süfyân (es-Sevrî) → Ebu'l-Yakzân → Zâzân → (Abdullah) İbn Ömer” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Üç kişi vardır ki (râvi dedi ki:) – zannedersem ‘kıyamet gününde’ dedi – misk tepelerinin üzerindedirler: Allah'ın ve efendilerinin hakkını edâ eden köle, kendisinden memnun olan cemaate imam olan kişi ve her gün ve gece beş vakit namaza çağırın müezzin.”

³⁴⁷ İbn Mâce, *Sünen*, IV, 563 (nâşirin değerlendirmesi).

³⁴⁸ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme*, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1408/1988, III, 281-282.

³⁴⁹ Tirmizî, *el-İlel*, s. 314.

Tirmizî dedi ki: Bu hadisi Buhârî'ye sordum o da şöyle cevap verdi: “Bu Süfyân'ın hadisidir. Bu hadisi Süfyân dışında başkasının rivâyetiyle bilmiyorum.”

Buhârî, *el-İlelül-kebir*'deki bu değerlendirmesinde Süfyân es-Sevrî'nin teferrüdünü zikretmişse de sika bir râvi olan Süfyân'ın bu teferrüdünün hadisin sıhhatine etkisine dair sarih bir ifade kullanmamıştır. Bununla birlikte Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebir*'de aynı hadisi Süfyân'ın hocası Ebu'l-Yakzân (ö. 150/767) sebebiyle tad'if etmiş olması³⁵⁰ *el-İlelül-kebir*'de de teferrüde işaret ederek hadisi ta'lil ettiğini düşündürmektedir.

Ahmed b. Hanbel,³⁵¹ Tirmizî,³⁵² İbnü'l-A'râbi³⁵³ ve Beyhakî³⁵⁴ Süfyân'ın Ebu'l-Yakzân'dan rivâyet ettiği bu hadisi tahrîc etmişlerdir. Buhârî ve Taberânî ise hadisi “Abdussamed b. Abdülaziz er-Râzî → Amr b. Ebû Kays → Beşîr b. Âsım → Ebu'l-Yakzân → Zâzân → Abdullah (b. Ömer)” isnadıyla rivâyet etmişlerdir.³⁵⁵

³⁵⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VI, 105.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 417.

³⁵² Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 54, “Sıfatu'l-Cenne”, 15.

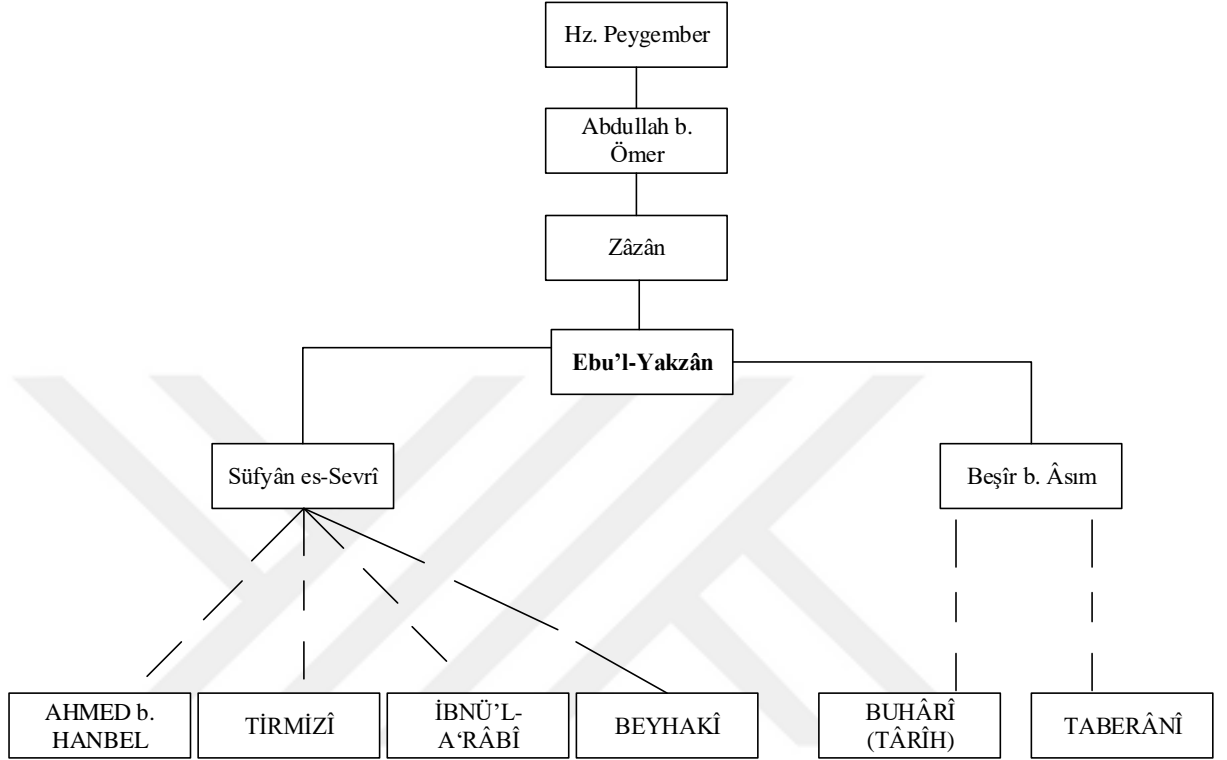
³⁵³ İbnü'l-A'râbi, *Mu'cem*, III, 1091.

³⁵⁴ Beyhakî, *el-Câmi li şu'abu'l-îmân*, nşr. Abdülali Abdülhamid Hamid, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, IV, 451.

³⁵⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VI, 105; Taberânî, *Evsat*, IX, 113; a.mlf., *Sagîr*, II, 252. *et-Târihu'l-kebir*'in matbu nüshasında Bişr b. Âsım olarak zabtedilen isim *el-Mu'cemu'l-evsat* ve *el-Mu'cemu's-sagîr*'de Beşîr b. Âsım olarak kaydedilmiştir. Kaynaklarda Ebu'l-Yakzân'ın tercemesinde her iki isim de talebeleri arasında zikredilmemiştir. Ancak İbn Ebû Hâtim'in, Beşîr b. Âsım'ın hocaları arasında Ebu'l-Yakzân'ı da zikretmesi (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 377) ve Amr b. Ebû Kays'ın hocaları arasında da Beşîr b. Âsım'ın olması (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 377; Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 204), *et-Târihu'l-kebir*'deki yazımın hatalı ve doğru ismin Beşîr b. Âsım şeklinde olduğunu düşündürmektedir.

Şema 8
Zayıf Râviden Teferrüd Edilen İkinci Hadisin İsnad Şeması

Bu ikinci rivâyet Beşîr b. Âsım'ın bu hadiste Süfyân'a mütâbaat ettiğini ve Süfyân'ın teferrüd etmediğini göstermektedir. Bu durumda *et-Târîhu'l-kebîr*'de Beşîr tarikiyle hadisi rivâyet eden Buhârî'nin *el-İlelü'l-kebîr*'de “Bu hadisi Süfyân dışında başkasının rivâyetiyle bilmiyorum.” sözünün mutlak anlamda bir tek kalıştan ziyade “hadisin kendisine itimad edilebilecek düzeye güvenilir bir başka râvi tarafından rivâyet edilmediği” şeklinde anlaşılması mümkün olabilir. Nitekim rivâyet kitaplarında söz konusu hadisten başka rivâyeti tespit edilemeyen Beşîr b. Âsım'ı İbn Hibbân *es-Sikât*'ta zikretmiş³⁵⁶ ve bunun dışında râvi hakkında herhangi bir cerh ta'dîl değerlendirmesi tespit edilememiştir.³⁵⁷ Beşîr'in bu durumu Süfyân es-Sevrî'nin rivâyetini mütâbaat ederek destekleyecek bir râvi olmadığını gösterir.

³⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 150.

³⁵⁷ İbn Ebû Hâtım de bu râviyi kitabında zikretmiş ancak “Haccâc b. Ertât ve Ebu'l-Yakzân'dan hadisi rivâyet etmiştir. Kendisinden de Amr b. Ebû Kays rivâyet etmiştir.” bilgisinin dışında râvinin

Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'de hadisi Ebu'l-Yakzân sebebiyle tad'îf etmesi ve *el-İlelü 'l-kebîr*'de de sika bir râvi olan Süfyân'ın teferrüdüne işaret etmesi Ebu'l-Yakzân'ın cerh-ta'dil açısından durumunun incelenmesini gerektirir. Ebu'l-Yakzân Osman b. 'Umeyr el-Becelî hakkında herhangi bir ta'dil ifadesi bulunmayan, âlimlerin ittifakla zayıf kabul ettiği bir râvidir.³⁵⁸ Dolayısıyla Buhârî'nin buradaki ta'lîlinin hadisin rivâyetinde teferrüd eden Süfyân'nın kendisinden değil hadisi rivâyet ettiği hocası Ebu'l-Yakzân'dan kaynaklandığı söylenebilir. Zira Ebu'l-Yakzân'da bu hadisin rivâyetinde tek kalmıştır ve âlimlerin onun hakkındaki sözleri teferrüdünün kabul edilemeyeceğini gösterir. Nitekim Dârekutnî de Ebu'l-Yakzân'ın bu hadisinin mahfuz olmadığını söyleyerek tad'îf etmiştir.³⁵⁹ İsnadında zayıf bir râvi olan bu hadisi muasır âlimlerden Nâsiruddîn el-Elbânî ve Şuayb el-Arnaût da söz konusu râvi sebebiyle zayıf kabul etmişlerdir.³⁶⁰

2.1.7. Zayıf Râvinin Sika Râviyle Değiştirilmesi/İdrâc Edilmesi

حدثنا محمود بن غيلان حدثنا عبد الرزاق عن معمر عن ثابت عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "لا جلب، ولا جنب، ولا شغار في الإسلام، ومن انتهب فليس منا."

سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: لا أعرف هذا الحديث إلا من حديث عبد الرزاق، لا أعلم أحدا رواه عن ثابت غير معمر، وربما قال عبد الرزاق في هذا الحديث: عن معمر عن ثابت وأبان عن أنس.³⁶¹

---

güvenilirlik durumu hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 377)

³⁵⁸ Zehebî, *Mîzân*, III, 50; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 439-440.

³⁵⁹ Dârekutnî, *el-İlel*, XIII, 159.

³⁶⁰ Elbânî, *Za'ifu't-Tergîb ve't-terhîb*, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1421/2000, I, 95-96; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 418 (nâşirin değerlendirmesi).

³⁶¹ Tirmizî, *el-İlel*, s. 263.

“Mahmud b. Gaylân → Abdürrezzâk → Ma‘mer → Sâbit → Enes b. Malik” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber: “İslâmda celeb, ceneb³⁶² ve şigâr³⁶³ yoktur. Birinin malını zorla gasbeden kişi bizden değildir.” buyurmuştur.

Tirmizî şöyle demiştir: Bu hadisi Buhârî’ye sordum o da şöyle cevap verdi: “Bu hadisi sadece Abdürrezzâk tarikiyle biliyorum. Bildiğim kadarıyla Sâbit’ten bu hadisi yalnızca Ma‘mer rivâyet etmiştir. Abdürrezzâk bu hadisi bazen de ‘Ma‘mer → Sâbit ve Ebân → Enes’ isnadıyla rivâyet etmiştir.”

Buhârî yukarıdaki değerlendirmesinde isnadla ilişkili iki hususa işaret etmiştir: İsnadın iki tabakasında –Ma‘mer ve Abdürrezzâk– teferrüd vardır ve Ma‘mer bu hadisi Sâbit b. Eslem el-Bünânî’nin yanı sıra Ebân b. Ebû Ayyâş’tan (ö. 138/755) da rivâyet etmiştir. Bununla birlikte Buhârî’nin hadis hakkındaki hükmünü açık bir şekilde ifade etmediği de görülmektedir. Söz konusu iki râvinin teferrüdünün ve Ma‘mer’in hadisi Sâbit’in yanında Ebân’dan da rivâyet etmesinin, hadisin sıhhatini nasıl etkilediğini tespit edebilmek için önce rivâyetin tüm tariklerinin bir araya getirilmesi ardından da teferrüd eden râvilerin hocalarıyla ilişkilerinin ve Ebân’ın cerh-ta’dîl durumunun incelenmesi gerekmektedir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm söz konusu hadisi “Ma‘mer → Sâbit → Enes” isnadıyla kitabında rivâyet etmiştir.³⁶⁴ Ahmed b. Hanbel,³⁶⁵ İbn Mâce,³⁶⁶ Ebû Dâvûd,³⁶⁷ Tirmizî,³⁶⁸ Bezzâr,³⁶⁹ Nesâî,³⁷⁰ Ebû Avâne,³⁷¹ İbn Hibbân³⁷² ve Beyhakî³⁷³ de hadisi Abdürrezzâk

³⁶² Celeb, zekât memurunun zekât mallarından (hayvanlardan) uzak bir bölgede konaklaması ve zekât veren kişilerin mallarını oraya getirmelerini talep etmesidir. Ceneb ise zekât veren kişinin zekât malını (memura zorluk olacak şekilde) bulunduğu yerden uzaklaştırmasıdır. (İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi’l-hadis ve’l-eser*, nşr. Tahir Ahmed Zâvî, Mahmud Muhammed Tanâhî, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, t.y., I, 281-282, 303; Keşmirî, *el-‘Urfu’ş-şezî şerhu Süneni’t-Tirmizî*, nşr. Mahmud Şakir, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1425/2004, II, 380.

³⁶³ Şigâr, İki erkeğin birbirlerinin velâyeti altındaki kadınlarla karşılıklı olarak mehirsiz evlenmesi anlamında bir fıkıh terimidir. Hasan Güleç, “Şigâr”, *DİA*, XXXIX, 142-143.

³⁶⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A‘zamî, Beyrut: el-Meclisu’l-İlmî, 1983, III, 560.

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XX, 333.

³⁶⁶ İbn Mâce, “Nikâh”, 16.

³⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 74.

³⁶⁸ Tirmizî, “Siyer”, 40.

³⁶⁹ Bezzâr, *Müsned*, XIII, 317-318.

³⁷⁰ Nesâî, “Cenâiz”, 15, “Nikâh”, 60; a.mlf., *Kübrâ*, II, 391.

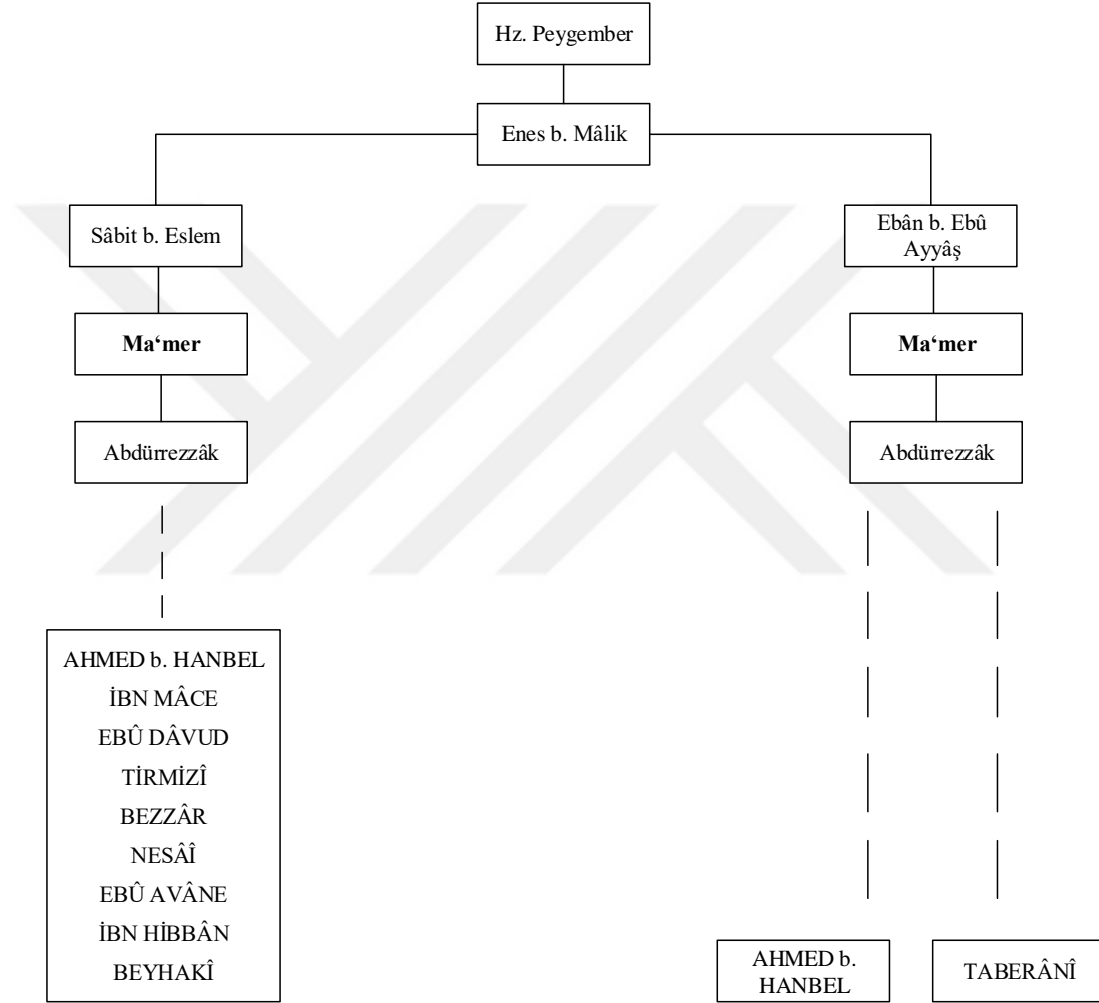
³⁷¹ Ebû Avâne, *Müsnedu Ebî Avâne*, nşr. Eymen Arif ed-Dimaşkî, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1419/1998, III, 21

³⁷² İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 415 ve IX, 461.

³⁷³ Beyhakî, *Sünen*, IV, 94, 103, VII, 325, IX, 527.

tarikiyle tahrîc etmişlerdir.³⁷⁴ Buhârî'nin yukarıda “Abdürrezzâk, hadisi ‘Ma‘mer → Sâbit ve Ebân → Enes’ isnadıyla da rivâyet etmiştir.” sözüyle işaret ettiği rivâyet de *el-Musannef*’te nakledilmiştir.³⁷⁵ Ahmed b. Hanbel ve Taberânî de bu ikinci rivâyeti kitaplarında rivâyet etmişlerdir.³⁷⁶

Şema 9 Zayıf Râvinin Sika Râviyle Değiştirildiği Hadisin Şeması

Bezzâr ve Taberânî hadisin akabinde “Bu hadisi Sâbit’ten sadece Ma‘mer rivâyet etmiştir.” diyerek Ma‘mer’in teferrüdüne dikkat çekmişlerdir. Dârekutnî ise “Ma‘mer bu hadisle teferrüd etmiştir. Bildiğimiz kadarıyla da Ma‘mer’den bu hadisi rivâyet eden tek

³⁷⁴ Mezkûr eserlerin bazılarında müellifler zikredildiği babla uyumlu olarak metinde taktî’ yapmışlardır.

³⁷⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 184.

³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 117; Taberânî, *Evsat*, III, 228.

kişi Abdürrezzâk'tır" sözüyle senedin iki tabakasındaki teferrüde işaret etmiştir.³⁷⁷ Ebû Hâtim er-Râzî'ye bu hadis sorulduğunda "Son derece münker bir hadistir" (منكر جدا) diyerek hadisi reddetmiştir.³⁷⁸ Ziyâuddîn el-Makdisî (ö. 643/1245) "Hadis ilminin önde gelen âlimleri bu hadisi Abdürrezzâk'tan rivâyet etmiştir. Onlardan bazıları Ebû Hâtim er-Râzî'den daha âlimdir, Allah en doğrusunu bilir."³⁷⁹ diyerek Ebû Hâtim'in hadis hakkındaki münker değerlendirmesine itiraz etmiştir.

Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd (ö. 249/863) ve İshak b. Mansur (ö. 251/865) hadisi Abdürrezzâk'tan rivâyet eden ve Makdisî'nin de ifade ettiği gibi hadis rivâyetinde mütehasıs âlimlerdendir. Görünen o ki Makdisî bu râvilerin, söz konusu rivâyetleriyle hadisi tashîh ettiklerini düşünmüştür. Ancak bu âlimlerin rivâyetlerinden hareketle hadisi tashîh ettikleri şeklindeki bu çıkarım çok isabetli görünmemektedir. Zira hadisi Abdürrezzâk'tan rivâyet eden Ahmed b. Hanbel, kendisine bu hadis sorulduğunda "Bu hadisin Sâbit'ten rivâyeti münkerdir" diyerek hadisi reddetmiştir.³⁸⁰ Yine Ahmed b. Hanbel'den nakledilen "Bu Ebân'ın hadisidir."³⁸¹ şeklindeki değerlendirme ise bir önceki münker hükmünün tefsiri mahiyetinde düşünülebilir. Buna göre söz konusu hadis aslında Ebân'ın hadisidir ve Sâbit'ten rivâyet edilmesi yanlıştır. Buhâri, Bezzâr, Taberânî ve Dârekutnî'nin isnadındaki teferrüde işaret ettikleri bu hadis hakkında Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim'in zikredilen değerlendirmeleri hem Ma'mer'in Sâbit ve Ebân'la irtibatını hem de Ebân'ın cerh-ta'dîl açısından durumunun incelenmesini gerektirmektedir.

Ma'mer her ne kadar âlimlerin kendisinden övgüyle bahsettiği güvenilir bir râvi olsa da Sâbit'in rivâyetlerinde tenkid edilmiştir. Ali b. el-Medînî, Ma'mer'in Sâbit'ten rivâyet ettiği hadisler için "Aralarında garîb ve münker hadisler vardır. Ebân b. Ebû Ayyaş'ın Enes b. Malik'ten rivâyet ettiği hadisleri 'Sâbit → Enes' isnadıyla nakleder."³⁸² demiştir. İbnü'l-Medînî'nin bu sözü, mevzu bahis hadisteki durumun "Ma'mer → Sâbit" isnadıyla nakledilen başka rivâyetlerde de var olduğuna işaret ediyor. Yahyâ b. Maîn ise

³⁷⁷ İbn Tâhir el-Makdisî, *Etrâfu'l-garâib ve'l-efrâd min hadisi Rasûlillah li'd-Dârekutnî*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr ve Seyyid Yusuf, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, II, 53.

³⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, III, 571-572.

³⁷⁹ Ziyâuddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra mim mâ lem yuhricü'l-Buhârî ve Müslim fi Sahîhayhimâ*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Beyrut: Dâru Hıdır, 1421/2001, V, 167.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, s. 150.

³⁸¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 865.

³⁸² Ali b. el-Medînî, *el-İlel*, s. 72.

bir rivâyette “Ma‘mer, Sâbit’in hadislerinde zayıftır” derken bir diğer rivâyette “Sâbit’ten rivâyet ettiği hadislerde ıztırab ve çokça vehm vardır” diyerek Ma‘meri tenkit etmiştir.³⁸³ Ukaylî de “Sâbit’in rivâyetlerinde en zayıf kişi Ma‘mer’dır” sözüyle râviyi eleştirmiştir.³⁸⁴ Ma‘mer hakkında nakledilen bu değerlendirmeler, onun Sâbit’den teferrüd ettiği bir rivâyetin kabul edilemeyeceğini düşündürmektedir. Sâbit’in râvileri arasında en güvenilir kişi olduğu söylenen Hammâd b. Seleme’nin aynı metni Humeyd et-Tavîl’den rivâyet etmiş olması da Ma‘mer’in teferrüdünün şüpheyi karşılanmasını gerektiren bir diğer husus olarak kabul edilebilir.³⁸⁵ Zira eğer Sâbit bu hadisi rivâyet etmiş olsaydı en yakın talebesi Hammâd’ın da hadisi ondan rivâyet etmesi beklenirdi. Ma‘mer’in hadisi aslında Ebân’dan aldığı ve dolayısıyla hadisin asıl isnadının “Ma‘mer → Ebân → Enes” olduğu kabul edildiğinde ise rivâyetin sıhhat tespiti için Ebân’ın cerh-ta‘dil durumunun incelenmesi gerekmektedir.

Ebân b. Ebû Ayyaş, hadislerinin terk edilmesi hususunda âlimlerin ittifak ettiği zayıf bir râvidir.³⁸⁶ Ahmed b. Hanbel’le Yahyâ b. Maîn arasında geçen şu diyalog hem Ebân’ın hadislerinin durumunu hem de “Ma‘mer → Ebân → Enes” isnadıyla “Ma‘mer → Sâbit → Enes” isnadı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır:

Yahyâ b. Maîn, San‘a’da “Ma‘mer → Ebân → Enes” isnadıyla rivâyet edilen hadislerin bulunduğu sahifeyi yazıyor ve ansızın biri geldiğinde yazdıklarını gizliyormuş. Bu durumu gören Ahmed b. Hanbel “*Mevzû* olduğunu bildiğin halde Ma‘mer’in Ebân’dan rivâyet ettiği hadisleri yazıyorsun! Biri sana gelip ‘Hem Ebân’ı eleştiriyorsun hem de hadislerinin tamamını yazıyorsun!’ dese ne diyeceksin?!” diyerek hayretini ifade ettiğinde Yahyâ b. Maîn şu cevabı vermiştir: “Ey Ebû Abdullah, Allah sana merhamet etsin. Evet, Abdürrezzâk’ın Ma‘mer’den rivâyet ettiği bu sahifedeki hadislerin *mevzû* olduğunu biliyorum. Buna rağmen bunların tamamını yazıp ezberliyorum ki biri gelip Ebân yerine Sâbit’i koyarak “Ma‘mer → Sâbit → Enes” isnadıyla bu hadisleri rivâyet ettiğinde ona ‘Yalan söylüyorsun bu rivâyet Ma‘mer’in Ebân’dan rivâyet ettiği hadistir, Sâbit’ten değil’ diyebileyim.”³⁸⁷

³⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 364.

³⁸⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 692.

³⁸⁵ Hammâd’ın rivâyeti için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, II, 176; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IX, 437 ve XVII, 397; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 194.

³⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 93-95.

³⁸⁷ İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 383; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 95.

Yahyâ b. Maîn'in bu sözleri, zayıf bir râvi olan Ebân'ın hadislerinin Sâbit'ten rivâyet edilmesinin o dönemde sık karşılaşılan bir durum olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan bu diyalog, Buhârî'nin "Bu hadisi sadece Abdürrezzâk tarikiyle biliyorum. Bildiğim kadarıyla Sâbit'ten bu hadisi yalnızca Ma'mer rivâyet etmiştir. Abdürrezzâk, hadisi "Ma'mer – Sâbit ve Ebân – Enes" isnadıyla da rivâyet etmiştir." ve Ebû Hâtim'in "Son derece münker bir hadistir" şeklindeki değerlendirmelerinin de hadisin tad'îfi şeklinde anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte her iki âlim de söz konusu zayıflığın hangi râviden kaynaklandığını açıkça ifade etmemişlerdir. Ancak Ma'mer'in Sâbit'ten rivâyetlerinin mutlak olarak tenkit edilmesi ve Abdürrezzâk'ın, her iki rivâyeti de kitabına ayrı ayrı kaydetmesi göz önünde bulundurulduğunda, isnaddaki bu hatanın Ma'mer'den kaynaklandığı muhtemel görünmektedir. Nitekim İbnü'l-Medînî'nin Ma'mer hakkında yukarıda nakledilen "... Ebân b. Ebû Ayyaş'ın Enes b. Malik'ten rivâyet ettiği hadisleri 'Sâbit → Enes' isnadıyla nakleder."³⁸⁸ sözü de bu ihtimali desteklemektedir.

İbn Receb el-Hanbelî'ye göre Ma'mer isnadda kasıtlı olarak Sâbit'i zikretmiştir ve bu bazı müdellis râvilerin zayıf bir hocadan aldıkları hadisin isnadını takviye etmek için başvurdukları bir tedlîs çeşididir.³⁸⁹ Ancak kaynaklarda Suyûtî'nin (ö. 911/1505) naklettiği "İbn Attâr, Ma'mer tedlîs yapardı dedi."³⁹⁰ ifadesinin dışında Ma'mer b. Râşid'in tedlîs yaptığında dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple söz konusu durumun râvinin kastı olmaksızın hata sonucu gerçekleşmiş olması da mümkün görünmektedir. Nitekim Abdürrezzâk *el-Musannef*'te, söz konusu hadisin hemen ardından "Ma'mer → Sâbit → Enes" isnadıyla mevkuf olarak "Şigâr, iki erkeğin kız kardeşlerini mehir olmaksızın birbirlerine vermeleridir." hadisini rivâyet etmiştir.³⁹¹ Şigâr nikâhı hakkında Ebân b. Ebû Ayyaş'tan merfû, Sâbit b. Eslem'den de mevkuf hadisi

³⁸⁸ Ali b. el-Medînî, *el-İlel*, s. 72.

³⁸⁹ İbn Receb mezkûr hadisi "Bazen müdellis râvi, zayıf bir râviden aldığı hadisi rivâyet ederken isnadda bu zayıf râviyle birlikte hadisi kendisinden iştirmediği sika bir râviyi de zikrederek tedlîs yapar. Böylece bu râvinin, hadisi her iki râviden de dinlemiş olduğu zannedilir." şeklinde ifade ettiği kaidenin altında zikretmiş ve Ma'mer'in bu hadiste Sâbit'i zikrederek tedlîs yaptığını ifade etmiştir. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 865.

³⁹⁰ Suyûtî, *Esmâu'l-müdellisîn*, nşr. Mahmud Muhammed Hasan, Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y., s. 94.

³⁹¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 184.

dinleyen Ma‘mer’in edâ esnasında hata sonucu iki isnadı cem‘ etmiş olması da mümkün görünmektedir.³⁹²

İsnaddaki söz konusu yanlışın sahibi ve niyeti bir kenara bırakılırsa Yahyâ b. Mâin, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hâtim ve İbn Receb el-Hanbelî’den nakledilen değerlendirmeler söz konusu âlimlerin bu hadisin muallel ve dolayısıyla zayıf olduğu hususunda ittifak ettiklerini göstermektedir. Tirmizî ise *el-Câmi*’de “hasen sahîh garîb” değerlendirmesiyle bu hadisi tashîh etmiştir. İbn Hibbân, Ziyâuddîn el-Makdisî,³⁹³ Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî (ö. 840/1436),³⁹⁴ Nâsıruddîn el-Elbânî ve Şuayb el-Arnaût da hadisin tashihinde Tirmizî’ye muvâfakat eden âlimlerdendir.³⁹⁵ Makdisî’nin tashîhi ve bu konuda Ebû Hâtim’e yönelttiği itirazı yukarıda Yahyâ b. Mâin ve Ahmed b. Hanbel’den nakledilen açıklamalarla birlikte değerlendirilmiş ve isabetli olmadığı görülmüştür. Sadece Sâbit’in zikredildiği rivâyeti kitabına alan Bûsîrî, bu isnadın Müslim’in şartlarına göre sahîh olduğunu söylerken Şuayb el-Arnaût da Sâbit ve Ebân’ın birlikte zikredildiği rivâyet için “Sâbit tarikiyle isnadı Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahîhtir. Ebân b. Ebû Ayyaş ise metruktür.”³⁹⁶ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Ancak her iki değerlendirme de isabetli görünmemektedir. Zira Müslim kitabında “Ma‘mer → Sabit → Enes b. Mâlik” isnadıyla sadece iki hadis tahrîc etmiş ve her ikisini de asıl değil mütâbi olarak vermiştir.³⁹⁷ Buhârî ise bu isnadı sadece bir yerde muallak olarak kitabına almıştır.³⁹⁸ Ma‘mer’in Sâbit’in rivâyetlerindeki zayıflığının, her iki musannifi de böyle bir tercihe götürdüğü düşünülebilir. Bu durumda söz konusu isnadın Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahîh olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Ma‘mer b. Râşid’in bu rivâyeti, münekkit âlimlerin hadis tenkidinde ne kadar titiz çalıştıklarını ortaya koyan önemli bir örnektir. Zira Abdürrezzâk, Ma‘mer ve Sâbit her biri tek başına güvenilir sika râvilerdir. Ancak Ma‘mer’in rivâyetlerinde hususi olarak tenkit edildiği hocası Sâbit’ten teferrüd etmiş olması Buhârî ve diğer münekkit âlimleri

³⁹² Benzer bir değerlendirme Tarık b. İvâduallah tarafından da zikredilmiştir. (Tarık b. İvâduallah, *el-İrşâdât fi takviyeti’l-ehâdis bi’ş-şevâhid ve’l-mütâbaât*, Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1998, s. 252.)

³⁹³ Ziyâuddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, V, 167.

³⁹⁴ Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, *İthâfü’l-hıyerati’l-mehera bi zevaidi’l-mesânidi’l-aşera*, Riyad: Dâru’l-Vatan li’n-Neşr, 1420/1999, IV, 102.

³⁹⁵ Elbânî, *İrvâ*, VI, 306; İbn Mâce, *Sünen*, III, 82 (nâşirin değerlendirmesi).

³⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 117.

³⁹⁷ Müslim, “İman”, 234; “Eşribe”, 145.

³⁹⁸ Buhârî, “Menâkibu’l-ensâr”, 13.

bu teferrüdü reddetmeye sevk etmiştir. Yapılan araştırma neticesinde de Ma‘mer’in bu hadisi kendisinden rivâyet ettiği asıl kişinin, âlimlerin hadislerinin terki hususunda ittifak ettiği Ebân olduğu ve isnadda Sâbit’in zikredilmesinin -kasıtlı ya da kasıtsız- yanlış olduğu tespit edilmiştir. Erken dönem âlimleri ve hadis tenkidinde onların yöntemini takip eden diğer âlimler bu durumu bildikleri için hadisin zayıf olduğu kanaatine varmışlardır. Zira hadisin sıhhat şartı sadece râvilerinin sika olması değildir, bu hadiste de olduğu gibi râvileri sika olduğu halde farklı sebeplerle hadis zayıf olabilir.

2.2. METİNLE İLGİLİ

Mütekaddimûn dönemi hadis âlimlerinin hadisler hakkındaki değerlendirmelerinin çoğunlukla rivâyetlerin senedleri ve râvileri üzerine olduğu görülse de bu onların hadislerin metniyle hiç ilgilenmedikleri anlamına gelmez. İlel kitaplarının içeriği incelendiğinde bu kitaplarda, metnindeki bir husus sebebiyle illetli kabul edilen hadislerin de bulunduğu görülür. Araştırmaya konu olan hadisler arasında da iki hadisin, metinle ilişkili bir sebebe binâen Buhârî tarafından illetli kabul edildiği tespit edilmiştir.

2.2.1. Sahâbîden Nakledilen Meşhur Rivâyete Muhalefet

حدثنا قتيبة حدثنا خالد بن عبد الله الواسطي عن عبد الملك بن أبي سليمان عن عطاء عن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

"الجار أحق بشفعتة، ينتظر به وإن كان غائبا إذا كان طريقهما واحدا."

سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: لا أعلم أحدا رواه عن عطاء غير عبد الملك بن أبي سليمان، وهو حديثه الذي تفرد به، ويروى عن

جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم خلاف هذا.

قال أبو عيسى: إنما ترك شعبة عبد الملك لهذا الحديث، لم يجد أحدا رواه غيره، وعبد الملك ثقة عند أهل العلم. ويروى عن ابن المبارك

عن سفيان الثوري أنه قال: عبد الملك بن أبي سليمان ميزان، يعني في العلم.³⁹⁹

“Kuteybe → Halid b. Abdullah el-Vâsîti → Abdülmelik b. Ebû Süleyman → Atâ → Câbir” isnadıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Komşu*

³⁹⁹ Tirmizî, *İlel*, 216.

komşunun şuf'asına başkalarından daha fazla hak sahibidir. Eğer iki komşunun yolları bir ise, komşu gâib bile olsa dönüşüne kadar beklenir.”

Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisi Buhârî'ye sordum, o da şöyle cevap verdi: “Bildğim kadarıyla Atâ'dan bu hadisi sadece Abdülmelik b. Ebû Süleyman rivâyet etmiştir. Bu onun hadisidir ve o bu hadiste teferrüd etmiştir. Câbir'in Hz. Peygamber'den bunun hilafına bir hadis naklettiği rivâyet edilmiştir.”

Tirmizî şöyle dedi: Şu'be sadece bu hadis yüzünden Abdülmelik'ten hadis rivâyet etmeyi terk etmiştir. Abdülmelik muhaddislerin güvenilir kabul ettiği bir râvidir. (Abdullah) İbn Mübarek'ten Süfyân es-Sevrî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Abdülmelik b. Ebû Süleyman –ilimde– mizandır.”

Buhârî'nin yukarıdaki değerlendirmesine göre Abdülmelik b. Ebû Süleyman el-Arzemî (ö. 145/762) bu hadiste hem teferrüd etmiş hem de hadisin sahâbî râvisi Cabir b. Abdullah'tan (ö. 78/697) nakledilen bir başka hadise muhalefet etmiştir. Teferrüdün ardından metindeki muhalefete de işaret etmesi Buhârî'nin hadisi tad'if ettiğini düşündürmektedir.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁴⁰⁰ Abdürrezzâk,⁴⁰¹ İbn Ebû Şeybe,⁴⁰² Ahmed b. Hanbel,⁴⁰³ Dârimî,⁴⁰⁴ İbn Mâce,⁴⁰⁵ Ebû Dâvûd,⁴⁰⁶ Tirmizî,⁴⁰⁷ Nesâî,⁴⁰⁸ Tahâvî,⁴⁰⁹ Taberânî⁴¹⁰ ve Beyhakî⁴¹¹ Abdülmelik b. Ebû Süleyman tarikiyle bu hadisi kitaplarında tahrîc etmişlerdir.

---

⁴⁰⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 257.

⁴⁰¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 81.

⁴⁰² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XI, 143, 536-37.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 155.

⁴⁰⁴ Dârimî, *Sünen*, III, 1714.

⁴⁰⁵ İbn Mâce, “Şuf'a”, 2.

⁴⁰⁶ Ebû Dâvûd, “İcâre”, 39.

⁴⁰⁷ Tirmizî, “Ahkâm”, 32.

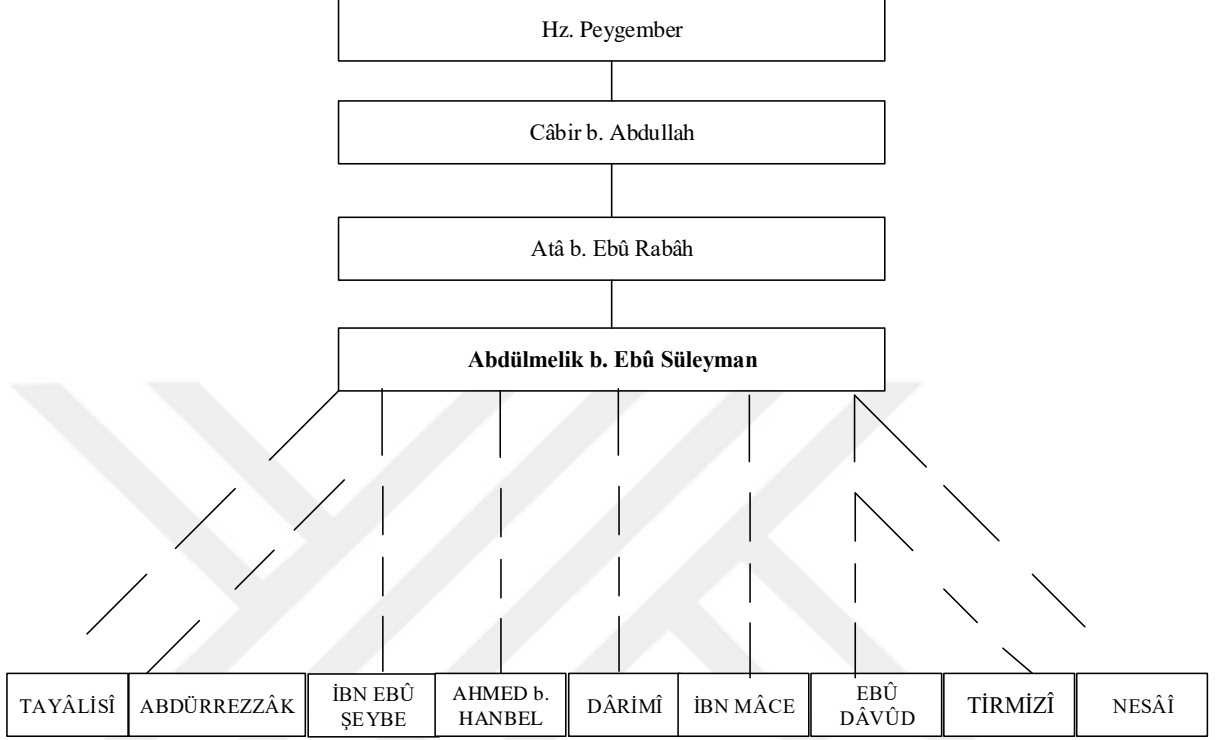
⁴⁰⁸ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 365.

⁴⁰⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-asâr*, IV, 120-121.

⁴¹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 330, VII, 201.

⁴¹¹ Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, II, 316; *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 176.

Şema 10
Sahâbîden Nakledilen Meşhur Hadise Muhalif Olarak Rivâyet Edilen
Hadisin İsnad Şeması

Buhârî'nin Abdülmelik'in hadisine muhalif olduğunu söylediği hadis ise Ebû Seleme (ö. 94/712) ve Ebû Zübeyr'in (ö. 126/743) Câbir'den rivâyet ettikleri “الشُّفْعَةُ فِي كُلِّ مَالٍ لَمْ يُفْسَمِ، فَإِذَا وَقَعَتِ الْخُدُودُ، وَصُرِفَتِ الطُّرُقُ، فَلَا شُفْعَةَ” (Taksim edilmemiş her malda şuf'a vardır. Sınırlar belirlenip yollar ayrıldığında ise artık şuf'a yoktur.) hadistir. Kütüb-i sitte müelliflerinin hepsi bu rivâyeti kitaplarına almışlardır.⁴¹² Câbir'den nakledilen bu iki rivâyet arasındaki farkı şu şekilde açıklamak mümkündür: Ebû Seleme ve Ebû Zübeyr'in rivâyetlerine göre şuf'a ancak bölünmemiş akarlarda geçerlidir. Bir akar bölünmüş ve iki ortağın sınırları belirlenmişse o akarda artık şuf'a yoktur. Abdülmelik'in rivâyetine göre ise akar bölünmüş dahi olsa eğer bu akara ait yol üzerindeki ortaklık devam ediyor ve iki

⁴¹² Buhârî, “Şuf'a”, 1; Müslim, “Musâkât”, 134; İbn Mâce, “Şuf'a”, 3; Ebû Dâvûd, “Buyû", 75; Tirmizî, “Ahkâm”, 33; Nesâî, “Buyû", 109.

komşu aynı yolu kullanıyorsa bu akarda şuf'a devam eder. Dolayısıyla Abdülmelik'in rivâyeti diğer iki rivâyette olmayan ziyade bir manaya sahiptir.

Şu'be b. Haccâc, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Şâfîî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî, Buhârî gibi Abdülmelik'in teferrüd ettiği bu hadisi ta'lîl eden âlimlerdir. Şu'be'den nakledilen bir rivâyete göre o "Abdülmelik b. Ebû Süleyman şuf'a hadisi gibi bir hadis daha rivâyet etse onun hadislerinin tamamını terk ederim."⁴¹³ diyerek söz konusu hadisi şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Aynı tenkit Yahyâ el-Kattân'dan da nakledilmiştir.⁴¹⁴ Muhtemelen Şu'be Abdülmelik'in bu hadis gibi başka hadislerine de muttali olduktan sonra ondan rivâyeti tamamen bırakmıştır. Nitekim yukarıda da zikredildiği gibi Tirmizî, Şu'be'nin bu hadis sebebiyle Abdülkerim'den rivâyeti terk ettiğini söylemiştir. Ümeyye b. Hâlid ile Şu'be arasında geçen şu diyalog da aynı hususa işaret etmektedir. Ümeyye "Niçin Abdülmelik'i terk ediyorsun? Halbu ki onun hadisleri hasendir." diye sormuş, Şu'be de "Ben de o hadisleri hasen oldukları için terk ettim." (مِنْ حُسْنِهَا فَرَزْتُ) şeklinde cevap vermiştir.⁴¹⁵ Bu değerlendirmesinde Şu'be'nin *hasen* hadislerle Abdülmelik'in sika râvilere muhalefet ederek tek başına kaldığı münker hadisleri kastettiği söylenmiştir.⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel'in râvi hakkındaki "Abdülmelik sikadır, Kufe'nin en *hâfiz* râvilerindedir. Ancak bazı hadislerde yanılmıştır. Atâ'nın bazı mevkûf hadislerini merfû rivâyet etmiştir."⁴¹⁷ sözleri de bu münker hadislere işaret etmektedir. Ahmed b. Hanbel bir başka yerdeki değerlendirmesinde de Abdülmelik'in bu hadisinin münker olduğunu söylemiştir.⁴¹⁸ Hattâbî'nin (ö. 388/998) "Bazıları, bu rivâyetin Atâ'nın görüşü olduğunu ve Abdülmelik'in onu merfû olarak naklettiğini söylemiştir."⁴¹⁹ sözü de Ahmed b. Hanbel'in yukarıdaki tenkidiyle paralellik arz etmektedir. Şâfîî ise Abdülmelik'in rivâyetini Ebû Seleme ve Ebû Zübeyr'in rivâyetleriyle kıyaslayarak bu iki râvinin daha hâfiz olmaları sebebiyle onların rivâyetini tercih etmiş ve Abdülmelik'in hadisi hakkında

⁴¹³ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 790.

⁴¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 428.

⁴¹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 790.

⁴¹⁶ Hâlid b. Mansur Düreys, *el-Hadisü'l-hasen li-zatîhi ve li-gayrihi: dirase istikrâiyye nakdiyye*, Riyad: Dâru Edvai's-Selef, 1426/2005, I, 49-50.

⁴¹⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 108.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001/1422, II, 281.

⁴¹⁹ Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, nşr Muhammed Râgıb et-Tabbah, Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932, III, 155.

da “Bazı hadis münekkidlerinin ‘bu hadisin mahfûz olmadığından şüpheleniyoruz.’ dediklerini duydum.” demiştir.⁴²⁰

Yukarıda zikredilen âlimler mezkûr hadisi açıkça ta‘lîl ederken İbn Maîn, “Abdûlmelik’ten başkası bunu rivâyet etmemiştir. Münekkidler onun bu hadisini münker görmüşlerdir. Ancak Abdûlmelik sika ve güvenilir bir râvidir. Onun gibi birinin hadisi reddedilmez.”⁴²¹ diyerek Abdûlmelik’in söz konusu teferrüdünü kabul edilebilir görmüştür. Tirmizî’nin gerek *el-İlel*’deki sözleri gerek *el-Câmi*’de “Bu hasen garîb bir hadistir. ... Şu‘be dışında bu hadis sebebiyle Abdûlmelik’i tenkid eden birini bilmiyoruz.” sözü ve ardından Süfy’an es-Sevrî’nin “Abdûlmelik (ilimde) mizandır” değerlendirmesini nakletmesi, onun da İbn Maîn gibi râvinin bu rivâyetteki teferrüdünü kabul edilebilir gördüğünü düşündürmektedir. *el-Câmi*’de hadisin ardından söylediği “İlim ehli de bu hadisle amel etmiştir.” şeklindeki cümle, bazı fıkıh âlimlerinin bu hadisle amel etmelerinin Tirmizî’nin hadis hakkındaki görüşünde etkisinin olabileceğini düşündürmektedir.

Mevzu bahis rivâyet, fıkıhta şuf’a konusunda temel kabul edilen hadislerden biri olduğu için erken dönemden itibaren üzerinde çokça tartışılmıştır. Ancak tezin sınırları, söz konusu tartışmaların tamamını burada serdetmeye elverişli değildir. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi bu tezin asıl hedefi, Buhârî’nin ta‘lîl ettiği sika râvilerin teferrüd ettiği hadisleri erken dönem hadis münekkidlerinin değerlendirmeleriyle birlikte inceleyerek söz konusu ta‘lîllerin gerekçelerini tespit etmektir. Bu inceleme esnasında sika râvinin teferrüdü meselesindeki farklı yaklaşımların karşılaştırılması da tezin ikincil hedefidir. Bu sebeple mezkûr hadis hakkında yukarıda nakledilen değerlendirmelerin ardından sikanın teferrüdü meselesinde mütekaddimûn dönemi âlimlerinin yönteminden farklı bir metodu takip ettikleri görülen âlimlerin görüşlerine yer verilecektir.

Fakih kimliğinin yanında hadis ricâli, ilel, cerh ve ta‘dîl konularında da temayüz ettiği söylenen⁴²² İbn Abdülhâdî, Abdûlmelik’in hadisinin sahîh olduğunu ve şuf’a hakkında Câbir’den rivâyet edilen hadisler arasında herhangi bir ihtilafın olmadığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

⁴²⁰ Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfi, *İhtilâfu'l-hadis*, nşr. Amir Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1405/1985, s. 223.

⁴²¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 244.

⁴²² Ferhat Koca, “İbn Abdülhâdî”, *DİA*, XIX, 273.

Abdûlmelik'in hadisiyle Câbir'in meşhur hadisi arasında bir muhalefet yoktur. Abdûlmelik'in hadisi şuf'a hakkı için komşuların yollarının bir olmasını gerektirir. Câbir'in meşhur hadisi ise şuf'anın ancak yolların ayrılmasıyla ortadan kalkacağını ifade eder. Dolayısıyla Abdûlmelik'in hadisi gereği; kuyu, çatı veya yol gibi menfaatlerde ortak olan iki komşu şuf'a hakkına sahiptir. Herhangi bir menfaatte ortak olmayan komşuların ise Câbir'in meşhur hadisinin muktezasınca şuf'a hakkı yoktur.

Şu'be, hadisleri hıfz etme konusunda imam kabul edilen bir râvi olmakla birlikte, rivâyetler arasında teâruz olması durumunda onları cem' edebilecek derecede fıkıh ilminde mütehasıs bir âlim değildir. Dolayısıyla Şu'be'nin bu hadis sebebiyle Abdûlmelik'i cerh etmesi râvinin güvenilirliğine zarar vermez. Şu'be'den sonra Abdûlmelik'i tad'îf eden âlimler de Şu'be'ye ittibâ etmişlerdir. Müslim Abdûlmelik'in rivâyetleriyle ihticâc etmiş, Buhârî de onun hadislerini şevâhid olarak kitabına almıştır⁴²³

Alâeddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi İbn Abdülhâdî'nin çağdaşı olan bazı âlimlerin de hadisin tashihi konusunda İbn Abdülhâdî'yle aynı görüşte oldukları görülür.⁴²⁴ Nâsiruddîn el-Elbânî, Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Avvâme hadisi tashîh eden muasır hadis âlimlerindedir.⁴²⁵ Bu âlimlerin değerlendirmelerinden bu rivâyetin tashîhinde İbn Abdülhâdî'yi takip ettikleri anlaşılmaktadır.⁴²⁶

Abdûlmelik'in teferrüd ettiği bu rivâyetin tenkidinde mütekaddim dönem âlimleriyle muâsır âlimler arasındaki farkın, müteâriz rivâyetler arasındaki tercih ve cem' metodu ayırımına döndüğü söylenebilir. Hadisi ta'lîl eden rivâyet dönemi münekkid âlimlerinin ekseriyeti tercih metodunu benimsemiş ve râvisi sika olsa dahi konuyla ilgili asıl kabul edilen hadise muhalif gördükleri için hadisi reddetmişlerdir. Müteahhirün dönemi ve sonrasında hadisi tashîh eden âlimler ise râvisi sika olduğu için rivâyetteki teferrüdü kabul edilebilir görerek rivâyetleri cem' etme yoluna gitmişlerdir. Şuf'a

⁴²³ İbn Abdülhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'lik*, nşr. Sâmî b. Muhammed b. Câdillah ve Abdülazizi b. Nâsir el-Hayyânî, Riyad: Edvâu's-Selef, 1428/2007, IV, 175.

⁴²⁴ İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-nakî fî'r-raddi ale'l-Beyhakî*, Haydarabad: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1352, VI, 106-107; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbu's-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Hâmid el-Fıkî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y., V, 166-167. Şuayb el-Arnaût, Zeylaî'nin (ö. 762/1360) de hadisi tashîh ettiğini söylemiştir. (İbn Mâce, *Sünen*, III, 544-545 (nâşirin değerlendirmesi)) Ancak müellifin *Nasbu'r-râye*'de herhangi bir tercihte bulunmaksızın hadisi tashîh ve tad'îf eden âlimlerin görüşlerini naklettiği görülmektedir. (Zeylaî, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-Kible, 1418/1997, IV, 173-174.)

⁴²⁵ Elbânî, *İrvâ*, V, 378; İbn Mâce, *Sünen*, III, 544-545 (nâşirin Arnaût'un değerlendirmesi); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XI, 143 (nâşir Avvâme'nin değerlendirmesi).

⁴²⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XI, 143 (nâşirin değerlendirmesi).

konusunda rivâyet edilen hadisler arasındaki teâruzun çözümünde hadisi tashîh eden âlimlerin değerlendirmelerinin fukahânın yöntemiyle paralellik arz ettiği söylenebilir. Fakihler, illet bahislerinde daha çok senede yönelik karineler ışığında hüküm veren muhaddislerden farklı olarak metne ve manaya yönelik değerlendirmelerde bulunurlar. Bir konudaki farklı rivâyetlerin metinlerini mümkün merteye cem‘ ederek ihtilafı çözmeye çalışan fakihlerin illet ve şuzûz meseleleriyle ilişkili pek çok hadiste muhaddislerden farklı kanaatlere sahip oldukları görülür.⁴²⁷

2.2.2 Sahâbîden Nakledilen Fetvaya Muhalefet

حدثنا علي بن حجر حدثنا عيسى بن يونس عن هشام بن حسان عن ابن سيرين عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "من ذرعه
الْقِيءُ فَلَيْسَ عَلَيْهِ قَضَاءٌ، وَمَنْ اسْتَقَاءَ عَمْدًا فَلَيْقُضْ."

سألت محمداً عن هذا الحديث فلم يعرفه إلا من حديث عيسى بن يونس عن هشام بن حسان عن ابن سيرين عن أبي هريرة وقال: ما أراه
محفوظاً، وقد روى يحيى بن أبي كثير عن عمر بن الحكم: أن أبا هريرة كان لا يرى القيء يفطر الصائم.⁴²⁸

“Ali b. Hucr → Îsâ b. Yûnus → Hişâm b. Hassân → İbn Sîrîn → Ebû Hureyre”
isnadiyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İstemededen kusan kişinin orucunu kaza etmesi gerekmez, isteyerek kusan kişi ise orucunu kaza etsin.*”

Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisi Buhârî’ye sordum, o bunu sadece “Îsâ b. Yûnus → Hişâm b. Hassân → İbn Sîrîn → Ebû Hureyre” tarihiyle bildi ve şöyle dedi: “Bu hadisin mahfûz olduğunu düşünmüyorum. Yahyâ b. Ebû Kesîr, Ömer b. Hakem’den Ebû Hureyre’nin kusmanın orucu bozmadığı görüşünde olduğunu rivâyet etmiştir.”

Tirmizî’nin “o bunu sadece Îsâ b. Yûnus ... tarihiyle bildi” ifadesi Îsâ b. Yûnus’un (ö. 187/802) söz konusu hadiste teferrüd ettiğini düşündürmektedir. Ebû Hureyre’den merfû olarak rivâyet edilen bu hadise göre Hz. Peygamber kişinin iradesi dışında kusmasıyla isteyerek kusması durumunu birbirinden ayırmış ve birinci durumda (oruç bozulmayacağı için) kaza gerekmezken ikinci durumda (oruçun bozulması sebebiyle) kazanın gerekeceğini haber vermiştir. Ancak Ebû Hureyre’den nakledilen fetvada, kusmanın orucu bozmayacağı mutlak olarak ifade edilmiştir. Buhârî’nin, “mahfûz

⁴²⁷ Suyûtî, *Tedrîb*, III, 345 (nâşirin değerlendirmesi).

⁴²⁸ Tirmizî, *İlel*, 115-116.

olduğunu düşünmüyorum” şeklindeki değerlendirmesinin ardından bu fetvayı zikretmiş olması merfû rivâyetle mezkûr fetva arasındaki bu ihtilaf sebebiyle Îsâ'nın teferrüdünü reddettiğini düşündürmektedir.

Ahmed b. Hanbel,⁴²⁹ Dârimî,⁴³⁰ Buhârî (*et-Târîhu 'l-kebîr*),⁴³¹ İbn Mâce,⁴³² Ebû Dâvûd,⁴³³ Tirmizî,⁴³⁴ Nesâî⁴³⁵, İbn Huzeyme,⁴³⁶ Tahâvî,⁴³⁷ İbn Hibbân,⁴³⁸ Dârekutnî,⁴³⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî⁴⁴⁰ ve Beyhakî⁴⁴¹ Îsâ b. Yûnus'un bu hadisini nakletmişlerdir.

Tirmizî *el-Câmi*'de hadisin ardından “Ebû Hureyre'nin hadisi hasen garîbdir.” dedikten sonra Îsâ'nın Hişâm b. Hassân'dan (ö. 145/762) teferrüd ettiğine işaret etmiştir.⁴⁴² Ebû Dâvûd ise hadisi naklettikten sonra “Hafs b. Gıyâs da Hişâm'dan bunun gibi rivâyet etmiştir” diyerek aynı hadisi Hafs (ö. 194/809) tarihiyle de nakletmiştir. İbn Mâce,⁴⁴³ İbn Huzeyme,⁴⁴⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî⁴⁴⁵ ve Beyhakî⁴⁴⁶ de Hafs'ın bu rivâyetini kitaplarına almışlardır. Hafs'ın, hadisi Hişâm'dan rivâyet ederek Îsâ'ya mütâbaat etmesi hadiste teferrüd eden asıl kişinin Îsâ değil Hişâm olduğunu düşündürmektedir.⁴⁴⁷ Ancak Hafs'ın bu hadisi “Abdullah b. Saîd → Dedesi (Ebû Saîd el-Makburî) → Ebû Hureyre” isnadıyla merfû olarak ikinci bir tarikten daha rivâyet ettiği tespit edilmiştir.⁴⁴⁸

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVI, 283.

⁴³⁰ Dârimî, *Sünen*, II, 1079.

⁴³¹ Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, I, 91-92.

⁴³² İbn Mâce, “Sıyâm”, 16.

⁴³³ Ebû Dâvûd, “Savm”, 32.

⁴³⁴ Tirmizî, “Savm”, 25.

⁴³⁵ Nesâî, *Kübrâ*, III, 317.

⁴³⁶ İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, nşr. M. Mustafa el-Azamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980, III, 226.

⁴³⁷ Tahâvî, *Şerhu müşkili 'l-âsâr*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, IV, 382; a.mlf., *Şerhu meâni 'l-âsâr*, II, 97.

⁴³⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 284-85.

⁴³⁹ Dârekutnî, *Sünenü 'd-Dârekutnî*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004, III, 153-54.

⁴⁴⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 589.

⁴⁴¹ Beyhakî, *Kübrâ*, IV, 371.

⁴⁴² Tirmizî, “Savm”, 25.

⁴⁴³ İbn Mâce, “Sıyâm”, 16.

⁴⁴⁴ İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 226.

⁴⁴⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 589.

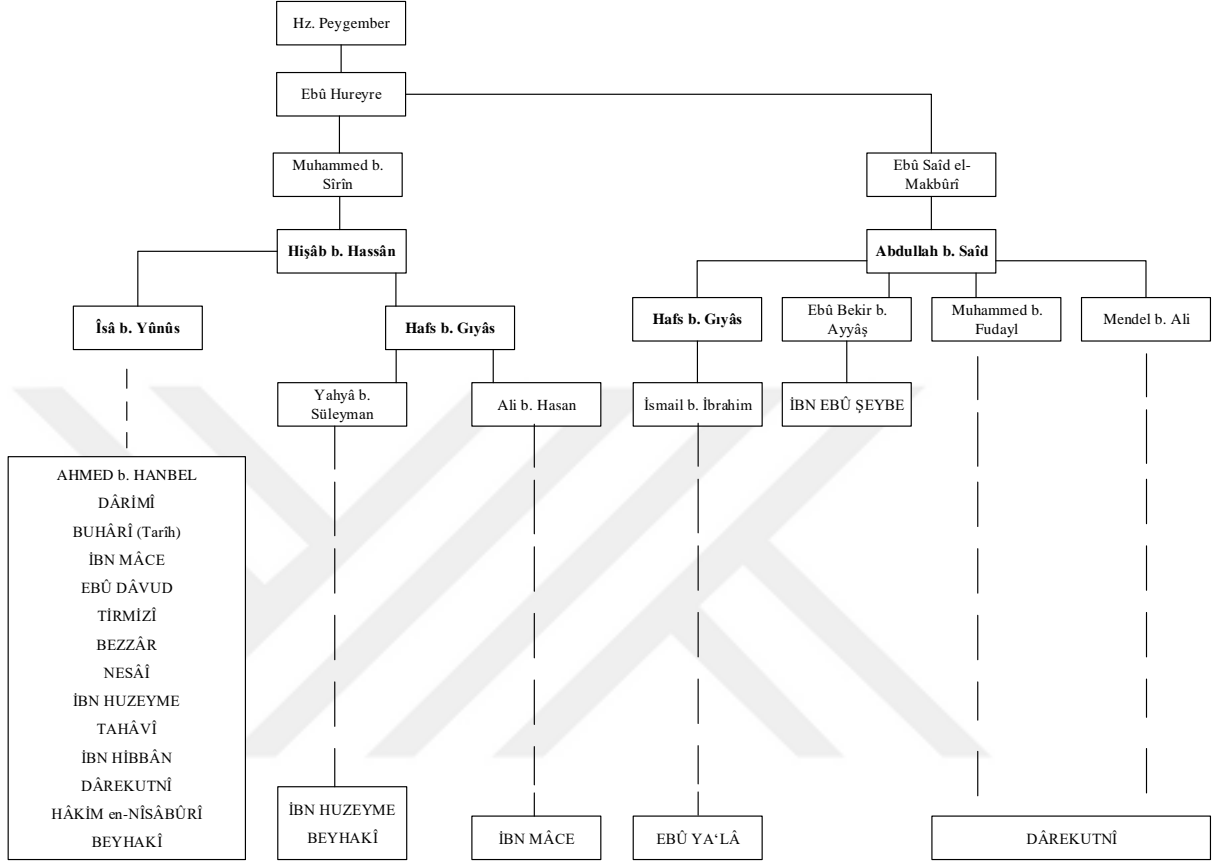
⁴⁴⁶ Beyhakî, *Kübrâ*, IV, 371.

⁴⁴⁷ İbn Hacer de *Taglîgu 't-ta 'lik*'te aynı hususa işaret etmiştir. (İbn Hacer, *Taglîgu 't-ta 'lik alâ Sahîhi 'l-Buhârî*, nşr. Saîd b. Abdurrahman Musa Kazakî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985, III, 177)

⁴⁴⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 482.

Şema 11
Sahâbîden Nakledilen Fetvaya Muhalif Olarak Rivâyet Edilen Hadisin
İsnad Şeması

Daha önce de ifade edildiği gibi Hafs, hafızasından rivâyet ettiği hadislerde tenkid edilmiştir. Yahyâ b. Maîn râvi hakkında “Hafs b. Gıyâs’ın Bağdat ve Kûfe’de rivâyet ettiği hadislerin tamamını hafızasından rivâyet etmiş ve kitabını hiç çıkarmamıştır. Bu iki şehirde ondan hadis dinleyenler Hafs’ın ezberinden üç veya dört bin hadis yazmışlardır.” demiştir.⁴⁴⁹ Hişâm’ın rivâyetini Hafs’tan nakleden iki râvinin de (Ali b. Hasan b. Süleyman (ö. 237/851) ve Yahyâ b. Süleyman el-Cu’fî (ö. 237/851)) Kûfeli olması,⁴⁵⁰ bu hadisin Hafs’ın Kûfe’de rivâyet ettiği hadislerden olduğunu düşündürmektedir. Bu durumda Hafs’ın bu hadisinin Îsâ’nın teferrüd ettiği söylenen rivâyetine mütâbaat edecek seviyede olmadığı söylenebilir.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 68.

⁴⁵⁰ Ali b. Hasan için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 577 ve Yahyâ b. Süleyman için bkz. *Tehzîb*, VII, 53-54.

⁴⁵¹ Hafs’ın rivâyetiyle ilgili benzer bir değerlendirmeyi Mut’ib b. Halef de yapmıştır. (Mut’ib, *Efrâd*, 63-64.)

Ebû Dâvûd hocası Ahmed b. Hanbel'e Hişâm'ın bu hadisini sormuş o da şöyle cevap vermiştir: “Böyle bir hadis yoktur. Bu, oruçlu kişinin unutarak yemesi hakkındaki hadisin isnadıdır.”⁴⁵² Buhârî de *et-Târîhu'l-kebîr*'de Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/728) tercemesinde “Katâde → İbn Sîrîn → Ebû Hureyre”, “Katâde → Ebû Râfi' → Ebû Hureyre” ve “Yezîd b. Zürey' → Hişâm b. Hassân → İbn Sîrîn → Ebû Hureyre” isnadlarıyla Hz. Peygamber'in “Kim unutarak bir şey yer veya içerse orucuna devam etsin.” buyurduğunu naklettikten sonra İsâ'nın söz konusu rivâyetini zikretmiş ve şöyle demiştir:

Bu sahîh değildir, bu hadis Abdullah b. Saîd'in babasından onun da Ebû Hureyre'den merfû rivâyetiyle nakledilmiştir. Yahyâ b. Salih ona muhalefet etmiş ve “Muaviye → Yahyâ (b. Ebû Kesîr) → Ömer b. Hakem b. Sevbân” isnadıyla Ebû Hureyre'nin ‘Sizden biriniz kusarsa orucu bozulmaz. Çünkü kusmak (vücuttan) çıkan bir şeydir, giren değil.’ dediğini rivâyet etmiştir.⁴⁵³

Buhârî'nin İsâ'nın rivâyetini zikrettiği bu siyaktan, onun da hadisin ta'lîli konusunda Ahmed b. Hanbel ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Yani İbn Sîrîn'den nakledilen merfû hadis aslında oruçlu kişinin unutarak yiyip içmesi hakkındadır. Hadisi Hişâm'dan rivâyet eden Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) ve İsâ birbirlerine muhalefet etmişler ve birincisi doğru hadisi rivâyet ederken ikincisi aslında Abdullah b. Saîd el-Makburî'ye ait olan bir rivâyeti nakletmiştir.⁴⁵⁴ Buhârî bu tespiti yapmış ancak söz konusu hatanın sahibini açıklamamıştır. Buna göre ya İsâ hadisi Hişâm'dan rivâyet ederken yanlış ya da Hişâm hadisi iki farklı şekilde rivâyet etmiştir. Öte yandan Buhârî'nin bu açıklamasının yukarıda işaret edilen, hadisin Hafs'ın rivâyetine de açıklık getirdiği söylenebilir. Hafs'ın hadisi, birisi Hişâm b. Hassân'dan diğeri Abdullah b. Saîd'den, iki tarikle rivâyet ettiği zikredilmişti. Buhârî'nin bu hadisin Abdullah'ın hadisi olduğunu söylemesi Hafs'ın, hadisi aslında Abdullah b. Saîd'den dinlediğini ancak rivâyet ederken yanlış Hişâm'dan naklettiği ihtimalini akla getirmektedir. Buhârî ve Tirmizî'nin Hafs'ın rivâyetini yok sayarak İsâ'nın bu hadiste teferrüd ettiğini söylemeleri de muhtemelen bu

⁴⁵² Ebû Dâvûd, *Mesâîlu'l-İmam Ahmed*, th. Tarık b. İvadullah, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999, s. 387.

⁴⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 92.

⁴⁵⁴ Abdullah b. Saîd kendisiyle ihticâc edilmeyen metrûk bir râvidir. Bkz. Zehebî, *Mîzân*, II, 429. Tirmizî ve Beyhakî de “Ebû Hureyre'den zayıf bir tarikle merfû olarak nakledilmiştir.” sözleriyle muhtemelen Abdullah b. Saîd'in rivâyetine işaret etmişlerdir. (Tirmizî, “Savm”, 25; Beyhakî, *Kübrâ*, IV, 371)

sebeplerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hafs'ın Hişâm'dan rivâyetini Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve İbn Huzeyme kitaplarında nakletmiştir. Bu durum Hafs rivâyetinin hicrî II. asırda bilindiğini gösterir. Dolayısıyla Buhârî ve Tirmizî'nin teferrüdü ifade ederken bu rivâyetten haberdar olmadıklarını düşünmek zor gibi görünmektedir.

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen başka bir rivâyette o bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Bu hadisi Îsâ rivâyet etmiştir ancak onun kitabında (aslında) bu hadis yoktur. Îsâ bu hadiste yanılmıştır. Bu, onun hadisi değildir.”⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel'den yapılan bu nakle göre hadisi yanlış olarak yanlış rivâyet eden kişi Îsâ'dır. İbn Abdülber de “Îsâ sika ve faziletli bir kişidir ancak ehl-i hadise göre o bu hadiste yanılmıştır, Îsâ'nın bu hadisini âlimler münker görmüşlerdir.”⁴⁵⁶ diyerek hadiste yanılan kişinin Îsâ olduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki diğer bir görüş ise hadiste yanılan râvinin Îsâ değil Hişâm olduğu şeklindedir. Dârimî *Sünen*'de hadisi rivâyet ettiği yerde Îsâ'nın “Basralılar Hişâm'ın bu hadiste yanıldığını söylemiştir.”⁴⁵⁷ şeklindeki sözünü de nakletmiştir. Buna göre Îsâ hadisi rivâyet etmiş ancak hadisle ilgili tartışmaları bildiğinden rivâyetin arkasından böyle bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu sözün Îsâ'ya nispetinin doğru olduğu kabul edilirse söz konusu hatanın Îsâ'dan kaynaklandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Öte yandan Îsâ'dan nakledilen bu söz, hicrî II. asırda Basra'da söz konusu hadis hakkındaki tartışmaların varlığına da işaret etmektedir. Dârimî'nin naklettiği bu bilgiye göre hadiste yanılan kişinin Hişâm olduğu söylenebilir. Beyhakî de Îsâ ve Hafs tarikiyle Hişâm'ın hadisini nakletmiş ve “Hişâm b. Hassân teferrüd etmiştir...” diyerek söz konusu hatanın Hişâm'dan kaynaklanabileceğine işaret etmiştir.⁴⁵⁸

Buraya kadar nakledilen değerlendirmelerden Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Beyhakî ve İbn Abdülber'in bu hadisin illetli olduğu hususunda ittifak ettikleri görülmektedir. Söz konusu illet, isnaddaki bir râvinin yanılması sonucu muayyen bir metinle maruf olan isnadla başka bir metni nakletmesi şeklinde tespit edilmiştir.⁴⁵⁹ Bu hatanın sahibi

⁴⁵⁵ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'i'l-kebîr*, nşr. Ebû Asım Hasan b. Abbas, Müessesetü Kurtuba, 1416/1995 II, 363.

⁴⁵⁶ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1414/1993, X, 182.

⁴⁵⁷ Dârimî, *Sünen*, II, 1079.

⁴⁵⁸ Beyhakî, *Kübrâ*, IV, 371.

⁴⁵⁹ Dolayısıyla bu hadis senedle ilgili illetlerden kalb türüne de örnek olarak verilebilir. Ancak Buhârî'nin hadisi Ebû Hureyre'nin fetvasına işaret ederek ta'lîl etmesi sebebiyle hadisin metinle ilgili illet türlerinde incelenmesi uygun görülmüştür. Hemmâm Saîd de bu hadisi “râvinin kendi görüşüne

hususunda iki farklı görüş vardır. Birincisi, hadiste yanılan râvi Îsâ b. Yûnus'tur ve bu hadisle hocası Hişâm b. Hassân'dan teferrüd etmiştir. İkinci görüşe göre ise hadiste asıl teferrüd eden ve yanılan râvi Hişâm'dır.

Bu hadisteki illetin tespiti hususunda âlimlerin dayandıkları tek nokta isnad değildir. Ebû Hureyre'nin fetvasının kendisinden nakledilen merfû hadise muhalif olması da mezkûr hadisin metnindeki illet olarak görülmüştür. Yukarıda da zikredildiği gibi Buhârî, hem *el-Îlelü'l-kebîr* hem de *et-Târîhu'l-kebîr*'de merfû hadisi reddetmesinin gerekçesi olarak Ebû Hureyre'nin oruçlu kimsenin kusması durumunda orucunun bozulmayacağı hakkındaki fetvasını zikretmiştir. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*'te de konuyla ilgili babın girişinde muttasıl bir senetle bu fetvayı verdikten sonra “Ebû Hureyre'den (kusmanın) orucu bozduğu nakledilmiştir ancak birinci nakil daha doğrudur” diyerek söz konusu illete işaret etmiştir.⁴⁶⁰ İbn Abdülber de merfû rivâyetle mevkûf rivâyet arasındaki bu ihtilafa işaret etmiş ve mevkûf rivâyetin sahîh olduğunu söylemiştir.⁴⁶¹ Nesâî ise bu hadisin illetiyle ilgili farklı bir hususa işaret etmiştir. Müellif *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Îsâ tarikiyle Hişâm'ın merfû rivâyetini naklettikten sonra “Atâ bu hadisi mevkûf olarak rivâyet etmiştir.” diyerek Atâ b. Ebû Rabâh'ın (ö. 114/732) Ebû Hureyre'den mevkûf rivâyetini vermiştir.⁴⁶² Bu durumda Ebû Hureyre'den kusmanın oruca etkisi hakkında üç farklı rivâyet nakledildiği görülmektedir. İstemeyerek kusmanın orucu bozmadığı ve kaza gerektirmediği, kasıtlı kusmanın orucu bozduğu ve kazayı gerektirdiği yönünde biri merfû diğeri mevkuf iki hadis nakledilmiştir. Kusmanın mutlak olarak orucu bozmadığı görüşü de Ebû Hureyre'den mevkuf olarak rivâyet edilmiştir.

Görüldüğü gibi Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Nesâî gibi illel ilminde mütehasıs olan bu âlimler mezkûr hadisin ma'lûl olduğu hükmüne varırken sadece râvinin teferrüdünü esas almamışlardır. Teferrüd dışında onları bu hükme sevk eden farklı sâikler de bulunmaktadır. Mütekaddimun dönemi âlimlerinin söz konusu hadisi muallel kabul etmelerinin sadece teferrüd sebebiyle olduğunu düşünen İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise “Bu hadisin sâbit olmadığını düşünenler hadisi, Îsâ b. Yûnus'un infiradıyla ta'lîl etmişlerdir. Ancak Îsâ'nın bu hadiste teferrüd etmediği ortaya çıkmıştır, Hafs b. Gıyâs

---

muhafeft eden hadis rivâyet etmesi sebebiyle muallel olan hadis”e örnek olarak zikretmiştir. (İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 159.)

⁴⁶⁰ Buhârî, “Sıyâm”, 32.

⁴⁶¹ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, X, 181-183.

⁴⁶² Nesâî, *Kübrâ*, III, 317.

ona muvafakat etmiştir.”⁴⁶³ diyerek hadisin ta’liline karşı çıkmıştır. *Mirkâtul-mefâtiḥ* isimli eserindeki değerlendirmelerinden Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) de bu görüşü benimsediği görülmektedir.⁴⁶⁴ Mübârekpûrî⁴⁶⁵ (ö. 1353/1935), Nâsiruddîn el-Elbânî ve Şuayb el-Arnaût⁴⁶⁶ da aynı görüşü takip ederek isnaddaki râvilerin sika olmasına ve Hafis b. Gıyâs’ın İsâ b. Yûnus’a mütâbaat etmesine itimat ederek hadisi tashîh eden muasır âlimlerdendir. Bu âlimler, hadisi ta’lil eden münekkîd âlimlerin Hafis’in rivâyetinden haberdar olmadıklarını düşünmüşlerdir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Hafis’in hadisi hicrî II. yüzyılda biliniyordu. Bununla birlikte râvinin bu hadiste yanlış olması kuvvetle muhtemeldir. Buna binâen münekkîd âlimler Hafis’in hadisini İsâ’nın teferrüdünü ortadan kaldıracak bir hadis olarak görmemişlerdir.

İsnadı ve metni bir bütün olarak değerlendirerek hadisi pek çok açıdan tenkide tabi tutan metodla isnadın zahirini esas alarak sadece râvilerin durumu ve senedin ittisâli cihetinden hadisin değerlendirildiği metot arasındaki farkı göstermesi açısından Elbânî’nin söz konusu hadis hakkındaki değerlendirmelerini burada zikretmek uygun görünmektedir:

... Buhârî ve diğerleri İsâ b. Yûnus’un bu hadiste Hişâm’dan teferrüd ettiğini zannettikleri için hadisin mahfuz olmadığını söylemişlerdir. Ancak Hafis b. Gıyâs, İsâ’ya mütâbaat ettiğine göre hadisin ta’lil edilmesi için bir sebep yoktur. Bu iki râvi de sikadır, *Sahîhayn*’da kendileriyle ihticâc edilmiştir. Bununla birlikte bize göre İsâ b. Yûnus teferrüd etmiş olsa dahi bu hadis sahihtir. Çünkü İbn Hacer’in *et-Takrîb*’de belirttiği gibi İsâ sika güvenilir bir râvidir ve bildiğimiz kadarıyla da bu rivâyette ona muhalefet eden kimse yoktur. Bilakis bu hadis Ebû Hureyre’den farklı tariklerle de rivâyet edilmiştir.⁴⁶⁷

Elbânî, rivâyetteki hatanın Hişâm’a ait olabileceği görüşüne de Hişâm’ın Buhârî ve Müslim’in kendisiyle ihticâc ettiği sika bir râvi olmasını ve İbn Hacer’in Hişâm hakkındaki “Sika, İbn Sîrîn’in rivâyetlerinde en güvenilir râvilerdendir.” şeklindeki değerlendirmesini gerekçe göstererek itiraz etmiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶³ İbn Teymiyye, *Hakikatu’s-siyâm*, nşr. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1404/1984, s. 14.

⁴⁶⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtul-mefâtiḥ şerhi Mişkâti’l-Mesâbih*, nşr. Cemal Aytânî, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1422/2001, IV, 486-87.

⁴⁶⁵ Mübârekpûrî, *Mir’âtu’l-mefâtiḥ şerhi Mişkâti’l-Mesâbih*, VI, 513.

⁴⁶⁶ Tirmizî, *el-Câmiu’l-kebîr*, nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdullatif Hirzullah, Beyrut: Dâru er-Risâle el-Âlemiyye, 2009/1430, II, 251-252. (nâşirin değerlendirmesi)

⁴⁶⁷ Elbânî, *İrvâ*, IV, 52.

⁴⁶⁸ Elbânî, *İrvâ*, IV, 52.

İsnaddaki râvilerin sika olmasıyla hadisin sahîh olmasını eş anlamlı gören bu tenkid yöntemini takip eden âlimler, mezkûr hadisin ta‘lil edilmesine karşı çıkmışlardır. Ancak râvilerin sika olması, hadisin sıhhati için şart olmakla birlikte sıhhatin mucibi değildir. Bununla birlikte mütekaddimûn ulemânın hadisle ilgili değerlendirmeleri dikkatle incelendiğinde söz konusu hadisteki teferrüdün reddini gerektiren sebeplerin isnadların kalb edilmesi, merfû-mevkûf ihtilafı ve metindeki muhalefet olduğu görülmektedir. Nitekim İbnü’l-Kayyim de “Bu hadis illetlidir. Bu illetinin de bir illeti vardır...” diyerek hadisin illeti olarak Atâ ve diğerlerinin hadisi Ebû Hureyre’den mevkûf olarak rivâyet etmelerini, bu illetin illeti olarak da Ebû Hureyre’den nakledilen fetvayla merfû rivâyet arasındaki ihtilafı göstermiştir.⁴⁶⁹ Dolayısıyla râvinin teferrüdünün bu illetlere işaret eden bir karine mesabesinde olduğu söylenebilir. Beşşâr Avvâd da *Sünen-i İbn Mâce*’nin tahkikinde yukarıdaki gerekçelerle hadisi tashih etmiş ancak *Sünen-i Tirmizî*’deki değerlendirmesinde daha evvelki görüşünün hatalı olduğunu söyleyerek Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi mütehasıs âlimlerin ta‘lîli karşısında hadisi tashih etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷⁰

2.3 DEĞERLENDİRME

el-‘İlelü’l-kebîr’de Buhârî’nin sika râvinin teferrüdüne işaret ederek ta‘lil ettiği hadisler hakkında yapılan araştırma neticesinde, bu tür hadislerin tamamına teşmil edilebilecek bir takım genel kuralların zikredilmesinin oldukça zor olduğu fark edilmiştir. Bununla birlikte sika râvinin teferrüdü meselesinde öne çıkan bazı hususlar da tespit edilmiştir. Mütekaddimûn dönemi hadis âlimleri muayyen bir hadisi tenkid ederken o hadisi bütün rivâyet kümesinin bir ferdi olarak değerlendirmişler ve bu kümedeki diğer rivâyetlerle mukayese/muâraza etmişlerdir. Bu şekilde hadisler gerek isnad gerek metin yönünden pek çok açıdan tenkide tabi tutulmuştur. Bu yönüyle mütekaddimûn dönemi hadis tenkidinin daha sonraki dönemlerde her bir hadisi isnad ve metniyle birlikte diğer rivâyetlerden ayrı, müstakil olarak ele alan tenkid yönteminden ayrıldığı söylenebilir.

⁴⁶⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbu’s-Sünen*, III, 260.

⁴⁷⁰ İbn Mâce, *Sünen*, II, 88 (nâşirin değerlendirmesi); Tirmizî, *el-Câmiu’l-kebîr*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998, II, 90-91.

Araştırmaya konu olan hadislerde teferrüd eden râvilerin tamamı âlimlerin güvenilir kabul ettikleri râvilerdir. Râvi biyografilerinin anlatıldığı eserlerde bu râviler hakkında pek çok ta'dîl ibareleri yer alır. Bununla birlikte bazı râvilerin, genel anlamda güvenilir olmalarına rağmen bazı hocalarının hadisleri söz konusu olduğunda eleştirildiği görülür. Bu tür râvilere örnek Hammâd b. Seleme zikredilebilir. Hammâd'ın Katâde'den rivâyet ettiği hadislerde zayıf olduğu söylenmiştir. Sika râvilerin bazıları da muayyen zaman ve mekânlarda rivâyet ettikleri hadislerde eleştirilmişlerdir. Örneğin âlimler, kitabından rivâyet ettiği hadislerinin sağlam, ezberinin ise zayıf olduğu söylenen Hafs b. Gıyâs'ın ne zaman ve nerede ezberinden hadis rivâyet ettiğini tespit etmişler ve bu hadisleri temkinle karşılamışlardır. Dolayısıyla özellikle muallel hadisler hakkında yapılan araştırmalarda, râvi biyografileri bu tür durumlar da göz önünde bulundurularak daha hassas bir şekilde okunmalıdır.

Araştırmada dikkat çeken diğer bir husus, hadisleri çokça rağbet gören meşhur bir imamdaki teferrüdü ilgilidir. Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî gibi pek çok talebesi olan bir hocadan, hocanın önde gelen râvilerinin rivâyet etmediği bir hadisle teferrüd etmek âlimler tarafından şüpheyle karşılanacak bir durum olarak kabul edilmiştir. Zira hocaya uzun süre mülâzemetiyle meşhur olmuş râvilerin de o hadisi hocadan rivâyet etmesi beklenir. Bu sebeple hakkında hiçbir cerh ifadesi bulunmayan ve pek çok âlim tarafından tevsîk edilen Şebâbe b. Sevvâr'ın Şu'be'den teferrüd etmesi hoş karşılanmamış ve teferrüd ettiği hadiste yanıldığına hükmedilmiştir. Aynı şekilde Süfyân es-Sevrî'den az sayıda rivâyeti bulunan Ma'mer'in de bu hocasından teferrüdü hoş karşılanmamıştır. Öte yandan bir hadisin farklı tarikleri arasında tespit edilen muhalefetin çözümünde de yine hadisi rivâyet eden hocanın talebelerinin güvenilirlik derecelerinin gözetildiği fark edilir. Nitekim Katâde'den biri merfû diğeri mevkûf iki farklı şekilde rivâyet edilen bir hadiste âlimler bu durumu göz önünde bulundurarak mevkûf rivâyetin sahîh, merfû rivâyetin ise muallel olduğu hükmüne varmışlardır.

En güvenilir kabul edilen muhaddislerin dahi zaman zaman zayıf râvilerden hadis rivâyet etmeleri hadis tarihinde görülen bir vakıadır. Bu durum farklı şekillerde açıklanabilir. Hadisin ve râvinin tad'îfine işaret etmek amacıyla olabileceği gibi râvinin genel durumunun bir istisnası olarak söz konusu hadisin sahîh kabul edilmesi sebebiyle de olabilir. Nitekim râvinin zayıf olması onunla ilgili genel bir durumdur. Ancak bu durum onun hadislerinin tamamının zayıf olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte

tespit edilebildiği kadarıyla kendisinin de teferrüd ettiği bir hadiste zayıf râviden teferrüd etmek kabul edilebilir bir durum olarak görülmemiştir. Yunus b. Muhammed ve Süfyân es-Sevrî'nin incelenen hadislerinin de bu sebeple reddedildiği görülmüştür.

Hadisler hakkında yapılan araştırmada mütekaddimûn âlimlerin görüşlerinin yanında muasır hadis âlimlerinin görüşlerine de mümkün mertebe yer verilmiştir. Bu şekilde genel olarak hadis tenkid metodu ve hususen sika râvinin teferrüdünün kabulü ve reddi konusundaki farklı yaklaşımlar tespit edilmiştir. Bu noktada dikkat çeken en önemli husus görüşleri nakledilen muasır âlimlerin hadis tenkidlerinin çoğunlukla isnadın zahirine dayalı olduğudur. Görülebildiği kadarıyla bu âlimlere göre râvilerinin sika olması ve isnadında herhangi bir kopukluk bulunmaması hadisin sıhhati için yeterli şartlardır. Zira mütekaddimûn döneminde birçok âlimin illetli kabul ettiği hadisleri, râvilerinin Buhâri ve Müslim'in hadisleriyle ihticâc ettikleri sika râvilerden olmalarını gerekçe göstererek tashîh ettikleri görülür. Ancak ricâli *Sahîhayn*'da kendileriyle ihticâc edilen râvilerden olan her hadisin sahîh sayılması, hadis tenkidi açısından isabetli görünmemektedir. Nitekim incelenen bazı hadislerde de görüldüğü gibi Buhârî'nin bizzat kendisi *es-Sahîh*'te hadisleriyle ihticâc ettiği râvilerin rivâyetlerini ta'lîl etmiştir. Bu durum, onun her bir hadisi ayrı ayrı değerlendirdiği ve râvinin genel durumundan hareketle hadisler hakkında bir hüküm vermekten uzak durduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu tez kapsamında yapılan okumalarda, mütekaddimûn dönemindeki pek çok âlimin metodunun da Buhârî'yle aynı olduğu görülmüştür. Örneğin Nesâî, Eymen b. Nâbil'in teferrüd ettiği bir hadis hakkında “Eymen bize göre rivâyetlerinde beis olmayan bir râvidir (لا بأس به). Ancak bu hadis hatalıdır.” demiştir.⁴⁷¹ Müellifin “la be'se bihî” ibaresini güvenilir râviler hakkında kullandığı dikkate alındığında⁴⁷² Nesâî'nin tevsîk ettiği bir râvinin durumunu onun tüm hadislerine teşmil etmediği ve her bir hadisini ayrı ayrı değerlendirdiği söylenebilir. İbnü'l-Kayyim, râvinin sika olmasının veya *Sahîhayn*'da rivâyetleriyle ihticâc edilmiş olmasının, onun her hadisinin sahîh olmasını gerektirmediğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

Bazıları, bir hadisin isnadında *es-Sahîh*'te kendisiyle ihticâc edilmiş bir râvinin varlığına dayanarak “Bu hadis *es-Sahîh*'in şartına uygundur.” diyorlar. Ancak *es-Sahîh* müellifleri bu râvinin rivâyetlerinden, sika

⁴⁷¹ Nesâî, “Sehv”, 45; Mut'ib, *Efrâd*, s. 163.

⁴⁷² Yücel, *Tenkit Terimleri*, s. 145.

râvilerin mütâbaat ettiği ve ma'lûl olmayan hadisleri seçerek kitaplarına almışlar; ma'lûl ve şâz olan, teferrüd ettikleri, sikâ râvilere muhalefet ettikleri veya hadis rivâyetiyle meşhur olmayan hocalardan naklettikleri – özellikle de o hocanın hususi talebelerinin rivâyet etmediği- hadisleri kitaplarına almamışlardır. Söz konusu müellifler bu konuda diğer muhaddislerden farklı ve daha hassas bir tutuma sahiptirler ve onların bu tutumuna göre bu tür hadislerin sahîh olması şart değildir. İşte bu sebeple Buhârî ve onun gibi âlimler, “Râvinin bu hadisine mütâbaat edilmemiştir.” gerekçesiyle sika râvilerin rivâyet ettikleri pek çok hadisi ta'lîl etmişlerdir.⁴⁷³

İbnü'l-Kayyim'in bu ifadeleri, bazı muasır hadis âlimlerinin değerlendirmelerinde tespit edilen söz konusu farklılığın yeni olmadığını ve hicrî VIII. asırda da mevcut olduğunu gösterir. Hadis tenkidinde görülen bu farklılığın temel sebebini şu şekilde ifade etmek mümkün olabilir: Rivâyet dönemi münekkid âlimleri bir râvi hakkındaki hükümlerini, o râvinin hadisleri üzerinden verirlerken daha sonraki dönemlerde durum değişmiş ve râvinin derecesi hadisin hükmünü belirleyen unsur olmuştur.⁴⁷⁴ Diğer bir ifadeyle mütekaddimûn döneminde rivâyet esaslı bir tenkid metodu varken daha sonraki dönemlerde râvi esaslı bir yöntem takip edilmiştir. Öte yandan rivâyet dönemi âlimleri, hadisler hakkındaki hükümlerini çeşitli karineler çerçevesinde verirken söz konusu ikinci yöntemde hadisin sıhhat değerlendirmesinde isnadın zahirinin etkili olduğu da söylenebilir. Nitekim ikinci yöntemi takip eden âlimler “Abdürrezzâk → Ma'mer → Sâbit → Enes” isnadıyla rivâyet edilen bir hadisi, râvilerinin tamamının sika ve *Sahîhayn* râvilerinden olmalarına dayanarak tashîh ederken aynı hadisin “Abdürrezzâk → Ma'mer → Ebân ve Sâbit → Enes” isnadıyla rivâyet edilen tarihiyle ilgili “Sâbit tarihiyle sahîh, Ebân tarihiyle zayıf” hükmünü vermişlerdir. Mütekaddimûn dönemi âlimleri ise çeşitli karineleri de göz önünde bulundurarak bu hadisin esasen tek bir tarikten, “Abdürrezzâk → Ma'mer → Ebân → Enes” isnadıyla rivâyet edildiğini ve senedde Sâbit'in zikredilmesinin hata olduğunu söylemişlerdir. Mürsel-mevsûl, mevkûf-merfû ihtilafının tespit edildiği hadislerde, rivâyet dönemi âlimleri karineler ışığında söz konusu rivâyetler arasında bir tercih yaparak birinin sahîh diğerinin hatalı/muallel olduğunu söylerken görüşleri nakledilen muasır âlimler ise bu tür ihtilafları bir illet olarak görmemişlerdir.

⁴⁷³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîb*, V, 362.

⁴⁷⁴ İbrahim b. Abdullah el-Lâhim, *Mukâranetu'l-merviyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1433/2012, I, 321.

Diğer yandan hadis tenkidinde ikinci yöntemi takip eden âlimlerin, sika râvinin teferrüdü sebebiyle muallel kabul edilen hadisleri tashîh ederek mütakaddimûn dönemi münekkidlerine muhalefet ederken, râvileri arasında zayıf/mechûl bir râvi bulunan veya senedinin herhangi bir yerinde inkıtâ olan hadislerin zayıf kabul edilmesi hususunda ise münekkid âlimlere muvafakat ettikleri görülür. Bu durum, söz konusu âlimlerin hadis tenkidinde isnadın zahiriyle yetindiklerini ve illeti göz ardı ettiklerini düşündüren bir diğer husustur.

Hadis tenkidi ve sika râvinin teferrüdü konularında burada zikredilen hususlar bu tez kapsamında incelenen hadisler bağlamında tespit edilmiştir. Bununla birlikte konunun daha kapsamlı çalışmalarda etraflıca ele alınması gereken bir mesele olduğu aşikârdır.

SONUÇ

Rivâyet dönemi ve sonrasında münekkîd âlimler, hadislerin aslına uygun olarak nakledilip nakledilmediğini belirlemek için büyük gayret göstermişlerdir. Bu âlimler rivâyetleri önemli ölçüde isnad bazen de metin yönünden tenkid ederek, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin sıhhatini tespit etmeye çalışmışlardır. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren münekkîd âlimlerin hadislerin sıhhat değerlendirmesiyle ilişkili olarak kullandıkları illet kavramı, müteahhirûn dönemde sahîh hadisin tanımında yer almıştır. Buna göre bir hadisin sahîh olması için gereken şartlardan biri de hadisin sıhhatini ortadan kaldıran gizli sebebin bulunmamasıdır.

Müteahhirûn dönemi ve sonrasındaki usûl eserlerinde illetin “dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan hadiste araştırma sonucunda tespit edilen ve hadisin sıhhatini ortadan kaldıran gizli sebep” olarak tanımlandığı görülür. Tarifteki “dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıma” ve “gizlilik” kaydı, illetin sadece sika râvilerin –zahiren- muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri hadislerle ilişkili olduğunu düşündürür. Ancak mütekaddimûn döneminde telif edilen illel eserleri incelendiğinde bu eserlerde, dış görünüşü itibariyle sıhhat şartlarını taşıyan hadislerin yanında, zayıf râvilerin hadisleriyle munkatı' hadislerin de mevcut olduğu görülür. Bu durum mezkûr illet tarifinin illetlerin çoğunluğuna göre yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. Zira illel kitaplarında ta'lîl edilen hadislerin ekseriyeti, sika râvilerin rivâyet ettikleri ve ilk bakışta zayıf olduğu anlaşılmayan hadislerdir. Öte yandan söz konusu eserlerde ma'lûl olduğu tespit edilen zayıf hadislerin yanında sahîh hadislerin de bulunduğu görülür. Bu ise erken dönemde illetin “hadisle ilgili açıklanması gereken hususlar” şeklinde daha geniş bir anlamda kullanıldığına işaret eder. Erken dönemde her türlü râvinin hadisiyle ilişkili olarak kullanıldığı tespit edilen illetin, daha sonraki dönemlerde sadece sika râvilerin hadisleriyle kayıtlandırılmasıyla ilgili bir diğer husus ise râviler hakkındaki genel kanaatle alakalıdır. Zayıf râvinin hadisi, doğru olarak rivâyet ettiğine dair bir karine olmadığı müddetçe reddedilirken sika râvinin hadisi hatasına işaret eden bir karine olmadığı müddetçe kabul edilir. Râvilerle ilgili bu genel durum, sika râvinin hatasını tespit etmeyi zorlaştırır. Zira sika râvinin farkında olmadan hatalı bir şekilde rivâyet ettiği hadisin, onun güvenilirliğine itimad edilerek kabul edilmesi muhtemeldir. Bu durum, sika

râvinin hadisindeki illetin tespitini zorlaştırırken diğer yandan da bu tespitin ehemmiyetini gösterir. Güvenilir râvilerin hadislerindeki bu durum, illetin sika râvinin hatalarına hasredilmesine sebebiyet veren bir diğer unsur olarak zikredilebilir.

İllet; râvinin hafızasının ve dikkatinin mükemmel olmaması, eksik ezberlemesi, unutulması, kitabından rivâyet ediyorsa kitabını kaybetmesi gibi sebeplerden kaynaklanır. Hadisteki illetin tespiti ancak hadisin tüm tariklerinin bir araya getirilip birbirleriyle mukayesesi neticesinde mümkün olur. Râvinin hadisin rivâyetinde tek kalması (teferrüd) ve diğer râvilere muhalefet etmesi, rivâyetlerin mukayesesi esnasında illete işaret eden iki temel unsur olarak kabul edilmiştir. Teferrüd ve muhalefet her ne kadar iki farklı durum olarak zikredilmişse de muhalefetin, aynı hadisi rivâyet eden diğer râvilerden ayrılmak şeklinde kullanıldığı da düşünülürse bu yönüyle teferrüdün bir türü olarak değerlendirilmesi mümkündür. Böylece teferrüdün, hadislerdeki illetlerin tespitinde son derece kritik bir konuma sahip olduğu görülür.

İlel, ricâl, tarih ve tahrîc kitaplarında râvinin tek kalması, teferrüd ve aynı kökten türeyen infirâd terimlerinin yanında “Garîb”, “lâ yu‘rafu illâ min hâza’l-vech”, “lem yervihi illâ fulân”, “lem yuhaddis bihî illâ fulân” gibi ibarelerde de ifade edilmiştir. Çok yaygın olmamakla birlikte “fâide” ve “hasen” kavramlarının da erken dönemde teferrüd anlamında kullanıldığı görülmüştür. Hadis usûlü eserlerinde ise kavram müstakil olarak ele alınmayıp daha çok ferd, garîb, şâz, münker ve ziyâdetü’s-sika bahislerinde incelenmiştir. Mezkûr beş ıstılah teferrüd türleriyle yakından ilişkilidir. Râvinin hadisin senedinin tamamında veya herhangi bir yerinde tek başına kalması, senedinde veya metnindeki bir ziyadeyle teferrüd etmesi ve senedinde veya metninde diğer râvilere muhalefet etmesi teferrüdün üç temel türüdür. Bunlardan birincisi hadis usûlü eserlerinde ferd ve garîb hadis başlığı altında ele alınırken, teferrüdün ikinci şekli ziyâdetü’s-sika, üçüncü şekli ise şâz başlığı altında incelenir. Münker hadis, usûl eserlerinde zayıf râvinin sika râviye muhalefeti şeklinde tanımlansa da rivâyet döneminde sika râvinin teferrüd ettiği pek çok hadisin de bu kavramla nitelendiği görülür.

Erken tabakalarda görülen teferrüd, hicrî birinci asır ve ikinci asrın ilk çeyreğinde sistematik rivâyetin henüz başlamamasıyla yakından ilişkilidir. Bu dönemde halka kurarak hadis rivâyet eden bazı sahâbe ve tâbiûnun yanında, olaylar oldukça ihtiyaca binaen hadis rivâyet edenler de vardı. Bu durum, tâbiînden bir râvinin diğer râvilerin duymadığı bir hadisi sahâbîden rivâyet etmesinin tabîî karşılanmasına sebep olmuştur.

Söz konusu dönemde İlim talebi için yapılan rihlelerin henüz yaygınlaşmaması ise teferrüdün ilişkili olduğu bir diğer konudur. Zira rihlenin olmadığı bu dönemlerde, bir bölgede meşhur olan bir hadisin diğer bölgedeki râvilerin bilgisi dışında kalması muhtemel bir durumdur. Rivâyet faaliyetinin bu tabii seyri neticesinde erken tabakalarda görülen teferrüdler, hadis için bir problem teşkil etmemiştir. Buna karşılık sistematik rivâyetin başladığı ve rihlelerin yaygınlaştığı sonraki dönemlerde râvinin kimsenin rivâyet etmediği bir hadisi nakletmesi şüpheliyle karşılanmış ve bu durumun sebepleri detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Zayıf râvinin teferrüdü ekseriyetle hata sebebiyle olduğundan âlimler bu tür râvilerin teferrüdünün makbul olmadığı hususunda görüş birliği içindedirler. Sika râvinin teferrüd ettiği hadisin durumu ise farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada sika râvinin teferrüdünün hadisin sıhhatine etkisi Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr* isimli eseri özelinde incelenmiştir. Hadis ilminin en zor ve en önemli alanı olarak kabul edilen ilelü'l-hadiste mütehasıs olan âlimlerin sayısının oldukça az olduğu görülür. Bu alanda uzmanlaşan âlimlere bakıldığında ilelü'l-hadisin uzun süreli bir hoca talebe ilişkisi neticesinde kesb edildiği fark edilir. Tirmizî'nin *el-İlelü'l-kebîr* isimli eseri de böyle bir ilişkinin semeresi olarak kabul edilebilir. Buhârî hicrî 250-255 yılları arasında Horasan'da bulunmuştur. Tirmizî de bu beş yıllık süre içerisinde Buhârî'nin derslerine katılmış, onun yakın talebeleri arasına girmiştir. *el-İlelü'l-kebîr* neredeyse tamamına yakını da bu derslerde Tirmizî'nin hocası Buhârî'ye sorduğu sorulardan müteşekkildir. Nadir olmakla birlikte eserde, Tirmizî'nin Buhârî dışındaki bazı hocalarına sorduğu sorular da mevcuttur. Bununla birlikte kendisi de ilelü'l-hadiste uzman olan Tirmizî, eserde zaman zaman hocasından farklı kanaatlerini de zikretmiştir. *el-İlelü'l-kebîr*'in bugün mevcut tek nüshasındaki metin Ebû Tâlib Akîl b. Atıyye el-Kâdî tarafından tertîb edilmiştir. Dolayısıyla eserin, Tirmizî tarafından yapılan orijinal tertibinin nasıl olduğu ve Ebû Tâlib'in hadislerin tertibi dışında esere herhangi bir müdahalesinin olup olmadığı bilinmemektedir. Bu çalışma vesilesiyle Türkiye'de Tirmizî'nin bu eserinin yeterince tanınmadığı fark edilmiştir. Arap dünyasında eserle ilgili yapılan bazı akademik çalışmalar bulunmakla birlikte Türkiye'de Veysel Özdemir'in genel hatlarıyla eseri tanıttığı makalesinin dışında bir çalışma tespit edilememiştir. Esas konusu sika râvinin teferrüdü olan bu çalışmada *el-İlelü'l-kebîr*'in hadis tarihindeki önemine binâen daha sonraki çalışmalara ışık tutacak bazı bilgiler

verilmiştir. Bununla birlikte eserin müstakil olarak çalışılmasının alana önemli bir katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Sika râvilerin teferrüd ettiği rivâyetler incelendiğinde söz konusu teferrüdlere bir kısmının hatadan kaynaklanırken diğer bir kısmının ise herhangi bir hata söz konusu olmaksızın râviyle ilgili bazı hususiyetlere dayandığı görülmüştür. Râvinin; hocasıyla hususi ilişkisi, hocasının yanında uzun süre kalması ve ondan çokça hadis dinlemesi gibi durumlar diğer râvilerin rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet etmesine imkân sağlamıştır. Bazı râvilerin mümkün olduğu kadar çok sayıda hocayla görüşüp çok hadis dinlemek için özel gayret göstermeleri de onların diğer râvilerin bilmediği hadisleri öğrenip rivâyet etmelerine vesile olmuştur. Daha çok sistematik hadis rivâyetinin henüz başlamadığı ve ihtiyaca binaen hadis rivâyetinin yaygın olduğu dönemlerde görülen bir diğer teferrüd sebebi ise râvinin hadisi kendisinden rivâyet ettiği hocasının ilim ehli arasında meşhur olmamasıyla ilişkilidir. Bu durumlardan herhangi biri sebebiyle gerçekleştiği tespit edilen teferrüd makbul sayılmıştır.

Öte yandan sika râvilerin teferrüdlerinin bir kısmının da râvinin hatasından kaynaklandığı görülür. Âlimler böyle olduğuna kanaat getirdikleri teferrüdü reddetmişlerdir. Bu durum, âlimlerin râvinin genel anlamdaki güvenilirliğiyle rivâyet ettiği hadisin durumunu ayrı ayrı değerlendirdiklerini gösterir.

Râvinin tek kalması her ne kadar illetin tespitinde önemli bir unsur olarak kabul edilmişse de teferrüdün bizatihi kendisi bir illet sebebi değildir. Münekkîd âlimlerin teferrüde işaret ederek ta'lîl ettikleri hadisler incelendiğinde, söz konusu hadislerin muallel kabul edilmesinde teferrüdün yanında rivâyetin hatalı olduğuna işaret eden ilave karinelerin de olduğu fark edilmiştir. Bu durum hadis münekkîdlerinin hadisle ilgili değerlendirmelerinde, isnadın zahiri ve râvilerinin güvenilirliğiyle yetinmediklerini gösterir. Diğer bir ifadeyle bu âlimlere göre râvinin sika olması rivâyetin sahîh olması için gerekli bir şart olmakla birlikte yeterli şart değildir. Bununla birlikte sika râvinin teferrüdü konusunda Hatîb el-Bağdâdî ile başladığı tespit edilen ikinci bir yaklaşım daha olduğu görülmüştür. Bu ikinci görüşe göre sika râvinin güvenilirliği teferrüdünün kabulü için yeterlidir. “Diğer râvilerin bilerek ya da bilmeyerek bu hadisin rivâyetini terk etmeleri, sika râvi için bir muhalefet teşkil etmediği gibi onun adaletini zedeleyici ve rivâyetini geçersiz kılan bir durum da değildir.” Modern dönemde yapılan bazı hadis değerlendirmelerinde de bu ikinci metodun takip edildiği görülmüştür.

Tirmizî'nin *el-‘İlelü’l-kebîr* isimli eserinde sikanın teferrüdü dışında farklı birçok ta‘lîl sebepleri mevcuttur. Bu sebeplerden her birinin müstakil olarak çalışılması, hadis usûlü kavramlarının daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlar. Öte yandan bu tür çalışmalar, hadis tarihi açısından büyük bir öneme sahip *el-‘İlelü’l-kebîr*'in daha yakından tanınmasına da vesile olur. Çalışma sırasında, *el-‘İlelü’l-kebîr*'deki hadislerin çoğunu Tirmizî'nin *el-Câmi*'de de rivayet ettiği fark edilmiştir. Müellifin *el-Câmi*'de söz konusu hadisler hakkındaki değerlendirmeleri incelendiğinde, bazılarında Buhârî'nin *el-‘İlelü’l-kebîr*'deki görüşünü olduğu gibi naklederken bazılarında ise hocasının hadis hakkındaki görüşünden farklı bir kanaati benimsediği görülmüştür. Tirmizî'nin, Buhârî'nin ismini zikretmeksizin onun *el-‘İlelü’l-kebîr*'deki değerlendirmesini olduğu gibi naklettiği hadislerin sayısı da az değildir. Dolayısıyla her iki eserdeki müşterek hadislerin mukayeseli olarak ele alınacağı bir çalışma, hem iki eser arasındaki geçişkenliğin tespiti hem de mezkûr iki âlimin yöntemlerinin bilinmesi açısından önemlidir.

Mütekaddimûn döneminde telif edilmiş ilel eserleri temelinde yapılan çalışmalar, bir yandan bu dönemin hadis tenkid metodunun anlaşılmasına imkân sağlarken diğer yandan bu metotla müteahhîrun dönemi ve sonrasında büyük ölçüde usûl kaidelerini esas alan metot arasındaki farka ışık tutması hasebiyle alana önemli katkılar sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. Nşr. Ebû Abdullah Mustafa el-Advî. Riyad: Dâru Belensiye, t.y.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî. *el-Musannef*. Nşr. Habîburrahmân el-A‘zamî. Beyrut: el-Meclisu’l-İlmî, 1983.
- Addâ, Abdulganî Muhammed Nâdir. *el-Karâin ve eseruhâ fi ta’lîli’l-ehâdis: dirâse te’siliyye tatbikiyye*. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1438/2017.
- Ahmed b. Hanbel. *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl rivayetü’l-Mervezî*. Nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. Bombay: Dâru’s-Silefiyye, 1988.
- _____ *Müsnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şuayb el-Arnaût ve Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998/1419.
- _____ *el-Müsned*. Nşr. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Dâru’l-Hadis, 1416/1995.
- Ali el-Kârî. *Mirkâtu’l-mefâtiḥ şerhi Mişkâti’l-Mesâbih*. Nşr. Cemal Aytânî. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1422/2001.
- Ali b. el-Medînî. *el-İlel*. Nşr. Mustafa el-A‘zamî. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1980.
- Aydınlı, Abdulah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 2009.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *el-Câmi li şu‘abu’l-îmân*. Nşr. Abdülali Abdülhamid Hamid. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003.(14 cilt)
- _____ *es-Sünenü’l-kübrâ*. Nşr. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003.
- _____ *es-Sünenü’l-sagîr*. Nşr. Abdulmu‘ti Emin Kal‘acî. Karaçi: Câmi‘atu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1410/1989. (4 cilt)
- _____ *Ma’rifetu’s-sünen ve’l-âsâr*, Nşr. Abdulmu‘ti Emin Kal‘acî, Karaçi: Câmiatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1991/1412.
- el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Bahru’z-zehhâr Müsnedü’l-Bezzâr*, thk. Âdil b. Sa‘d, Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 2005/1426.
- Biker, Nurullah Şevket. *Ziyâdetü’s-sikât ve mevkıfu’l-muhaddisin minhâ: dirâse nakdiyye müvâzene*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1428/2007.

- el-Buhârî. Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u'-sahîh*.
_____ *ed-Duafâu's-sagîr*. Nşr. Mahmud İbrahim Zâyd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- _____ *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- el-Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir. *İthâfû'l-hıyerati'l-mehera bi zevaidi'l-mesânidi'l-aşera*. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1420/1999.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. Nşr. Mahfûzurrahmân es-Selefî. Riyad: Dâru Taybe, 1985.
- _____ *Sünenü'd-Dârekutnî*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. Nşr. Hüseyin Selim ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Mugnî, 1412/2000.
- Düveys, Hâlid b. Mansur. *el-Hadisü'l-hasen li-zatihi ve li-gayrihi: dirase istikrâiyye nakdiyye*. Riyad: Dâru Edvai's-Selef, 1426/2005.
- Düzenli, Muhittin. *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şaz*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2016.
- _____ *Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramı ve Diğer İstilahlarla İlişkisi*. Bişkek: 2015.
- Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedu Ebû Avâne*. Nşr. Eymen Arif ed-Dımaşkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Mesâilü'l-İmam Ahmed*. Nşr. Tarık b. İvadullah. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999.
- _____ *Risâle ilâ ehli Mekke fi vasfi Sünenihi*. Nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435/2014 (*Selâsu rasâil fi ilmi mustalahi'l-hadis içinde*)
- _____ *es-Sünen*.
- Ebû Semha, Abdüsselam. *Ma'rifetu ashâbi'r-ruvât ve eseruhâ fi't-ta'lîl: dirâse nazariyye ve tatbikiyye fi ileli ashâbi'l-A'meş*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsılî. *Müsnedü Ebû Ya'lâ*. Nşr. Hüseyin Selim Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.
- el-Elbânî, Nâsiruddîn. *İrvâu'l-galîl fi tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1399/1979.

- _____ *Muhtasaru Şemâili'l-muhammediyye*. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1406/1985.
- _____ *Sahîhu Süneni İbn Mâce*. Riyad: Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabi li'd-Duveli'l-Halîc, 1407/1986.
- _____ *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şeyun min fikihî ve fuâdihâ*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1422/2002.
- _____ *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1408/1988.
- _____ *Za'ifu't-Tergîb ve't-terhîb*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1421/2000. (2 cilt)
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm. *Tavdîhu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, t.y.
- Eşer, Ahmet. “Teferrüdün İki Temel Kavramı: Ferd ve Garîb Hadis (İlelü't-Tirmizi Örneği)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2015).
- Fahl, Mâhir Yasin. *Eseru ileli'l-hadis fi ihtilâfi'l-fukahâ*. Amman: Dâru Ammâr, 2000/1420.
- Güleç, Hasan. “Şigâr”. *DİA*. XXXIX, 142-143.
- el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- _____ *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis ve kemmiyyetüi ecnâsihi*. Nşr. ve şrh. Ahmed b. Faris es-Sellûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- el-Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed. *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemâi'l-hadis*. Nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbu's-sami'*. Nşr. Mahmud Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983.
- _____ *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*. Nşr. Mahir Yasin el-Fahl. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1432.
- _____ *Târîhu medîneti's-selâm ve ahabâru muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâi min gayri ehlihâ ve vâridihâ*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1436/2015.

- el-Hatîb, Muhammed Mucîr. *Ma'rifetu medâri'l-isnâd ve beyânu mekânetihi fî ilmi ileli'l-hadis*. Riyad: Dâru'l-Meymân, 1428/2007.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed. *Meâlimu's-Sünen*. Nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbah. Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932/1351.
- Hemâm, Abdulcevâd. *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecü'l-muhaddisîn fî kabûlihî ve raddihî*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.
- Itr, Nureddin. *el-İmâm et-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*. Kahire: Lecnetu't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1390/1970.
- _____ *Menhecu'n-nakdi fî ulûmi'l-hadis*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1985.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. Nşr. Mâzin es-Sirsâvî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*. Nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- _____ *el-İstizkâr*. Nşr. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1414/1993.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî. *Tenkihu't-tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik*. Nşr. Samî b. Muhammed b. Câdillâh ve Abdülaziz b. Nâsır el-Hayyânî. Riyad: Edvâu's-Selef, 1428/2007.
- İbn Dakîku'l-İd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî. *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- _____ *Şerhu'l-ilmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*. Nşr. Muhammed Hallûf el-Abdullah. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarabad: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1272/1952.
- _____ *Kitâbu'l-ilel* Nşr. Said b. Abdullah el-Humeyyid. Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi, Riyad: 1427/2006.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Nşr. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. Nşr. Abdusselam Muhammed Harun. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979. (6 cilt)

- İbn Ferhûn, Ebu'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali. *ed-Dîbâcu'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâ'i'l-mezheb*. Nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Turâs, 1972.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid ve Saîd el-Lehhâm. Dımaşk: er-Risaletü'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- _____ *Lisânü'l-Mîzân*. Nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- _____ *el-Mu'cemu'l-müfehres*. Nşr. Muhammed Şekûr el-Meyâdînî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- _____ *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâhç* Nşr. Rabi' b. Hâdî Umeyr. Riyad: Dâru'r-Râye, 1988.
- _____ *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nühbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. Nşr. Nureddin İtr Dımaşk: Matba'atu's-Sabâh, 1142/2000.
- _____ *Tehzîbu't-Tehzîb*. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, t.y.
- _____ *et-Telhisu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'i'l-kebîr*. Nşr. Ebû Asım Hasan b. Abbas. Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- _____ *Taglîgu't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Saîd b. Abdurrahman Musa Kazaki. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *Kitâbu's-sikât*. Haydarabad: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- _____ *el-Mecruhîn mine'l-muhaddîsîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. Nşr. Mahmud İbrahim Zayed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1976.
- _____ *Sahîhu İbn Hibbân*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme. *Sahîhu İbn Huzeyme*. Nşr. M. Mustafa el-Azamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980/1400.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Tehzîbu's-Sünen*. Nşr. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Hâmid el-Fıkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y. (Münzirî'nin Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd ve Hattâbî'nin Meâlimu's-Süne'i ile birlikte neşredilmiştir.)

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru er-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.

_____ *es-Sünen*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1418/1998.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu İlelü't-Tirmizî*. Nşr. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1436/2015.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1417/1997.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır. t.y.

İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî. *Târîhu esmâi's-sikât*. Nşr. Subhî Sâmerî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.

İbn Tâhir el-Makdisî, Ebu'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir. *Etrâfu'l-garâib ve'l-efrâd min hadisi Rasûlillah li'd-Dârekutnî*. Nşr. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr ve Seyyid Yusuf. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecduddîn. *Hakikatu's-siyâm*. Nşr. Züheyr eş-Şaviş. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984.

İbnu'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî. *Mu'cem*. Nşr. Abdülmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. Nşr. Nureddin İtr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd en-Nîsâbü'rî. *el-Müntekâ mine's-sünneni'l-müsne'de an Rasûlillah*. Doha: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1436/2015.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdallah. *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*. Nşr. Abdüsselâm el-Herrâs. Lübnâ: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbnu'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîruddîn. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. Nşr. Tahir Ahmed Zâvî ve Mahmud Muhammed Tanâhî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

İbnü't-Türkmânî, Ebu'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Osman, *el-Cevheru'n-nakî fi'r-raddi ale'l-Beyhakî*. Haydarabad: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1352 (Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı ile birlikte neşredilmiş).

- el-İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih. *Ma'rifetu's-sikât*. Nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- el-İdlibî, Salâhaddîn b. Ahmed. *Menhecu nakdi'l-metn inde ulemâi'l-hadisi'n-nebevî*. Ammân: Dâru'l-Feth, 1434/2013.
- İs'irdî, Takiyyuddîn 'Ubeyd b. Muhammed. *Fezâilu'l-Kitâbi'l-Câmi li-Ebî İsâ et-Tirmizî*. Nşr. Subhi es-Samerrâi. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb; Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1989.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Fevâid". *DİA*. XII, 500.
- _____ "Moğultây b. Kılıç". *DİA*. XXX, 229-231.
- Karadeniz, Hatice. "Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı" (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2017).
- Karacabey, Salih. "Ziyâdetü's-Sika". *DİA*. XLIV, 486-487.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Ferd". *DİA*. XII, 368-369.
- el-Keşmirî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmirî. *el-'Urfu's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. Nşr. Mahmud Şakir. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1425/2004.
- Koca, Ferhat. "İbn Abdülhâdî". *DİA*. XIX, 273-274.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- el-Lâhim, İbrahim b. Abdullah. *Mukâranetu'l-merviyyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1433/2012.
- el-Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâuddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *el-Ehâdisü'l-muhtâra mimmâ lem yuhrichü'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ*. Nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. Beyrut: Dâru Hıdır, 1421/2001.
- Mansûr, Ahmed Abdullah Ahmed. *Menhecu'l-İmâm el-Buhârî fi't-ta'lîl mi hilâli kitâbihi et-Târîhu'kebir*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.
- el-Melibârî, Hamza Abdullah. *Nazarât cedîde fî ulûmi'l-hadis*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003/ 1423.
- Mervezî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Müsnedu Ebî Bekr es-Siddik*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1986.

- el-Meyyânişî, Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd. *Mâ la yese'u'l-muhaddise cehluhu*. Nşr. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrût: Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmî, 1423/2002, (Hamsu rasâiel fi ulûmi'l-hadis içinde)
- el-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Nşr. Beşşar Avvad Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Moğultây b. Kılıç. *Şerhu Süneni İbni Mâce el-İmâm*. Nşr. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn. Dimyat: Mektebetu İbn Abbas, 1427/2007.
- Mut'ib b. Halef b. Mut'ib. *Efrâdu's-sikât beyne'l-kabul ve'r-radd*. Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1433.
- Mübârefürî, Abdüsselam. *Siratu'l-İmam el-Buhârî: seyyidu'l-fukahâi ve imamu'l-muhaddisîn*. trc. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Mekke: Dâru Alemi'l-Fevâid, 1422.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Kitâbu't-Temyîz*. Riyad: Vizâratu'l-Maârif, 1410/1990. (M. Mustafa el-A'zamî'nin Menhecu'n-nakd inde'l-muhaddisîn: neş'etuhu ve târihuhu kitabıyla beraber neşr edilmiştir.)
- _____ *Sahîhu Müslim*.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *ed-Duaîfâ ve'l-metrûkîn*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1985/1405.
- _____ *es-Sünen*.
- _____ *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Özdemir, Veysel. "Tirmizî ve el-'İlelü'l-kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış". Turkish Studies: International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic, 9 (2014): 1175-1195.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Suiçmez, Yusuf. "Sika'nın ziyadesi (Ziyâdetü's-sika)" (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 1998).
- es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *Esmâu'l-müdeellisîn*. Nşr. Mahmud Muhammed Hasan. Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y.
- _____ *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Nşr. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 437/2016.

- es-Sülemî, Abdurrahman b. Nüveyfi' b. Fâlih. *el-Hadisü'l-münker inde nukkadi'l-hadis: dirâse nazariyye ve tatbikiyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris b. Abbas. *İhtilâfu'l-hadis*. Nşr. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1405/1985.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *el-Fevâidu'l-mecmu'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. Nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Şimâlî, Yasir. *el-Vâdih fi menâhici'l-muhaddisîn*. Amman: Dâru'l-Hamid, 1427/2006.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*. Nşr. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983.
- _____ *el-Mu'cemu'l-evsat*, Nşr. Tarık b. İvedullah ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu meâni'l-âsâr*. Nşr. Muhammed Zehra en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- _____ *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, IV, 382.
- Tarık b. İvedullah. *el-İrşâdât fi takviyeti'l-ehâdis bi's-şevâhid ve'l-mütâbaât*. Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1998.
- _____ *Şerhu lugati'l-muhaddis manzûme fi ilmi mustalahi'l-hadis*. Cize: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002.
- Tatlı, Mustafa. *Rical Bilgisinin Tespiti*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. Nşr. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1419/1999.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebir*. Nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdullatif Hirzullah. Beyrut: Dâru er-Risâle el-Âlemiyye, 2009/1430.
- _____ *el-Câmiu'l-kebir*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- _____ *'İlelü't-Tirmizî el-kebir*. Nşr. Hamza Dîb Mustafa. Ammân, Mektebetü'l-Aksâ, 1986.

_____ *'İlelü't-Tirmizî el-kebîr*. Nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî ve Mahmud uhammed Halil es-Sa'îdî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008.

_____ *'İlelü't-Tirmizî el-kebîr*. Nşr. Hâmid Abdullah el-Mehallâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

_____ *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*. Nşr. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2007.

el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitâbu'd-duafâ*. Nşr. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1420/2000.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Yılmaz, Rahile. "İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin "İlelü'l-Hadis" Adlı Eserinde Vasledilmekle İletli Saydığı Mürsel Rivayetler" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

_____ *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

ez-Zebîdî. Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Nşr. Ali eş-Şiri. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

ez-Zehebî. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

_____ *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadis*. Nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1425.

_____ *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*. Nşr. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kible, 1418/1997.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Ayşe		GÜLER
Doğum Yeri ve Yılı	İstanbul		1984
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1997	2000	Üsküdar İmam Hatip Lisesi
Lisans	2011	2016	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2016	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	aayseguler@gmail.com		
	Tarih	20/07/2018	
	İmza		
	Adı Soyadı	Ayşe GÜLER	

